

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2013 PRIS: 89:-

På djupt vatten

Klarar Sverige de framtida hoten?

CLAES ARVIDSSON, PETER LANDELIUS, ANN-SOFIE DAHL OCH ÖRJAN BERNER
tar sig an det förändrade världsläget.

INTERPRESS 2804-04

7 388280 408901

RETURVECKA V 26

SAMHÄLLE

KARIN SVANBORG-SJÖVALL

om varför alla inte kan få allt i välfärden.

TRADITION

CAMILLA LUNDBERG

om Richard Wagners förfärliga teorier och fantastiska musik.

RECENSIONER

NATHAN SHACHAR

blickar in i det förlovade landet framtiden.

Spännande läsning

Den fascistiska framtiden är här

Från mellankrigstidens italienska svartskjortor under Mussolini, via Adolf Hitlers nazister, ungerska pilkorsare och andra brunskjortade organisationer till dagens Sverigedemokrater och Anders Behring Breiviks terrorism. Henrik Arnstad har skrivit en modern redogörelse för 1900-talets viktigaste och mest inflytelserika ideologiska innovation: Fascismen. Ett standardverk med potential att i grunden förändra det svenska politiska landskapet.

Sven Hedins ändlösa dyrkan av Hitler

Adolf Hitler slukade den berömda upptäckaren Sven Hedins böcker om äventyrliga färder över Asienkartans vita fläckar. När Hitler nådde maktens tinnar, närmade han sig sin gamle idol och Hedin blev snart en av diktatorns största beundrare. Axel Odelberg berättar historien om den uppburne äventyraren och den brutale diktatorn som beundrade varandra så mycket.

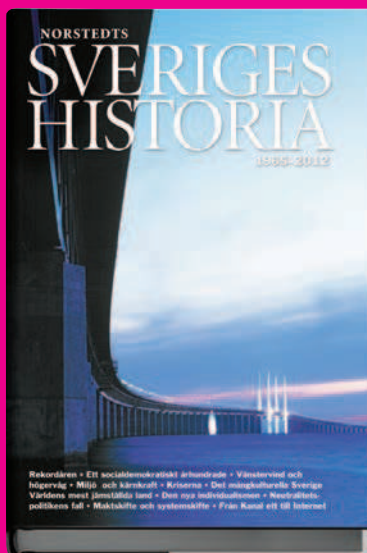

Italiens spännande nutidshistoria

Göran Hägg är en av landets främsta Italienkännare, här tar han ett samlat grepp på allt från maffia, mygel och katolska kyrkan till kultur, fotboll och filmstjärnor. Boken rymmer fascinerande öden och ödesdigra händelser inom politiken men vi får också möta poeter, dramatiker, arkitekter och kompositörer. Här finns filmskapare som Fellini och Ettore Scola och stjärnor som Sophia Loren och Marcello Mastroianni.

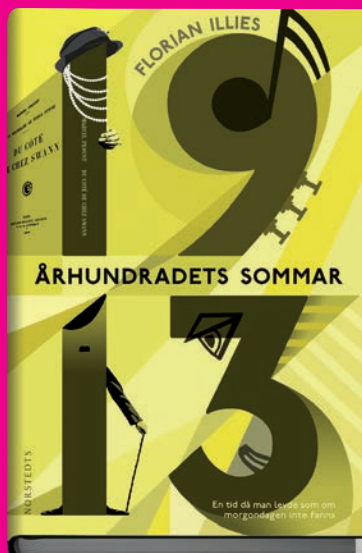

från Norstedts

Från kanal ett till internet

Den avslutande delen av Sveriges historia börjar under 60-talets gyllene år och avslutas i kristider. Finns det en kontinuitet i denna utveckling eller har Sverige förändrats i grunden under ett turbulent halvsekel? Tillhör folket hemmet historien? Det är den grundläggande fråga som styr framställningen i det avslutande bandet av *Sveriges historia*.

En undergångens högmässa

Sommaren 1913 – året då allting hände. Proust ger sig ut på jakt efter det förflutna, Rilke dricker med Freud, Stravinskij förrättar offer till våren och i München säljer hötorgsmålaren Adolf Hitler sina stadsvyer. Med ett romaninspirerat handlag skildrar journalisten Florian Illies en brytningspunkt där vardagssituationer blandas med analyser av händelser som skulle förändra världen.

Historiens mest ondskefulla släkt

Namnet Borgia är synonymt med den korruption, nepotism och girighet som var förhärskande i renässansens Italien. Populärhistorikern Christopher Hibbert tecknar ett porträtt av en familj som tagen ur *Gudfädern*, fyllt av dramatik, spänning och ond bråd död. Kunigt, intelligent och insiktsfullt skrivet av en av Storbritanniens främsta historiker.

Vi ligger fortfarande efter Thatcher

Enligt Christian Caryls bok *Strange Rebels. 1979 and the Birth of the 21st Century*, som fokuserar på valet av Margaret Thatcher och Deng Xiaopings marknadskapitalistiska förändring av Kina, så var 1979 året då världshistorien skiftade kurs.

Världsekonomin var inne i ett skede av dramatisk strukturell förändring. De stora industriföretagen fick, ett efter ett, ekonomiska problem och började omorganisera sig. Kundanpassning och flexibilitet var den nya framgångsformeln. För att åstadkomma detta skalades enheterna ned genom att stora delar av produktionen lades på tredje part eller så fick robotar ta över.

Ett resultat av detta var att industrin sysselsatte allt färre.

Andra sektorer började expandera istället. Den första mikroprocessorn såg dagens ljus 1971 och tjugo år senare var, som framtidsforskaren Anders Ewerman brukar påpeka, det gamla industrisamhället statistiskt sett besegrat. År 1991 investerade nämligen det amerikanska näringslivet för första gången mer pengar i digital teknik än i mekanisk.

Idag kan vi följa utvecklingslinjerna tydligt, men den 4 maj 1979 då Margaret Thatcher tog makten, saknades konsensus om vart samhällsutvecklingen var på väg. De flesta etablerade experter var skolade i industrisamhällets tänkande och hade självklart svårt att tolka tidens tecken.

Under efterkrigstiden var den dominerande uppfattningen att stordriften skulle dominera nästan all ekonomisk produktion. Eftersom antalet jordbrukare hade reducerats till några få procent av det totala antalet företag, som ett resultat av ökad mekanisering, förväntades övriga småföretag gå samma väg. Men så skedde inte och under 1970-talet vände utvecklingen efter en nedgångsperiod om mer än hundra år.

Ökningen av små företag tillmättes först ingen större betydelse, men diskussionen tog fart samma år som Thatcher kom till makten. Tidskriften *Fortunes* årliga genomgång av USA:s 500 största företag visade då att dessa företag tillsammans inte längre var landets största arbetsgivare.

Detta sände en chockvåg inom den akademiska världen, inte minst bland marxistiskt skolade sociologer som länge betraktat samhällsutvecklingen som given i kraftmätningen mellan storföretag och stora arbetarskargar. De var inte så få forskare, även svenska, som under 1980-talet skulle komma att ifrågasätta statistiken om småföretagen.

Men trots osäkerheten om vart utvecklingen var på väg svävade Thatcher aldrig på målet när det gäller småföretagandets betydelse. I ett tal till Small

Business Bureau 1984 sade hon:

This Government believes in small business. Not in an attempt to turn the clock back to the days of yeomen and craftsmen, although they derived enormous satisfaction from their work. But because small firms are indispensable to the creation of jobs and of wealth.

Men hon såg också andra värden i småföretagandet än dem som handlar om samhällsekonomi och antalet anställda och avslutar sitt anförande på följande sätt:

Small businesses are the very embodiment of a free society – the mechanism by which the individual can turn his leadership and talents to the benefit of both himself and the nation.

The freer the society, the more small businesses there will be. And the more small businesses there are, the freer and more enterprising that society is bound to be.

Thatcher såg alltså både ekonomiska och civilisatoriska värden i företagandet och Storbritannien blev, tack vare hennes politiska åtgärder och hennes förmåga att entusiasmera företagare, ett land där entreprenörskapet tog fart ordentligt och på den vägen har det fortsatt. Utvecklingen har också gynnat immigranter. Till skillnad från i Sverige är invandrarföretagandet i Storbritannien synnerligen livskraftigt.

Thatchers insats för företagandet är inte ökad på den internationella scenen, men här hemmalätas vi nästan inte om den. Här fokuserar vi mest på avregleringen av finansmarknaderna och privatiseringen av offentliga monopol. Kanske hänger det ihop med att vi ännu inte lämnat vårt storskaliga tänkande. Småföretagandet växer och frodas på de flesta håll i världen, men Sverige ligger fortfarande långt efter.

På politisk nivå – inte minst hos Annie Lööf – finns idag insikter om att nya jobb skapas i mindre och medelstora företag. På så sätt har vi närmast oss Margaret Thatcher av årgång 1984. Men till järnladyns förståelse av företagarens roll i civilsamhället är det långt kvar i det politiska samtalet.

Det saknas inte forskning på området för den som är intresserad, det är ett stort kunskapsfält. I denna tid av mccarthyistisk hetsjakt på människor som inte uttrycker sig exakt enligt den offentliga normen väljer jag att avslutningsvis peka på möjligheterna till yttrandefrihet. En småföretagare har betydligt större chans att stå emot ett mediedrev än en arbetstagare eller en storbolagsdirektör.

Kanske går vi därför mot ett drägligare medieliv.

Peter Emlund

En småföretagare har betydligt större chans att stå emot ett mediedrev än en arbetstagare eller en storbolagsdirektör.

**"Of all the things
I've lost I miss my
mind the most."**

Ozzy Osbourne

Okunskap är ett av världens största problem

Fokus går på djupet varje vecka. Vi sammanfattar, förklarar och analyserar veckans viktigaste händelser och vi gör det vid sidan av det vanliga mediedrevet.

Att läsa Fokus hjälper dig att behålla skärpan och perspektivet. Just nu har vi ett erbjudande till dig som vill behålla skärpan varje vecka. Gå in på www.fokus.se/prenumerera och teckna din prenumeration redan idag så får du Fokus direkt hem i din brevlåda varje fredag.

Erbjudande:

Passa på! Teckna en helårsprenumeration på Fokus 41 nr/år för endast 995 kronor (värde 2 009 kr) och få samtidigt en prenumeration för surfplatta, helt kostnadsfritt (värde 1 558 kr). **Du sparar hela 2 572 kr!**

”

Hur många svenska folkbibliotek skulle idag vilja och våga beskriva sig själva som instrument för "the advancement of learning"?

Per Svensson, sid 10

10 SAMHÄLLE

- Kulturpolitik* Per Svensson oroas över att normbildarna abdikerar **10**
Medier Nils Funcke om debatten kring *Call Girl* och behovet av utgivaransvar **12**
Politik Karin Svanborg-Sjövall problematiserar kraven på ökad tillgänglighet i välfärden **14**
Syrien Per Jönsson träffar den syriske kurdledaren Saleh Muslim **16**
Krönika Nick Cohen tar sig an dansk dubbelmoral **18**
Notiser Margaret Thatcher och pressgrannar **19**

20 FRIZON

- Frizon 1* Niklas Ekdal konstaterar sambandet mellan tatueringar och kriminalitet **20**
Frizon 2 Göran Hägg skriver om Syriens religiösa samfund och sekter **22**
Frizon 3 Bengt Svensson skildrar vår fascination av rymningar **26**
Frizon 4 Joakim Tholén om 1700-talsmystikern Emanuel Swedenborg **29**

32 OPINION

Axel Odelberg noterar att det var högern som införde allmän och lika rösträtt **32**

TEMA: DUNYA OSÄKRA VÄRLD

36 Ihålligheten blottlagd

Sverige måste utforma en ny försvars- och säkerhetspolitik. I en tid av ökade globala osäkerheter har vi störst möjlighet att göra skillnad i det egna närområdet. **Av Claes Arvidsson**

41 Sverige ligger där det ligger

Sedan millennieskiftet har den politiska geografien förändrats och de globala styrkeförhållandena förskjutits. I denna osäkra tid är en ökad europeisk integration Sveriges enda chans. **Av Peter Landelius**

45 Sveriges plats i världen

Alliansregeringen bedriver en provästlig utrikes- och säkerhetspolitik. Men även om samarbetet med Nato aldrig har varit närmare är ett medlemskap ännu otänkbart. **Av Ann-Sofie Dahl**

50 Omöjligt att tala klarspråk

Neutralitetspolitiken skapade politiska gränsdragningsproblem. Men även om ryssarna aldrig trodde på den och USA såg oss som en allierad fyllde den sin funktion. **Av Örjan Berner**

54 INTERVJU

Bengt Lindroth samtalar med Knut Olav Åmås.

58 TRADITION

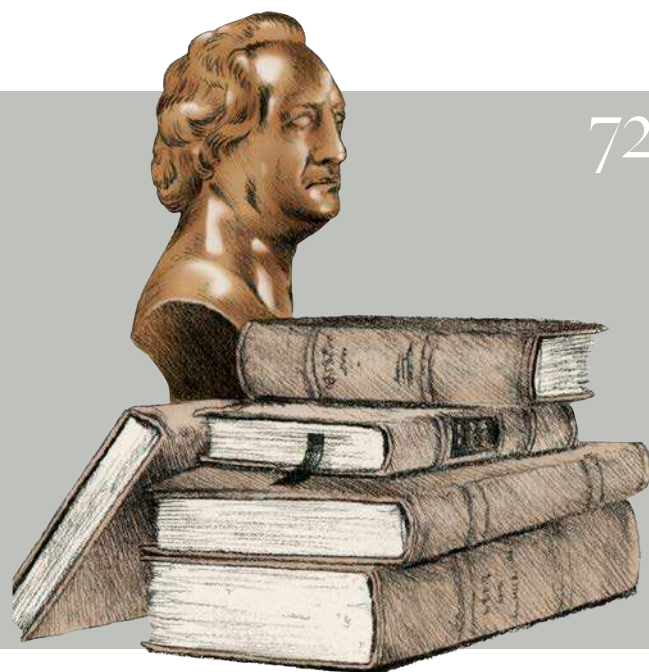
Camilla Lundberg om 200-åringen Richard Wagner.

62 CIVILISATION

- Konst* Anna Brodow Inzaina om Venedigbiennalen **62**
Film Svante Nordin ser von Trotts film om Hannah Arendt **64**
Litteraturhistoria Lars Lönnroth om den isländska Yngvarsagan **65**
Reseskildringar Torsten Rönnerstrand läser Durrells Greklandsböcker **67**
Litteraturhistoria Kristoffer Leandroer besöker Orwells värld **68**
Krönika Theodore Dalrymple om Nordkorea som religion **70**
Notiser Botho Strauss, rivningsraseri och filmklassiker **71**

72 RECENSIONER

- Dick Harrison reser mot det amerikanska mörkrets hjärta **73**
Johan Hakelius följer P G Wodehouses korrespondens **76**
Nathan Shachar blickar in i en osäker framtid **78**
Jan Söderqvist granskar vanans maktutövning **80**
Joel Halldorf exponerar sig för scientologin **82**
Jens Riis söker historiens blodsband **84**
Gunnar Åselius studerar svensk och dansk säkerhetspolitik för 100 år sedan **86**
Annagreta Dyring lider med Sovjetstatens fattigbönder **87**
Staffan Ulfstrand gräver i den mänskliga moralens historia **89**
Anders Rönmark belyser kopplingen mellan juridik och politik i USA **91**
Lisbeth Lindeborg fasar för den monstruösa människan **93**
Monica Braw sveper sig i skönhet, skirhet och melankoli **95**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

**Ansvarig utgivare och
tf chefredaktör:** Peter Elmlund
Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas
Gür, Peter Luthersson, Nathan
Shachar, Isabella Thomas
Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: J. Losciale/P. Carnhagen
Bildredaktör: Ellinor Carlsson
Nästa nummer: 12 juni 2013
Annonser: redaktionen@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses medge
elektronisk lagring och publicering.

Vd: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Omslagsbild: *Slaget vid Svenskund*,
J T Schoultz/De Agostini Pict. Library

Prenumerationsärenden: Helår
9 nummer: 624 kr. Kontakta Press-
data: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@
pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans,
Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Kraftwerk/Ruter

David Andersson
Författare och redaktör
på *Axess*

Claes Arvidsson
Journalist och författare

Gustav Bergström
Frilansskribent

Örjan Berner
Diplomat och författare

Monica Braw
Fil dr i japansk historia och
författare

**Anna Brodow
Inzaina**
Konstkritiker i *SvD* och
doktorand i konstvetenskap

Mark Brolin
Författare och forskare
bosatt i London

Nick Cohen
Författare

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell
politik

**Theodore
Dalrymple**
Läkare, debattör
och författare

Annagreta Dyring
Vetenskapsjournalist

Niklas Ekdal
Journalist och författare

Nils Funcke
Författare och journalist

Johan Hakelius
Skrubent

Joel Halldorf
Teol dr och lektor vid Teolo-
giska högskolan i Stockholm

Dick Harrison
Professor i historia vid
Lunds universitet

Göran Hägg
Docent i litteraturvetenskap

Per Jönsson
Redaktör på Utrikespolitiska
institutet

Martin Lagerholm
Lagerholm är fri skribent
och litteraturkritiker
i *SvD*

**Christopher
Lagerqvist**
Fil dr och forskare i
ekonomisk historia

Peter Landelius
Författare, kulturskribent
och före detta ambassadör

Kristoffer Leandroer
Författare

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap

Bengt Lindroth
Journalist och författare

Camilla Lundberg
Musikchef, SVT Kultur

Lars Lönnroth
Professor emeritus i littera-
turvetenskap

Svante Nordin
Professor i idé- och
lärdomshistoria vid
Lunds universitet

Axel Odelberg
Journalist och författare

Jens Riis
Journalist och kritiker

Anders Rönmark
Politisk redaktör i *Tidningen*
Ångermanland och
Örnsköldsviks Allehanda

**Torsten
Rönnerstrand**
Docent i litteraturvetenskap

Nathan Shachar
Journalist och författare

**Karin Svanborg-
Sjövall**
Projektledare på Timbro

Bengt Svensson
Professor i socialt arbete
vid Malmö högskola

Per Svensson
Senior columnist på
Sydsvenskan

Jan Söderqvist
Författare och redaktör på
Axess

Joakim Tholén
Politisk redaktör på
Västerviks-Tidningen

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus
i ekologisk zoologi

Gunnar Åselius
Professor i militärhistoria
vid Försvarshögskolan

MÅNADENS PUDEL

Politisk korrekthet

I Axess nr 3 2013 fanns tyvärr inte plats för hela Bengt Westerbergs genmäle på Torbjörn Elenskys kritik av hans statliga utredning. Här följer fortsättningen:

I sin bok *Who are we - and should it matter in the 21st century?* konstaterar den brittiske journalisten Gary Younge att kritikerna av "politisk korrekthet" ofta anser att feminism, antirasism och multikulturalism är "politiskt korrekta" doktriner, som de vill bekämpa. Hur har till exempel antirasism blivit "politiskt korrekt"? Jag pekar på erfarenheterna från Nazi-Tyskland, vilka bidrog till att etablera en antirasistisk norm i Europa. Den normen, liksom flera andra uppfattningar om vad som är socialt acceptabelt, har inte påtvingats människor uppifrån utan snarare vuxit fram ur erfarenheter hos och diskussioner mellan dem, även om politiker naturligtvis har spelat en roll i opinionsbildningen.

Torbjörn Elensky indikerar att han själv aldrig har tänkt en rasistisk tanke, att han är "politiskt korrekt" av naturen. Det är utmärkt! Men alla är inte det. Det rasistiska och antifeministiska näthat som fått mycket uppmärksamhet på senare tid, visar det tydligt. Erfarenheten är att många bär på stereotypa föreställningar om etniska grupper och kvinnor och tillskriver dem gemensamma, oftast negativa, egenskaper. Det tar sig även i Sverige uttryck i en vardagsrasism, som många personer med ursprung i andra länder har erfarenhet av, och som Jonas Hassan Khemiri nyligen gav exempel på i en uppmärksam artikel i *Dagens Nyheter*.

Elensky är kritisk mot politisk korrekthet, men uttalar sig ändå positivt om de "speech codes" som finns etablerade hos många företag och medier. De behövs just för att undvika att grodor hoppar ur munnen på medarbetare, för att tvinga dem tänka efter. De är tillkomna just för att åstadkomma en viss "politisk korrekthet" i deras uttalanden. De som kritiserar politisk korrekthet sätter en särskild ära i att överträda de "speech codes" som finns i samhället. Jag tycker inte det är särskilt ärofyllt utan ser tvärtom positivt på sådana.

Bengt Westerberg

Feltänkt om tandvården

Henrik Berggren skriver i *Axess* nr 1 2013 att det är "nödvändigt att den offentliga sektorn ... gör upp med målstyrning, *new public management* och återgår till professionellt ansvar och mänsklig medkänsla." Artikeln visade hur fel det blev när den offentliga välfärdssektorn började drivas som ett kommersiellt företag.

Jag kan ge ett exempel från början på 1980-talet när en utredning tillsattes inom finansdepartementet med uppgift att bedöma tandvårdens effektivitet genom att jämföra privattandvård och folktandvård. Eftersom utredaren var företagsekonom definierades effektivitet som timintäkter. Något samhällsekonomiskt eller folkhälsorelaterat perspektiv inkluderades inte.

Den offentliga tandvården arbetade under 1970-talet mot att med förebyggande insatser hejda behovet av reparativa tandvårdsinsatser. Inom barn-tandvården kunde personalen med sin resultatstatistik följa hur andelen karies- och fyllningsfria barn ökade år för år i alla åldrar. Folktandvårdens personal utbildades i förebyggande tandvård och tränades i att inte borra upp tänder och laga dem med fyllningar. Istället försökte man få stopp på begynnande kariesangrepp. Inom privattandvården var det däremot vanligt att man borrade upp dessa skador. Man hade ju sitt raka ackord utifrån gällande tandvårdstaxa som ekonomiskt gynnade reparativa insatser.

Slutresultatet var förutsägbart. Privattandvården drog in mer pengar per tandläkartimme än folktandvården. Alltså var privattandvården effektivare! Att förhållandet samtidigt innebar en samhällsekonomisk och folkhälsomässig förlust noterades inte. Representanter för folktandvården protesterade men betraktades som jäviga och deras argument fördes åt sidan. Att utredningen utförts utifrån ett kommersiellt vinstperspektiv av en företagsekonom oroad däremot ingen.

Elof Petterson, docent i samhällsodontologi.

Tidigare tandvårdschef och övertandläkare i tandhälsövård

FOTO: TERJE MANNINGEN/POCKETR AB

Axess finns överallt

Hej Axess!

Ni tänker säkert också på det, men när ska man kunna köpa Axess på sin Ipad genom en app som t ex Fokus på Qiozk?

Yannick Orfévre, en nyfiken läsare

Hej,

Tidningen går att läsa elektroniskt på alla plattformar. Man kan nu också se Axess Play i mobiltelefon och surfplattor. Gå in på hemsidan www.axess.se

Red

KULTURPOLITIK

Livet som en godisskål

Skolan, universitetet, press och bibliotek agerar inte längre normbildare. Frågan är vilka konsekvenser denna abdikationsprocess får, skriver **Per Svensson**.

NÄR JAG LETAR bland glasstrågen i livsmedelshallens frysdisk ser jag att det kommit ännu en ny smak. "Godis", heter den. Först tänker jag att det där är väl ändå lite tautologisk. Är inte glass godis i sig? Sedan inser jag att jag tänker fel. Om godis är gott så måste dubbelgodis vara dubbelgott.

Därför har samma bolag som lanserar "Godis" också tagit fram glassmaken "Skumbanan". Detta som komplement till mer gammaldags sorter som "Hallon/Saltlakrits" och "Gräddkola".

Godisifieringen av njutningsmedel har för all del pågått länge. Vuxna människor har hållit i sig "godis-shots" för att sedan "busa" i sängen med diverse "leksaker" och nästa dag har de försökt pigga till med en latte macchiato caramel. Det nya nu är att också godis måste godisdopas. Ett exempel på detta är Marabous chokladkakor. Redan för flera år sedan lanserades "Daim", en mjölkchokladkaka med krossade Daimbitar. Sedan kom "Polka" och "Non Stop"; krossade polkagrisar respektive Non Stop-linser hade bakats in i choklad. Det senaste tillskottet till godis-godis-sortimentet är "Black", choklad med saltlakrits.

Hur ska denna utveckling förstås? Man måste konstatera att Erik Johan Stagnelius hade rätt. Socker, socker äro elementet i vars sköte Demiurgen andas.

GENOM HELA kulturhistorien har människan slitits mellan begäret efter omedelbar behovstillfredsställelse, sockerkicken om man så vill, och tvånget att för sitt eget och samhällets bästa istället välja det långsiktigt nyttiga alternativet. Det är, för att bara ta ett exempel, den konflikten som skapar spänningen i Odysseen: gång på gång får Odysseus chansen att välja bekvämligheten eller vällusten: hos lotusätarna, Kirke, Kalypso, sirenerna, Nausikaa. Men med klokhet, list, slitstarka rep och gudomligt bistånd övervinner han frestelserna och tar sig

hem till Ithaka för att där fullgöra sin plikt som familjefar, härskare och hämnare. Det är också den konflikten som gestaltas i så till synes olikartade litterära klassiker som Georg Stiernhielms lärodikt om Herkules vid skiljevägen och Robert Louis Stevensons skräckroman *Dr Jekyll och Mr Hyde*. Ge efter för njutningslystnaden, drifterna, sötsuget? Eller trots allt försöka vandra dygdens smala stig? Detet eller överjaget?

Människans är svag för sockerlösningsningar och faller lätt för syndens sirensång. Alla vet det. Säk-rast därför, kan man tycka, att surra samhället vid masten med lagar och förbud. Borgmästare Michael Bloomberg's försök att förbjuda stora läskmuggar i New York är ett kanske trivialt, men ändå talande och aktuellt, exempel på denna människans eviga förhoppning om att med ett enda beslut-samt svärdshugg kunna sätta stopp för den inte minst i kristen tradition centrala konflikten mellan ambitioner och utfall, mellan "vilja" och "göra".

"DET GODA SOM JAG VILL, DET GÖR JAG INTE, MEN DET ONDA SOM JAG INTE VILL, DET GÖR JAG", suckade Paulus i Romarbrevet. Paulus var Martin Luthers stora inspirationskälla. Men trots att Luther övertog och fördjupade Paulus pessimistiska syn på människans förmåga att leva dygdigt, och trots att protestantismen i sin både lutheranska och kalvinistiska/puritanska version har en bottensats av determinism, kom reformationen genom sin individualisering av tron, och sin prioritering av ordet på bekostnad av riten, ändå att bereda väg för föreställning om livet som ett världsligt projekt. Just för att människan var så hopplöst syndig skulle hon flitigt bemöda sig om att göra sitt bästa här på jorden istället för att fåfängt försöka stärka sina himmelska aktier. Och istället för att förlita sig på regler och förbud (Bloomberg-lösningen) skulle hon till frihet adla tvånget att försaka.

Med frihet följer ansvar

12 Nils Funcke om hur debatten om *Call Girl* visar på behovet av utgivaransvar

Alla kan inte få allt

14 Karin Svanborg-Sjövall problematiserar kraven på ökad tillgänglighet i välfärden

Risk att Assad sitter kvar

16 Per Jönsson träffar den syriske kurdledaren Saleh Muslim

Krönika

18 Nick Cohen förtryts över dansk dubbelmoral

Notiser

19 Margaret Thatcher och pressgrannar

Normbildare: Stockholms stadsbibliotek.

FOTO: BERMAX/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

De civiliserade samhället och den dygdige medborgaren är inte självklara. De måste tvärtom ständigt bildas. Det var idén. Den har bidragit till att skapa och upprätthålla den liberala kultur- och samhällsordning som vi ibland tenderar att ta för given.

NÅGRA TIMMARS RESA från New York, i puritanernas och liberalernas Boston, ser jag denna idé materialiserad. Jag står på Copley Square och läser inskriptionen på Boston Public Library's fasad: "Built by the people and dedicated to the advancement of learning." Det känns nästan lite religiöst. Biblioteksbyggnaden från 1890-talet gör också sitt bästa för att likna ett tempel, om än sekulärt, med sina romanska bågar, sin väldiga läsesal och sina muralmålningar av bland andra John Singer Sargent.

Och... jo, detta är vad jag tror på, "the advancement of learning".

Studerar man den svenska bildnings- och folkbildningshistorien är det lätt att hitta trosfränder, många av dem passionerade, som den socialdemokratiska skriftställaren, autodidakten och tidigare grovarbetaren Karl Johan Gabrielsson. I pamfletten "Mera ljus" från 1897 beskrev han arbetarnas ansträngningar att tillägna sig bildning och kunskap just som ett slags sekulär gudstjänst:

"Fattar arbetarklassen sin ställning rätt, så finner den sig visserligen vara en fattig socknens son nere vid dörren i kyrkan, medan andra sitta längre fram i de bekväma herrskapsbänkarne. Men den skall också finna sig ha intelligens och kraft nog att taga reda på det, som förkunnas från vändandets predikstolar, och att tillgodogö-

ra sig detsamma till sin egen och det helas välgång."

Och, lovade Gabrielsson, till sist skulle de rika och liknöjda och egoistiska herrskapsmänniskorna till sin förvåning upptäcka att de distanserats av "blusmännen", det vill säga de fattiga arbetarna, "vilka drivas framåt av sin okuvliga längtan efter frihet och ljus".

Så skole de sista bli de första, under förutsättningen att de köper sig ett lexikon, lär sig ett utländskt språk och flitigt läser de stora författarna: Goethe, Schiller, Geijer och Tegnér...

Denna trosbekännelse framstår numera som minst lika svårsåld som den nicaenska.

HUR MÅNGA SVENSKA folkbibliotek skulle idag vilja och våga beskriva sig själva som instrument för "the advancement of learning"? Få, skulle jag påstå. Troligare är att ledande företrädare för det svenska biblioteksväsendet framhåller att ett modernt bibliotek ska vara en plats där man kan kolla in det senaste, ta en fika och hänga med sina kompisar. Inget fel på dessa aktiviteter som sådana. Men de får mig snarare att tänka på mina tonårsköpcentrum än på ett bibliotek.

Vad har detta med godis att göra? Kanske inte så mycket mer än att när man idag ser medelålders män skyffla lösgodis på Ica Maxi inser man att i det ögonblick marknadskrafterna allierar sig med våra mest basala drifter (sockerbegäret, till exempel) kan det sluta hur som helst, exempelvis i en kultur där människor skriver kärleksförklaringar till chokladkakor.

Belöning utan ansträngning; det är ett frestande erbjudande och har man en gång

tackat ja finns det en uppenbar risk för att man snart börjar förvänta sig att livet alltid ska vara en godisask. Vilken bild av utbildningsväsendet har till exempel de aspirerande kunskapsförmedlare som, enligt *Dagens Nyheter*, sökt och kommit in på lärarhögskolan med 0,1 på högskoleprovet, ett resultat min katt förmodligen skulle kunna krasa hem med vänster tass? Att de ska bibringas ämneskunskaper och pedagogisk färdighet intravenöst?

AV TRADITION HAR ett antal samhälleliga institutioner haft till uppgift att formulera och värna de värden som kommer till uttryck i inskriptionen på Boston Public Library's fasad: föreställningen att människan kan och ska sträva efter att höja sig över det omedelbart givna, söka kunskap, vidga och fördjupa förståelsen av sin värld. Flera av de viktigaste av dessa institutioner – skolan, universitetet, pressen, folkbiblioteken – befinner sig för närvarande i existentiell kris. De vill inte längre, eller tror sig inte längre kunna, agera normbildare; i alla fall inte i den utsträckning och på det sätt man för inte så länge sedan kunde förvänta sig. Vilka konsekvenser kommer denna abdikationsprocess att få? Vilka konsekvenser har den redan givit upphov till?

Idag ska man helst driva godisbutik.

Nyligen rapporterade *Sydsvenskan* att Malmö stad köpt in karameller för 300 000 kronor. Godiset ska tydliggöra kommunens "värdegrund". Så till exempel ska en päronkaramell i grönt papper få stans anställda att associera till värdeordet "respekt".

Och hur smakar då "samtiden"? kan man undra. Som fruktnappar, kanske? 🍌

Med frihet följer ansvar

Debatten om *Call Girl* väckte frågor om yttrandefrihetens gränser. Inte minst sattes fingret på behovet av ett tydligt utgivaransvar, skriver **Nils Funcke**.

CALL GIRL ÄR INTE BARA EN utmärkt skildring av Sverige i slutet av 1970-talet utan blottlägger och åskådliggör också ett antal yttrandefrihetsrättsliga och etiska frågor.

Doris Hopp som dömdes för koppleri drev en omfattande bordellverksamhet. Med en kombination av varm omtanke och hårda nypor höll hon ordning i sitt stall där

även minderåriga "Iris" ingick. Kunderna som utnyttjade Iris gjorde sig skyldiga till det kanske nesligaste av alla brott "otukt med minderåriga" idag skulle det klassificeras som våldtäkt.

Syftet med *Call Girl* var att skildra hur kvinnor utnyttjades av välbeställda och våletablerade män i samhällets topp. Men

i ivern att avslöja ett fenomen blev filmmakarna överambitiösa och lät en lätt demaskerad statsminister ha sex med Iris. Det var uppenbart för alla, även de med bara rudimentära kunskaper om vår samtidshistoria, att den som åsyftades var Olof Palme.

Samhällskritik och satir ska för att inte förbigås med en gäspning handla om verkliga samhällsföreteelser och verkliga personer. Även det som sårar och upprör ska kunna sägas oavsett om det sker med finess eller på buskisinivå. Den konstnärliga friheten ska vara vid och det måste vara möjligt att blanda fiktion och verklighet så att publiken till sist inte omedelbart ser vad som är vad.

Men att tro att denna frihet utgör en sköld mot åtal för förtal, hets mot folkgrupp, uppvigling samt ytterligare ett antal brott är naivt. Varje tid gör sin avvägning mellan yttrandefrihetsintresset och motstående intressen. Fram till 1940-talet var hädelse ett tryckfrihetsbrott, nu står den personliga integriteten i fokus. Men även om grunderna i regelverket om vem som är ansvarig och hur ansvar ska utkrävas har finslipats, har de i stort stått intakta under flera hundra år av en tillåtande yttrandefrihet.

När naiviteten i synen på ansvar kombineras med eller övergår i ignorans blir den oförsvarlig och farlig. Istället för att argu-

Pernilla August och Sofia Karemyr i *Call Girl*.

FOTO: JUKKA MALE/NORDISK FILM

Olof Palme

FOTO: KJELL GUSTAFSSON/SCANPIX

mentera i sak om innehållet i filmen valde regissören Mikael Marcimain att korthugget meddela att *Call Girl* är en spelfilm. ”Vi berättar ingen sanning. Det är ett konstnärligt verk”, förklarade han, och manusförfattaren Marietta von Hausswolff von Baumgarten fyllde på med att filmen är ”en fiktiv historia”. Därefter har de bägge meddelat att de inte har några flera kommentarer och hållit sig undan.

ATT FÖRRE JUSTITIEKANSLERN (JK), Göran Lambertz, gjorde Mikael Persbrandts sak till samhällets och väckte åtal mot *Expressen* väckte säkerligen en förväntan från familjen Palme att hans efterträdare skulle ta sig an deras sak. Det blev nej. Det var klokt av JK, Anna Skarhed, att upprätthålla principen att samhället bara i undantagsfall ska gripa in i en tvist som parterna själva borde lösa. Avslaget på familjen Palmes begäran visar på det utrymme som finns för sittande JK att ange tröskeln för vad samhället ska driva.

Olof Palmes efterlevande valde efter JK:s avslag att inte väcka enskilt åtal. Dels för att kostnaden vid en förlust kan bli kännbar, dels för att de ansett att den allmänna debatten trots allt gett Olof Palme en form av upprättelse.

Ensamansvaret är en central del av den yttrandefrihetsrättsliga regleringen. Det är alltid bara en person som kan ställas till ansvar för ett yttrande som omfattas av tryckfrihetsförordningen eller yttrandefrihetsgrundlagen. Men om den som utsetts till

utgivare håller sig undan ett åtal går ansvaret vidare enligt en särskild ansvarskedja till ägare, förläggare, tryckare med flera beroende på vilket medium det gäller.

Oavsett medium är alla som deltagit i framställningen ansvariga att solidariskt betala skadestånd och kostnaderna för rättegången. Det skulle i fallet med en bokkunna drabba förläggaren och när det gäller en film distributören och eventuellt även finansierarna.

Utgivarskapet och det solidariska skadeståndsansvaret har såväl skaparna av *Call Girl* som Svenska filminstitutet tagit lätt på för att inte säga helt försummat. Sedan premiären i november 2012 har filmen haft i vart fall två utgivare. Även de har hukat i debatten och enligt uppgift från produktionsbolaget ”har det varit lite si och så med utgivarskapet”.

Det kan med fog ifrågasättas om inte den förste utgivaren, Pia Grünler, utsetts rent slentrianmässigt. Hon framstår som en ”ansvarig” motsvarande den som *Aftonbladets* Lars Johan Hierta använde sig av på 1830-talet. Hierta anlidade då personer som inte hade något med framställningen att göra. De fanns där för att det måste

finnas en utgivare och för att Hierta skulle kunna fortsätta att bestämma över *Aftonbladets* innehåll.

Svenska filminstitutet ställer inga krav på att en behörig utgivare ska utses för att betala ut bidrag. *Call Girl* har fått drygt 11 miljoner av SFI. Läser man i SFI:s faktablad om filmen får man reda på vem som gjort

skådespelarnas peruker, hållit i pengarna, målat dekoren och vem som levererat kaffet till filmteamet. Av faktabladet framgår också vilka som bistått med juridiska råd och därmed vilka framtida filmskapare bör undvika.

Men inte ett ord om någon utgivare i faktabladet. Det är för att uttrycka det mildt en undermålig myndighetsutövning att en myndighet som har befogenhet att betala ut mycket stora belopp av främst skattebetalarnas pengar inte kräver att bidragstagarna uppfyller ens de mest rudimentära regler som riksdagen lagt fast. Inte blir det bättre av att det underlaget för beslutet av att lämna bidrag till en film inte blir offentligt ens när den haft premiär. Därmed försvåras en efterhandsgranskning av hur SFI hanterar vårt gemensamma pund.

Trots att hotet om ett åtal för förtal var undanröjt såväl från det allmänna som från familjen Palme tvingade den allmänna debatten skaparna av *Call Girl* att sätta sig vid klippbordet. De tog fram den sax de borde använt i vart fall dagen efter premiären fem månader tidigare.

VISST KAN MAN som publicist och utgivare när man fått en stämning på halsen överväga och söka få en förlikning. Men i fallet *Call Girl* fanns ingen anledning. Mikael Marcimain borde lyssnat på kritiken och självklart klippt om filmen efter eget omdöme. Det hade varit att ta ett publicistiskt ansvar och visat att man inte bara slår vakt om den egna integriteten och den konstnärliga friheten utan också månår om sanningen.

Att JK vägrade väcka allmänt åtal rörde upp känslorna. Bland annat flera jurister instämde i familjens Palmes ombuds upprördhet. Att Anna Skarhed inte tänjde på lagen som sin företrädare togs av vissa som en intäkt för att det behövs en skärpning av bestämmelserna och några gick än längre och krävde i samma andetag en lagbestämmelse mot publiceringar som utgör intrång i någons personliga integritet. Men kopplingen mellan förtal och integritet är lika osaklig som kopplingen mellan ”näthat” och integritet. Det är redan idag brottsligt att hota eller förtala någon.

Den offentliga debatten om *Call Girls* övergrepp på Olof Palmes minne och den publicitetsskada som de efterlevande drabbades av gav resultat. Exemplet visar den kraft som finns i en tuff och öppen debatt och på yttrandefrihetens styrka. Konflikter behöver inte nödvändigtvis göras upp vid ett vägsکیل eller i en domstol. Frågan är vilka slutsatser de som kräver nya och förstärkta bestämmelser drar av exemplet *Call Girl*? Hittills har de valt samma destruktiva taktik som Mikael Marcimain. Det är hög tid att de kommer ut ur sin fiktion att lagar och skadestånd är det allena saliggörande. ✨

Trots att hotet om ett åtal för förtal var undanröjt såväl från det allmänna som från familjen Palme tvingade den allmänna debatten skaparna av Call Girl att sätta sig vid klippbordet.

Alla kan inte få allt

Att göra ökad tillgänglighet till paradargument för valfrihet i välfärden är problematiskt. Dels därför att alla anspråk inte är legitima, dels därför att resurserna är ändliga, skriver **Karin Svanborg-Sjövall**.

EN SPÄD BLADROSETT sticker upp intill lord Kitcheners gamla bostad vid Carlton Gardens i London. En värvind leker med träden utanför Institute of Government Studies, men inne i huset råder iskyla.

”Det här är min bästa skräckgraf. Om ni trodde att det skulle räcka med några tuffa år under Cameron tror ni fel. Vi kommer att behöva skära både djupt och brett i den offentliga sektorn fram till 2020. Och då smälter pensionsbomben.”

Presentationen görs av Sharon White, en elegant kvinna som ansvarar för ”public spending” vid det brittiska finansministeriet. Åhörarna, i huvudsak seniora tjänstemän inom offentlig sektor, ger ett sammanbitet intryck. Ändå är ämnet för konferensen framåtsyftande: Kan akuta besparingar nu leda till en mer hållbar välfärd om tjugo år?

Moderatorn ber mig att komma upp på scen, och sammanfattar den svenska modellen som ”ett exempel på att det går att förena sammanhållning, kostnadsmedvetande, solidaritet och egenmakt”.

Jag bekräftar att det stämmer. Än så länge.

”Vi är de första individualisterna och det var vi som trashade folkhemmet.” Så inleder Eva Franchell, ledarskribent på *Aftonbladet* och författare till boken *Partiet* sin kria över socialdemokratins kris.

Citatet skulle också kunna beskriva den draksådd som statsindividualismen bar med sig in i välfärdsbygget. Beroendeöverföringen från familj till stat gick märkligt smidigt – för många fyrtioalister var befrielsemotivet påtagligt. På papperet var också staten en mindre sträng överhet; där slakten tjatade om förpliktelser uppmuntrade politiken medborgarna att kräva sin rätt. Samtidigt återföddes gamla konflikter i ny tappning. Även de nya maktthavarna visade sig intresserade av att

förmana och kontrollera. Inte heller staten var fullkomlig.

Tage Erlander verkar ha förstått den politiska dynamiken bättre än andra. Men han insåg knappast hur ”de stigande förväntningarnas missnöje” skulle påverka den offentliga sektorns framtid. Uttrycket beskriver hur en offentlig insats ofta föder nya krav på ytterligare statliga åtaganden. I dag har vi kommit till en punkt när förväntningarna i sig driver fram en diskussion om hur det offentliga uppdraget måste begränsas.

Under mitten av 1980-talet började även socialdemokrater fråga sig om staten möjligen hade blivit en väl dominant paterfamilias. 1990 presenterades en utredning, beställd av Ingvar Carlsson, som för första gången frågade medborgarna själva vad de tyckte om sina möjligheter att påverka sina livsvillkor och detjänster som stat och marknad erbjöd. Plötsligt ifrågasattes den sociala ingenjörskonsten uppifrån. Fanns det ett värde i medborgarnas krav på handlingsutrymme? Kunde missnöje vara konstruktivt?

I EN BLANDEKONOMI, fastslog *Maktutredningen*, har medborgaren inte bara rätt till den kollektivistiska maktutövningen, till ”li-

ka möjligheter att tillsammans med andra delta i samhällets utformning”. Medborgarna har även ”rätten att själv påverka utfallet till sin egen förmån”- att ta egna initiativ.

Just denna möjlighet upplevdes som tämligen teoretisk i kontakten med 1987 års välfärd. Allra minst inflytande ansåg skolbarnsföräldrar att de hade över undervisningen och över valet av skola., och det var också i denna grupp som missnöjet var mest uttalat. Även sjukvården utmärkte sig som ett område där medborgarna upplevde sig som mycket röstsvaga.

År 1998, sex år efter det att regeringen Bildt sjösatte den valfrihetsrevolution som

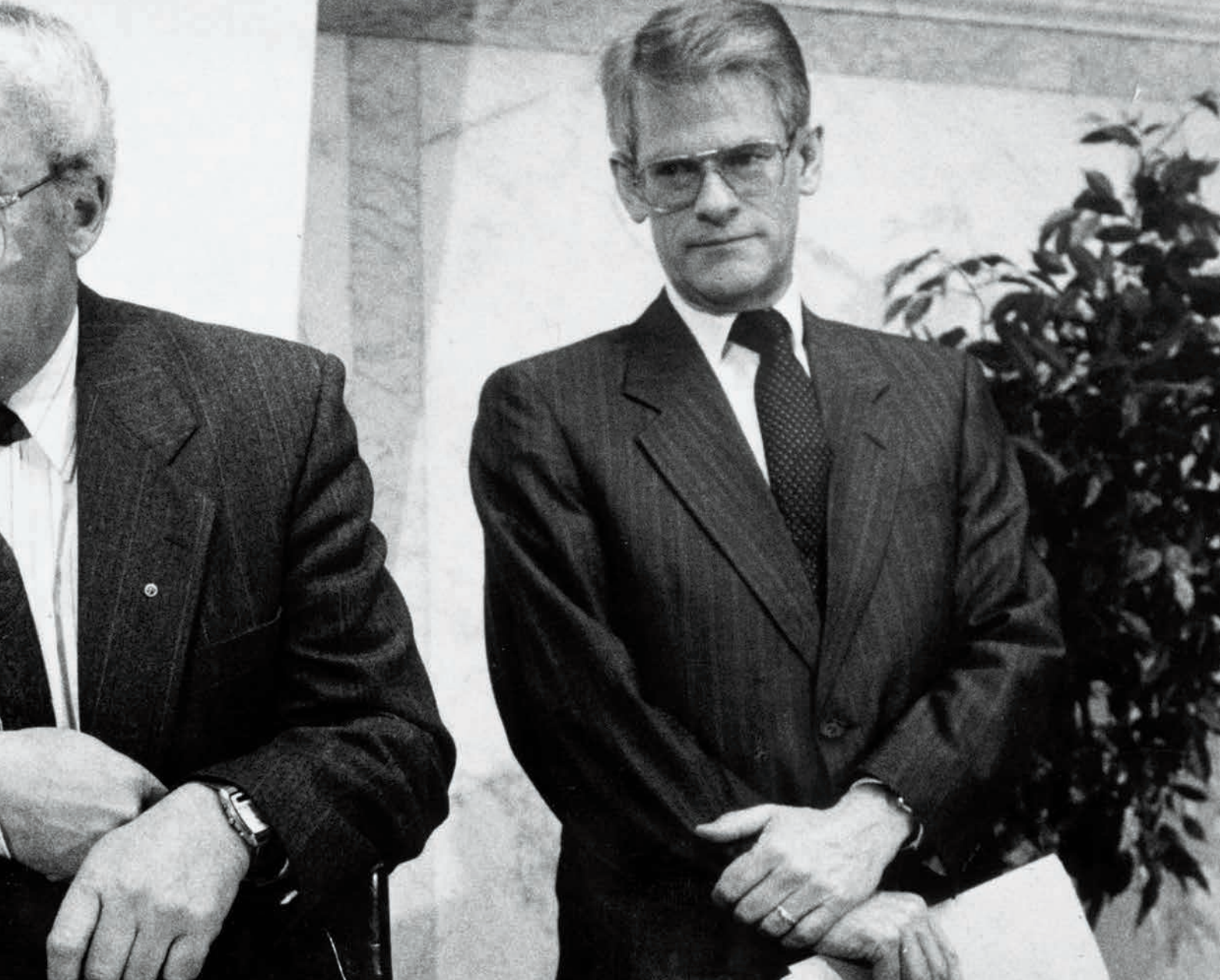
Under mitten av 1980-talet började även socialdemokrater fråga sig om staten möjligen hade blivit en väl dominant paterfamilias.

syftade till att minska ”vanmakten” i välfärden, gjorde SNS (Studieförbundet Näringsliv och samhälle) en uppföljning. Efter år av nedskärningar i finanskrisens spår var missnöjet med välfärdstjänsterna större än i den ursprungliga utredningen. Men frustrationen hade nu kanalisrats i en ökad aktivitet, både genom försök till påverkan (”voice”), och genom utträde (”exit”). Därmed bekräftade undersökningen det som många misstänkte skulle bli resultatet av valfrihetsreformerna: medborgaren började bete sig som en kund. I stället för att solidariskt bita ihop tog man bokstavligt sin Mats ur skolan.

Detta var ett viktigt framsteg. Möjligheten att välja bort är ofta viktigare än rätten att välja till. Samtidigt beror det ena på det andra: i en bristsituation existerar ingen valfrihet. Och omfattningen av välfärdsåtagandena bestäms inte av marknadens aktörer, utan av vilka resurser som finns tillgängliga.

Sedan alliansen kom till makten 2006 har förstärkningen av valfrihetsreformerna mo-

Kjell-Olof Feldt och Ingvar Carlsson 1990 – omprövningens tid.

FOTO: FREDRIK FUNCK/SCANPIX

tiverats med tre huvudargument: att de ökar tillgängligheten, att de ökar kvaliteten och att de ökar egenmakten. Skälen är goda. Bristen på konkurrens i välfärden orsakade slöseri, vanmakt och inläsningseffekter. Folk dog i sjukvårdens köer även under monopoltiden.

SAMTIDIGT ÄR DET problematiskt att reservationslöst framhålla ökad tillgänglighet som paradargument för valfrihet – åtminstone så länge som systemet är offentligt finansierat. Välfärdens organisation måste innehålla ransonering, dels därför att alla anspråk inte är legitima, dels därför att resurserna är ändliga.

Långsiktigt är inte den inneboende systemrisken i vår välfärdsmodell att vård- och omsorgsföretaget Attendo skulle ”ha fri dragningsrätt på skattepengar”, som vänstern gärna vill göra gällande. Långsiktigt ligger risken i att brukarna har fri dragningsrätt på varandras pengar, samtidigt som den faktiska kostnaden för varje tjänst är dold. När maxtaxan inom barnomsorgen

ligger still år efter år glömmar man att varje nytt, kostnadsdrivande krav innebär hårda prioriteringar i verksamheten. På så vis försämrar kvaliteten i välfärden successivt, samtidigt som vi eldar på en utveckling där en allt mindre betalningsvillig medelklass ställer allt högre krav.

Grundplåten i vårt sociala kontrakt – den offentliga finansieringen – ifrågasätts egentligen aldrig, allra minst av borgerliga politiker. Kundvalslösningarnas legitimitet vilar på att alla, oavsett plånbok, garanteras en möjlighet att välja. I grunden är det en klok blandekonomisk kompromiss mellan rätten att ”påverka till sin egen fördel” och ett system som premierar sammanhållning och social rättvisa. För skolans del är lösningen suverän.

Det innebär inte att alla välfärdstjänster måste bekostas enkom via skattesedeln för att vi ska kunna hävda att vi lever i ett anständigt land. Tvärtom är det för att kunna garantera en god välfärd för alla som verkligen behöver den som vi måste prioritera.

Att sjukvården är offentligt finansierad utgör ju heller ingen garanti för likabehandling. I vissa landsting kan en patient med starr välja bland ett basutbud av ögonlinser, medan andra erbjuder bättre linser om patienten står för mellanskillnaden själv. Det är i avgränsningen av det offentliga ansvaret som den principiella frågan blir verkligt brännande.

I krisländer runt om i Europa ser man med avund på ett land som har organiserat sin välfärd efter en rationell och rättvis kompromiss, vars statsfinanser är goda och konflikterna förhållandevis få. Nog har vi också skäl att vara stolta.

Men man ska också komma ihåg att det finns risker med att leva i den bästa av världar. Den brittiska tidskriften *Economist*, som nyligen beskrev den nordiska modellen som ”the next supermodel” har hyllat den svenska medelvägen förr. Då kallades det den tredje vägens politik, och anfördes av Kjell-Olof Feldt.

Sedan kom kraschen. 🌸

SYRIEN

Risk att Assad sitter kvar

Medan den syriska regimen slåss för sin överlevnad bidar kurderna sin tid. Det har varit en taktik som gett utdelning, skriver **Per Jönsson**.

MEDAN DEN sunnimuslimska araboppositionen slits sönder i ändlösa rivaliteter mellan sekulära rebeller och islamistiska gudskrigare (jihadister) har det kurdiska partiet PYD:s milisförband sedan sommaren 2012 tagit kontroll över gränsregionen mot Turkiet där det mesta av Syriens oljetillgångar är belägna. Det har skett utan större våld eller åthävor eftersom Bashar

al-Assads pressade regim har evakuerat sina styrkor från nordväst, nordöst och i söder (mot Golanhöjderna) för att koncentrera sig på att försvara storstäderna och alavitiska kärnområden.

Jag träffade Saleh Muslim, ledaren för PYD (ungefär Demokratiska unionen), när han nyligen var i Sverige för att ragga stöd i riksdagen och den stora kurdiska diaspo-

ran i Sverige. En självklar inledningsfråga var förstås varför just den kurdiska minoriteten lyckats så väl under det syriska upproret där den stora sunnimuslimska majoriteten av alla schatteringar hittills har gått bet. Den kraftige, satte mannen ger mig en genomträngande blick under det svartahårsvallet och ler under sin yviga mustasch.

– Det finns alldeles för många arabiska väpnade grupperingar, åtskilliga hundra, som konkurrerar sinsemellan om att få vapen och pengar från Saudiarabien, Qatar och Turkiet. Att de är så splittrade, och att de tävlar om att få bidrag från utlandet gör att de kommer ingen vart med befriel-

Saleh Muslim.

FOTO: BERTIL ENEVÄG/ERICSON/SCANPIX

sen av Syrien från Assadregimen. Vi kurder, däremot, har enbart en väpnad organisation, vi tar inga pengar från utlandet och vi samverkar så gott det går för att upprätthålla vårt självstyre i norra Syrien, säger Saleh Muslim och ser lite nöjd ut.

Alltså ett kurdiskt självstyre helt i enlighet med Max Webers klassiska formel: "En stat är den organisation som framgångsrikt upprätthåller monopol på det legitima bruket av våld inom ett givet territorium." Det är raka motsatsen till den myriad av sunniarabiska mer eller mindre självstyrande minienklaver som upprättats på andra håll i Syrien där Assads styrkor tvingats ge upp kontroll. I dessa enklaver härskar sekulära gerillahövdingar om vartannat med islamistiska jihadister, där ingen tar order av någon annan och där många säger sig tillhöra Fria syriska armén fastän denna skuggorganisation egentligen bara är ett symboliskt begrepp för den väpnade kampen mot Assadregimen.

MEN DET FAKTUM ATT Saleh Muslims parti militärt och i stort sett politiskt kontrollerar "syriska Kurdistan" innebär långt ifrån att de syriska kurderna står enade bakom PYD. I själva verket finns bland kurder, liksom historiskt sett hos alla etnisk-religiösa grupper i Syrien, en stor mängd konkurrerande riktningar och organisationer, var och en med sin egen lokala och/eller ideologiska prägel. Huvudmotståndaren, eller snarare huvudkonkurrenten, till PYD är en allians av 16 kurdpartier som bildades så sent som hösten 2011 och kallar sig Kurdiska nationella rådet (KNC) – en direkt kurdisk parallell till den sunniarabiska rebellalliansen Syriska nationella rådet (numera Syriska nationella koalitionen) eller SNC, vilken framstått som omvärldens kelgris under nästan hela det syriska upproret. KNC har flertalet av sina anhängare i storstäder som Aleppo och Damaskus men ganska begränsad närvaro och inga väpnade styrkor att tala om i det kurdiska självstyresområdet. Saleh Muslims PYD har å andra sidan beskyllts – av såväl sunniarabiska rebeller som KNC – för att vara huvudsakligen ett verktyg för Kurdiska arbetarpartiet PKK i Turkiet som i snart tre decennier har fört ett separatistiskt väpnat uppror mot Ankara.

Detta förnekar Saleh Muslim bestämt – hans och andra PYD-representanters standard svar är att PYD har "samma filosofi och idéer som PKK-ledaren Abdullah

Öcalan" men att man inte har något "organiskt" eller "operationellt" samarbete med PKK. Dock är det tämligen oomstritt att det syrisk-kurdiska partiet bildades 2003 på direkt initiativ av Öcalan, att mycket av PYD:s vapen och militära utbildning kommer från PKK samt att uppmotet en tredjedel av turkisk-kurdiska PKK:s gerillasoldater och ledare faktiskt utgörs av syriska kurder.

I själva verket har syrisk-kurdiska PYD:s hittillsvarande framgångar rört om i regionens maktspel på tre plan.

INOM KURDERNAS eget universum, som innefattar cirka 35 miljoner människor i Turkiet, Irak, Syrien och Iran, utspelar sig en övergripande maktkamp mellan å ena sidan Öcalans och PKK:s militanta nationalism och å andra sidan irakiska KRG:s och Barzanis statsbyggande nationalism. I denna maktkamp har Barzani och KRG stöd av turkiska regeringen och västvärlden samtidigt som man själv backar upp syrisk-kurdiska KNC ekonomiskt och militärt. Öcalan och PKK satsar å andra sidan på att vidga sin militära operationsbas från Kandilbergen i norra Irak (som KRG inte vill, vågar och/eller kan utplåna) till att även omfatta "syriska Kurdistan", delvis med indirekt stöd från Iran som för närvarande har som högsta prioritet att rådda Assadregimen mot Turkietsstödd sunniarabisk revolt. Hos båda dessa legendariska kurdledare kan man ana en strävan att vinna hela den kurdiska gemenskapens hjärtan och sinnen – och i förlängningen slutmå-

let att upprätta nationellt styre över ett enda självständigt Stor-Kurdistan.

Inom stormakten Turkiets nationella ramar har revolten i Syrien spetsat till Ankaras konflikt med PKK på ett oväntat sätt. Sommaren 2011, några månader efter revoltens utbrott, trappade PKK upp den väpnade kampen mot Ankara med hittills över tusen dödade på båda sidor. Efter att först ha

satt hårt mot hårt och släppt loss den turkiska krigsmakten i full skala mot PKK satsade premiärminister Recep Tayyip Erdogan i vintras på att förhandla med Öcalan – kanske främst för att vinna turkiska kurders stöd för en grundlagsändring som kan försäkra att Erdogan sitter kvar vid makten

som president i ytterligare ett decennium. Ett besked om vapenvila från Öcalan i samband med kurdiska nyåret nouruz den 21 mars tycktes visa att Erdogan satsat rätt, även om det är högst oklart om PKK-ledningen i Kandilbergen verkligen är redo att lägga ned vapnen. Den syriska kurdledaren

Saleh Muslim uttryckte sig ändå optimistiskt och spekulerade även för Syriens del om en hoppfullare framtid:

– Om nu Öcalan och Erdogan kan komma överens, om Ankara slutar att förtrycka sina kurder och om Turkiet som följd därav upphör med att

stödja syriska sunniaraber som bekämpar kurderna – ja då skulle det kunna leda till att konflikten mellan oss kurder och sunniaraberna också upphör. Och då har vi äntligen en chans att förena våra krafter mot Assadregimen.

INOM SJÄLVA SYRIEN måste dock Saleh Muslim och PYD tassa försiktigt och inte spela bort redan vunna kort. Det kurdiskt styrda området i norr är i praktiken den enda större del av Syrien där det inte förekommer väpnade stridigheter, men uppenbarligen irriteras såväl sekulära som jihadistiska grupperingar över PYD:s framgångar. Med bitterhet konstaterar han att oenigheten mellan SNC och andra syriska oppositionsgrupper snarare tenderar att öka och övergå i rena inbördes våldshandlingar, samtidigt som de sunniarabiska rebellerna fortfarande vägrar tillerkänna Syriens kurder lagfästa rättigheter som etnisk minoritet. Och Saleh Muslim argumenterar för att det från första början bara har funnits en enda möjlig lösning på Syrienkrisen: en politisk kompromissformel där Assadregimen på något sätt delar makten med oppositionen, åtminstone under en övergångsfas.

Det vill säga ungefär vad FN:s supermedlare Kofi Annan och Lakhdar Brahimi har hävdat hela tiden, och vad såväl stormakter som Assad och somliga oppositionsröster har gett läpparnas bekännelse till men sedan i handling inte har vågat eller velat konkretisera. Så den vältalige och mångordige Saleh Muslim visar sig efter flera timmars långprat och kaffedrickande vara en luttrad, men kanske realistisk, pessimist:

– Inom mitt parti PYD har vi egentligen aldrig trott att Assad skulle störtas snart, vilket ju många, ja de flesta både inom och utanför Syrien, trodde för två år sedan. Vi har heller aldrig räknat med någon utländsk militär intervention för att stödja oppositionen. Och om inte en politisk kompromisslösning kommer till stånd, ja då finns risken att Assad sitter kvar så länge han vill. ✨

Inom själva Syrien måste dock Saleh Muslim och PYD tassa försiktigt och inte spela bort redan vunna kort.

I själva verket finns bland kurder, liksom historiskt sett hos alla etnisk-religiösa grupper i Syrien, en stor mängd konkurrerande riktningar och organisationer.

Dansk dubbelmoral

Nick Cohen är kolumnist, författare och debattör. Hans senaste bok är *You Can't Read This Book* (2012).

Jag vet att i en finkulturell tidskrift som *Axess* så borde jag låtsas läsa bara de mest intellektuella böcker. Men jag kan inte ljuga. Jag är rädd att på min lediga, så är min favoritsysselsättning att krypa upp i soffan med en simpel skandinavisk thriller.

Stieg Larsson blev en särskild hjälte: inte bara genom sina historier, utan för att han representerade en typ av vänsteranhängare som är oroande svår att hitta i dag. Förutom att vara antinazist och antirasist tycktes han i mina brittiska ögon vara en försvarare av kvinnors rättigheter, som utsträckte sin feminism till att omfatta kvinnor i etniska minoriteter. Hans bibliografi rymde en bok om hedersmord. Jag antog naivt att han måste ha trott på universella mänskliga rättigheter. "Vilken skillnad jämfört med så många europeiska och nordamerikanska vänsteranhängare", tänkte jag. "De fördömer västerländska regeringars och företags brott, men håller tyst om islamistisk homofobi, antisemitism och framför allt kvinnohat. Det är bra att veta att gamle Larsson var en principfast man som motsatte sig överträdandet av rättigheter utan hänsyn till färg eller tro."

Mina illusioner kvarstod tills Johan Lundberg gjorde sig besväret att läsa Larssons föga kända bok om hedersmord. Jag borde sluta romantisera Larsson, förklarade han för mig. Han hade fyllt sin bok med slitna pseudo-radikala klichéer. Om man protesterade mot hedersmord var man en "rasist" som ville demonisera invandrare. Om man sade att mänskliga rättigheter var att föredra framför sharia-lagar, var man en högeranhängare. Och så vidare och så vidare.

Jag drabbades av i stort sett samma besvikna reaktion inför ett briljant exempel på kulturjournalistik av Jens-Martin Eriksen och Frederik Stjernfelt på dansk teve. Danska tevedraman är lika populära i Storbritannien som svenska thrillers, och det med rätta. Men jag hade inte noterat att trots sin förmenta realism och höga konstnärliga nivå, så var de lika noggranna som Larsson med att undvika kontroversiella ämnen. *Borgen* utger sig för att återspegla dansk politik. Men de feiga författarna vill inte komma i närheten av den största händelsen i dansk politisk historia från senare tid: de islamistiska hotelser som följde på *Jyllands-Postens* publicering av Muhammedkarikatyrerna. Ingenstans i serien får vi se våldet, självcensuren eller författares, konstnärers och politikens beslutsamhet att hålla sig borta från farliga ämnen. *Borgens* Birgitte Nyborg leder en liberal fantasi om Danmark, inte ett verkligt land.

Jag kan inte påstå att jag blev förvånad när Eriksen och Stjernfelt rapporterade att skandinaviska tevebolag vägrade att sända *Terrorcellen*, en komedi i 12 delar som förlöjligar islamistiskt våld. Mannen bakom serien, Omar Marzouk, kan knappast anklagas för att vara något slags rasist. Han är en dansk ståuppkomiker och son till egyptiska invandrare. Danska filmrådet, som inte heller är någon grund för politisk inkorrekthet, sörjde för finansieringen. Men nu när programmet är klart vill ingen sända det. Den inledande förklaringen var att annonsörer ogillade programmet, men eftersom annonsörerna häftigt har förnekat detta, måste vi dra slutsatsen att skandinaviska tevebolag helt enkelt är rädda.

Europeiska liberaler och vänsteranhängare har försatt sig i den löjliga positionen att säga att det är rasistiskt att motsätta sig sexistiska, rasistiska och homofoba övertygelser om dessa sexistiska, rasistiska och homofoba övertygelser hysas av patriarkala och emellanåt våldsamma män inom etniska minoriteter eller regeringar och religiösa rörelser i tredje världen. Liksom Larsson är de beredda att fördöma, med all rätt, förtryckande regimer och reaktionära rörelser i västvärlden, men de kan inte utsträcka sina fördömanden till att omfatta förtryck och reaktionära rörelser var de än förekommer. ✨

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"Amerikas roll som Asiens polisman sedan andra världskriget tycks försvagas. Från Japan till Filippinerna har gamla krigssår rivits upp och dåvarande rivaler spelar ett farligt spel där frågan "Vad händer om?" ställs. Nu när Kina har blivit en regional stormakt, vad händer om det börjar rikta sina kärnvapen mot specifika mål? Vad händer om ett paranoid Japan återupptäcker sitt gamla militaristiska jag? Och vad händer om ett skuldtyngt, krigstrött USA beslutar sig för att man inte har tid eller kraft att ta itu med lille Kim? Efter fem decennier av välstånd och relativt lugn tycks Asien ställa in sig på konflikt.

Asiens militära utgifter är nu större än Europas. Inte bara Nato utan hela kontinenten. International Institute for Strategic Studies skriver att 'Asiens utgiftsökningar har gått så snabbt och neddragningarna på försvaret i Europa har varit så kraftiga' att de militära styrkeförhållanden ändras nästan lika snabbt som de finansiella. Den största delen

av världens välstånd skapas nu i Asien – och merparten av den globala vapenarsenalen kan nu förflytta sig dit. De största vapenimportörerna de senaste fem åren är alla i Asien: Indien, Kina, Pakistan, Sydkorea och Singapore.

Kina fördubblar sin försvarsbudget vart femte år. Samtidigt som den kinesiska bourgeoisien åker jorden runt på jakt efter armbandsur och handväskor, unnar sig den kinesiska militären sitt första hangarfartyg. Faktum är att Kina skulle vara världens största importör av vapen om inte det tillverkade så många självt. Detta gör många länder i regionen nervösa. Vapenförsäljningen till Malaysia åttadubblades under den andra halvan av det senaste decenniet. Singapore, hälften så stort som Shetlandsöarna, har blivit världens femte vapenimportör.

Allt detta kan inte skyllas på Kim. Kinas uppgång har tvingat dess mindre grannar att omgruppera sina lojaliteter och se sig om efter beskyddare, samtidigt som de försäkrar sig om att vara tillräckligt beväpnade – bara utifall."

Clarissa Tan skriver om den asiatiska kapprustningen i brittiska *Spectator*.

Hon var aldrig ideolog

Ryktet till trots var Thatcher ingen driven ideolog. Det bärande temat hos Thatcher är snarare utpräglad realism. Till skillnad från Ronald Reagan kombinerade hon inte avregleringarna med långtgående skattesänkningar förrän efter det att statsskulden blivit kontrollerbar. Men kanske satte Thatcher tidvis alltför stor tilltro till monetarismen, en ekonomisk teori enligt vilken ränta och penningmängd bör manipuleras i konjunkturstyrande syfte. Sådan manipulation harmonierade egentligen dåligt med Thatchers normalt hälsosamma skepticism, inklusive hennes konservativt präglade misstro mot människans möjlighet att överblicka och styra komplexa samband. Kanske borde hon ha sett igenom att bankerna typiskt favoriserar monetarismen för att monetär manipulation i praktiken innebär att bankerna ökar (real)räntemarginaler och utlåningsvolymerna. Det är möjligt att kemistutbildade Thatcher lät sig påverkas alltför mycket av partiets "experter", inkluderade viktiga bankdonatorer liksom bankernas akademiska alibin, i synnerhet Milton Friedman. Förvisso är det också fullt möjligt att Thatcher inte var en så stark monetarist som många gärna påstår. När Thatcher tog över 1979 fanns

FOTO: MARGARET THATCHER FOUNDATION

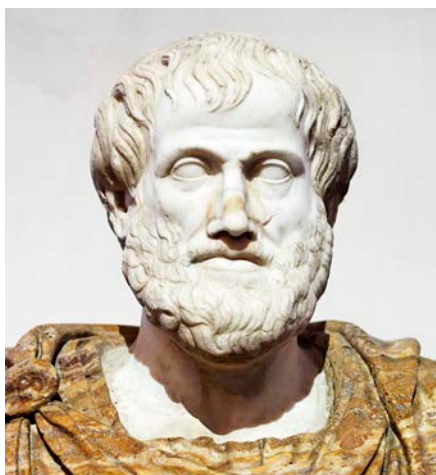
det, på grund av både skenande statsskuld och inflation, egentligen inget alternativ till

budgettätstramning och höjd ränta. Trogen sin vana att låta spekulerande marknadsaktörer ta ansvar för egen riskprofil gav Thatcher aldrig mer än basala garantier åt uselt skötta banker (långgivare) eller överbelånade och överkonsumerande husägare. Regeringen Thatcher var heller aldrig i närheten av att driva en så utpräglad monetär interventionspolitik som regeringen Reagan – eller för den delen någon av de nutida regeringarna Obama, Reinfeldt och Cameron!

Det har länge varit förenligt med politisk rättrogenhet att hävda något i stil med att Thatcher var "kallsinnigt socialdarwinistisk". Beskyllningen kan sägas inrymma en stor portion opportunist – eller oförstånd gällande välfärdsstatens finansieringsbehov. Storbritannien var på 1970-talet ett land i ekonomiskt förfall. Efter en lång period av kostsamma subventioner, döende industrier och tom statskassa fanns inget omedelbart Nirvana. De offer som skördades i form av långtidsarbetslösa skördades som ett resultat av efterkrigstidens regleringspolitik, medan Thatchers politik var nödvändig för att på sikt skapa nya arbeten.

Mark Brolin

REDAN DE GAMLA GREKERNA...

Aristoteles.

Ur politisk-filosofisk synvinkel är Margaret Thatchers politiska gärning särskilt intressant. Hon stod på många sätt för en extrem människosyn: "Det finns inget samhälle", lät Thatcher förkunna. "Enbart individer och familjer finns." Strukturer och kollektiva entiteter ansågs med andra ord vara påhittade. Detta synsätt var provocerande och reaktio-

nen från brittiska akademiker – inte minst från forskare i Oxford – lät inte vänta på sig. De förklarade, bittra över hennes anslagsminskningar, att hon hade fel och var verklighetsfrånvärd. De hade naturligtvis rätt, men Thatchers uttalande utgjorde likväl en politisk motpol till det strukturella tankesätt som hade varit förhärskande i många av Europas länder alltsedan andra världskrigets slut.

Tanken om en fri och obunden rationell människa var emellertid inte ny. Redan Aristoteles hävdade att människans handlingar är *eph hemin*, det vill säga bokstavligt talat "upp till oss själva". Aristoteles använde alltså inte det grekiska ordet för frihet, *eleutheria*, som då användes för att beskriva människans kontroll över sina handlingar inom strikt politiska sammanhang. Detta blev viktigt. Efter Aristoteles började grekiska filosofer att använda *eleutheria* på ett kvalitativt nytt och mer apolitiskt sätt för att beskriva människans kontroll över sitt handlande.

Alltsedan dess har det funnits en överensstämmelse mellan kontroll över handlingar och politisk frihet, ty om människan inte äger förmågan att kontrollera sina egna handlingar – och därigenom kan fatta beslut rörande

sitt eget liv – så kan hon inte heller anses eftersträva politisk frihet. Om vi inte kan fatta medvetna/rationella beslut och välja mellan meningsfulla alternativ behöver vi inte heller fenomen som demokrati och rättsstat. Då reduceras människans existens till att enbart bli en konsekvens av omständigheter givna av naturen (darwinism). Det är på detta sätt som den moderna debatten kring forskningsfältet *philosophy of mind*, har kommit att gestalta sig. Aristoteles tankesätt har inte minst förts vidare och vidareutvecklades av filosoferna David Hume och Donald Davidson.

Även utifrån en politisk-filosofisk utgångspunkt är alltså Thatchers insatser erkännansvärda. Hon fångade upp tankegångar inom akademiska miljöer och förde upp dessa på den politiska agendan. Även om en fri och obunden rationell människa inte existerar, så måste politiken ändå utgå ifrån att de allra flesta människor, i merparten av sammanhang, är kapabla att fatta de bästa – eller om man så vill de rätta – besluten för sin egen framtid. Thatcher tog striden med de politiska strukturalisterna, som ofta utmålade människor som svaga och oförnuftiga att ta ansvar för sitt liv.

Christopher Lagerqvist

De inpräntade föredömena

Det statistiska sambandet mellan kriminalitet och kroppsmålning är starkare än det mellan kriminalitet och någon annan enskild faktor. Märkligt är att kriminalitetens stigma från samhällets botten är höjden av statusmarkör inom europeisk fotboll.

Av Niklas Ekdal

Bilden ser värre ut än jag tyckte mig ha anledning att tro. Åtgärder måste till och det illa kvickt.” Regeringens nationella samordnare mot sportrelaterad brottslighet, seniorpolisen Björn Eriksson, har inte lagt fingrarna emellan i sin analys och sina förslag. Kriminell infiltration och påverkan på idrottsrörelsen, särskilt i storstäderna, är bister verklighet numera. Något måste göras, men det politiska intresset för att genomföra Erikssons åtgärder eller att söka problematikens rötter har hittills varit lika med noll.

Inga opinionspoäng att hämta på att bråka med idrottsrörelsen, kanske.

Den alltid lika flinka tjänstemannen Björn Eriksson lade fram sitt första delbetänkande i april 2012, under titeln ”Mindre våld för pengarna”. Förutom ett 30-tal idéer om klubbarnas, polisens och åklagarnas arbete ingick förslag till skärpta lagar om maskeringsförbud, tillträdesförbud till arenor och upprättande av ett nationellt huliganregister över dem som inte är välkomna.

I mars 2013 kom slutbetänkandet ”Mera glädje för pengarna”, och var man inte nervös för idrottens svans förut så blev man det nu. Baserat på en stor enkätundersökning och ett antal djupintervjuer inom fotboll och hockey förmedlas bilden av en sektor där våld, hot och trakasserier är vardag.

Utsattheten som andelen drabbade personer är bland vd/klubbdirektörer/sportchefer över 40 procent, bland domare 35 procent, bland ordningsvakter/publikvärdar 30 procent och bland spelare 10 procent. Bara en bråkdel av incidenterna, 13 procent, polisanmäls och endast 40 procent rapporteras till närmaste chef på arbetsplatsen.

Björn Eriksson ser en liknande tendens bland massmedierna att sopa hot och våld under mattan. Resultatet blir en idrott präglad av bakgatans kultur, och delvis styrd av kriminella nätverk. En alternativ titel på Erikssons utredningar kunde ha varit ”Fler tatueringar för pengarna”.

De kriminella reflexerna är ju inte begränsade till läktarna, utan lika närvarande på spelplanen. De manifesteras i beundran för våldsamma tacklingar och filmningar för att vinna favörer av domaren, i tankefigurer om hämnd, revansch och ett aldrig sinande behov av att ”sätta sig i respekt”. Hockeyspelande ungdomar stöter på kulturen redan i unga år. Tv-tittare stöter på den i allsvenskan likaväl som i fotbollens Champions League. Ju högre nivå, desto fler tatueringar.

I samhället i övrigt råder som bekant det omvända förhållandet. Som den brittiske fängelseläkaren Theodore Dalrymple konstaterar i boken *Livet på samhällets botten*:

”Orsaken till kriminaliteten bland den vita befolkningen i England är fullständigt uppenbar för alla som är någorlunda observanta, fast den ännu inte har uppmärksamats av kriminologerna. Denna orsak är tatueringarna. Ett långsamt verkande smittämne, likt det som orsakar scrapie hos får, förs in i kroppen via tatueringssnålen och tar sig sedan vidare till hjärnan, med resultatet att den drabbade efter några år börjar stjäla bilar, göra inbrott i hus och misshandla människor. Jag formulerade första gången denna smittämne-teori om kriminaliteten när jag lade märke till att minst 90 procent av de vita engelska fångarna är tatuerade.”

Det statistiska sambandet mellan kriminalitet och kroppsmålning är starkare än det mellan kriminalitet och någon annan enskild faktor, möjligen med undantag för rökning. Doktor Dalrymple raljerar givetvis, men ingen kan vifta bort hans iakttagelse från fångvården. Det märkliga är att kriminalitetens stigma från samhällets botten är höjden av statusmarkör inom europeisk fotboll.

Ta en titt på omslaget till David Lagercrantz bästsäljande biografi *Jag är Zlatan Ibrahimovic*. Stjärnans rygg är in-tecknad nästan ända ner till byxbältet. Tatueringarna är effektfulla och professionella, men förstärker också en halvkriminell image från den tuffa uppväxten i Malmöförorten

1

Zlatan Ibrahimovic

FOTO: PHIL NOBLECK/SCANPIX

”
Tatueringar blev som en drog för mig. Jag skulle ha något nytt hela tiden. Men det var aldrig några impulsgrejer. Allt var genomtänkt.

Rosengård. Skilsmässobarnet Zlatan stal cyklar för att fördriva tiden, han plågades av hunger därför att kylskåpet hemma ofta var tomt, han skolades in i en miljö där det är livsfarligt att ”vika ner sig” och där drivkraften först och främst är revansch.

Inget ont om Zlatan Ibrahimovic som människa och bolltrollare. Han är förmodligen den bästa fotbollsspelare Sverige någonsin har frambringat. Han har burit sin stratosfäriska idolstatus med både heder och humor. Men på sina ställen bekänner han sig ändå till det tatuerade brödraskapets värderingar:

”Ingen kände igen mig, inte polarna, inte någon. Jag blev tristare, och då ska ni veta att jag ända sedan Malmö FF har haft en filosofi: jag kör min stil. Jag skiter i vad folk tycker och jag har aldrig trivts bland ordningsmän. Jag gillar grabbar som kör mot rött, om ni fattar vad jag menar [...] Jag kör alltid som en dåre. Jag har bränt i trehundra-tjugofem med min Porsche och dundrat ifrån snuten. Jag har gjort så många vansinnigheter att jag knappt vill tänka på det.”

Laguppställningarna inför finalen i Champions League liknar – vad tatueringarna anbelangar – en parad från Spandau, Wormwood Scrubs, Kumla eller någon annan av Europas fängvårdsanstalter. Zlatan beskriver sin drivkraft så här:

”Tatueringar blev som en drog för mig. Jag skulle ha något nytt hela tiden. Men det var aldrig några impulsgrejer. Allt var genomtänkt ... Den första tatueringen var mitt namn från höft till höft i vitt. Den syns bara när jag är solbränd. Den var mest ett test. Sen blev jag djärvare. Jag hörde om uttrycket ”Only God can judge me”. De kunde skriva vad de ville i sina tidningar. Vråla vad som helst från läkturen. De skulle ändå inte komma åt mig. Bara Gud kunde döma mig! Jag gillade det. Man får gå sin egen väg, och jag lät tatuera in de där orden. Jag gjorde en drake också, för draken i den japanska kulturen står för krigaren och jag var en krigare. Jag satte dit en karp, fisken som går mot strömmen, och en sän Buddhasymbol som skyddar mot lidande, och de fem elementen, vatten, jord, eld och det. Jag lät tatuera in min familj; männen på höger hand, höger som står för kraften, pappa brorsorna, så småningom sönerna, och så kvinnorna på vänster, vänster som står närmast hjärtat, mamma, Sanela, inte halvsvrorna som brutit med familjen. Det kändes självklart då, men senare skulle jag tänka en del på det, vem är familj och vem är inte? Men det var senare.”

Utredaren Björn Eriksson talar ofta om goda och onda supportrar som det svarta och det vita laget. Självklart måste poliser och ordningsvakter få verktyg att stoppa bråkmakarna som kastar in föremål på planen, eller tänder bengaliska eldar med maskering för ansiktet. Likaså måste idrottsrörelsen själv bli bättre på att dra upp rågången till kriminella element – typ Firman Boys i AIK.

När slutsignalen ljuder i matchen mellan svarta och vita är det trots allt kulturen och idéerna som är avgörande. Theodore Dalrymple igen:

”Den kulturella relativismen sprider sig alltför lätt. Underklassens smak och beteende, seder och bruk smyger sig upp genom samhällsskikten med förvånansvärd hastighet. Heroin chic är en yttring av detta, fastän ingen människa med verklig kunskap om heroin skulle tycka att det fanns något chict med vare sig drogen eller dess verkningar. När en medlem av det brittiska kungahuset avslöjade att hon hade tagit efter ett av slummens moden och piercat naveln var det ingen som blev det minsta förvånad. Vad modet när det gäller kläder, kroppssmyckningar och musik beträffar är det i allt större utsträckning underklassen som anger tonen. Aldrig tidigare har det funnits en sådan kulturell strävan nedåt.”

En trappa måste städas uppifrån, som Björn Eriksson konstaterade när han lade fram sin utredning om den sportrelaterade brottsligheten. Rent konkret handlar det om att idrottsrörelsens ledande företrädare måste ta ett tydligare ansvar. I förlängningen handlar det om vilka värderingar som genomsyrar populärkulturen, massmedierna och skolan. ✿

Av Göran Hägg

Där tron betyder allt

Syriens historia är dess olika trossamfund och sekter. Upproret mot den alawitiska diktaturen och familjen Assad får oöverskådliga konsekvenser för miljontals syrier.

Någon gång vid mitten av 30-talet e Kr färdades den judiske tältmakaren Saulus, senare oftast kallad Paulus, från Jerusalem mot Damaskus i syfte att förfölja de judar som avfallit till en sekt som hyllade den avrättade Jesus Kristus som Messias eller rentav Gud. På vägen fick han en märklig vision som för en tid gjorde honom blind och för all framtid omvände honom till kristendomen, vars främsta spridare han blev. Detta enligt Apostlagärningarna och hans egna brev till församlingar han senare grundat.

Att få svenskar numera känna till Bibelns berättelser är en kulturell förlust på hemmaplan. Men att man i och med avkristningen överhuvudtaget inte längre förstår religionens betydelse för människor i andra länder eller dess roll i internationella konflikter leder till felbedömningar som ökar lidande och blodsutgjutelse.

Paulus resa blev början på den komplicerade historien om Syriens moderna religioner. Området blev snabbt ett av kristendomens starkaste fästen. En av kyrkans fem patriarker fick sitt säte i hamnstaden Antiokia. Våldiga kyrkor byggdes i Aleppo och Damaskus. Kristenhetens absolut största tempel, med fyra sammanbyggda basilikor, restes kring den pelare på vilken helgonet Simon Styliten framlevt sina dagar. Traktens huvudspråk var arameiska, Jesus språk, som användes som kyrkospråk. Städerna var dock delvis grekisktalande.

Men sedan kristendomen blivit romersk statsreligion på 300-talet splittrades den. En grupp som ansett att Jesus var en av Gud skapad varelse, arianerna, hade fördömts redan på mötet i Nicea 325 och är idag sedan länge försvunnen. Likaså dess avläggare "homoiousianerna" som skilde sig från de renläriga genom ett extra "i" i trosbekännelsen, vilket utlöste de blodiga strider som skildras i Viktor Rydbergs roman *Den siste athenaren*.

Bestående blev däremot den schism som utlöstes av patriarken Nestorius i Konstantinopel. Han hävdade att Jesus visserligen var identisk med Gud, men att han också hade en fristående mänsklig natur som ett slags fodral för det gudomliga. Teolo-

giskt är förstas problemet att det då eventuellt bara är människan Jesus inte Gud som lider på korset – hur kan då lidandet bota våra synder? Läran fördömdes på mötet i Efesos 431 e Kr och förbjöds av den bysantinska statsmakten, men fick anhängare i Syrien, Mesopotamien, Indien, Mongoliet och Kina. Kring år 650 e Kr torde "nestorianerna" ha varit den största kristna kyrkan. Efter islams segertåg fanns nestorianer kvar främst i Indien, men även i norra Irak och östra Syrien, där de av entusiastiska tillresta europeiska arkeologer på 1800-talet kom att identifieras med Mesopotamiens forna härskare "assyrierna", en benämning som sekten fått behålla.

Motsatt extremriktning, "monofysiterna", hävdade tvärtom att Jesus var helt och hållet Gud. Men enligt kejsarens teologer innebar även detta att lidandet på korset blev verkningslöst. Hur kan Gud lida mänskliga plågor och på det viset sona våra synder om han inte också är människa? Anhängarna exkommunicerades på mötet i Chalkedon 451 e Kr. Men leda vid det kejsarliga förtrycket, andligt och fiskalt, fick ändå folkmajoriteten i Främre Orienten att anamma den monofysitiska läran. Så uppkom de koptiska, syrianska och armeniska kyrkorna, som än idag har miljontals anhängare i Etiopien, Egypten, Libanon, Syrien och Armenien. Ett egendomligt misstag har dock fått oss här i Sverige att kalla de hos oss talrika syrianska monofysiterna för "assyrier", ett namn som ju, låt vara lika felaktigt, redan hade antagits av en grupp bland nestorianerna, rakt motsatt riktning.

De kvarvarande, kejsartrogna, kallade sig "ortodoxa", renläriga. Enligt dem var Gud och människa blandade i Jesus person på övernaturligt sätt. Till dem som valt denna medelväg hör idag grekisk-ortodoxa, romerska katoliker och lutheraner, inklusive Svenska kyrkan så länge den brydde sig om sådant, samt kalvinister och allsköns frikyrkor.

Ytterligare en sekt spjälkades av på 600-talet, maroniterna, som hävdade att Jesus visserligen var blandad Gud och människa, men hade bara en enda gudomlig vilja. Det är svårt att förstå varför detta var så farligt, men det ledde ändå till utslut-

Gatudemonstration i Damaskus. En kvinna med Koranen i ena handen och en ikon av jungfru Maria i den andra.

FOTO: CAROLE ALFARAH/POLARIS/ALL OVER PRESS

ning ur den ortodoxa kyrkan och ett nytt samfund i Syriens bergland och dagens Libanon.

Emellertid bröt det bysantinska väldet i Syrien samman strax efteråt. Muslimerna intog Damaskus 634 e Kr. De kristna sekterna hälsade araberna som befriare, och medan det arabiska språket gick fram på arameiskans och grekiskans bekostnad gick det betydligt långsammare för islam. Det är en missuppfattning hos oss att muslimska länder är religiöst homogena och islam intolerant. Som ”bokfolk” med en egen uppenbarelse av Allah (arabiska kristna använder också det ordet om sin Gud) behövde kristna och judar inte omvända sig, bara betala en blygsam extraskatt. I det medeltida Europa blev det omöjligt att vara muslim eller jude. Men medan kaliferna regerade i Damaskus och kanske ända fram till korstågen, förblev majoriteten av befolkningen i Mellanöstern kristen. Ja, ännu på 1930-talet, var bara drygt hälften av befolkningen i det franskokuperade Syrien muslimsk!

Livet på den kristna sidan komplicerades emellertid av splittringen mellan kyrkorna – nestorianer, syrianer, armenier, ortodoxa och maroniter. Den förvärrades efter hand då grupper ur de fyra förstnämnda samfunden bröt sig ur och tillsammans med maroniterna erkände påven som överhuvud mot att de fick hålla gudstjänst efter sin egen ritual på lokala kyrkospråk samt ha gifta präster. På det viset kom nio olika kristna kyrkor, av vilka fem dock var lierade med Rom och påven, att slåss om själarna. De flesta hade en egen ”patriark av Antiokia”, stationerad i Damaskus eller Aleppo. I Irak blev de påveanslutna nestorianerna, ofta kallade ”kaldeiska kristna” till skillnad från ”assyrierna”, en maktfaktor. De stödde Saddam Hussein, varför de idag i stor utsträckning tvingats fly till Sverige där de påtagligt ökat

den katolska kyrkans numerär. Över huvud taget är den tragedi som drabbat Mellanösterns kristna en märklig bieffekt av den amerikanska, kristna högerens krigspolitik.

Men även muslimerna hade sektproblem. Den fjärde kalifen, Muhammeds kusin Ali som varit gift med profetens dotter Fatima, mördades år 661. Guvernören i Syrien, Muawija, grep makten som kalif och flyttade huvudstaden till Damaskus. Men Alis anhängare, shiiterna, fortsatte kampen. År 680 stupade Alis och Fatimas son Hussein vid Kerbala i Irak. Hans avhuggna huvud sändes till den dåvarande kalifen, Muawijas syndige och supige son Yazid, i Damaskus. Husseins fyraåriga dotter Sajida Ruqqaja dog av skräck vid anblicken av huvudet.

De muslimer som underkastade sig Muawija har kommit att kallas sunniter. De accepterar traditionen från de kalifer som regerade mellan Muhammed och Ali och tillmäter inte profetens avkomlingar någon särskild betydelse. En förkrossande majoritet av muslimer i Syrien och annorstädes tillhör denna riktning.

Minoriteten av shiiter fortsatte dock att hylla Muhammeds, Alis och Husseins avkomlingar men klövs i flera sekter. Den största, ”tolvsekten”, erkänner tolv ”imamer” från och med Ali och Hussein. Den siste av dessa försvunnit kring år 900 och anses leva dold för att i de yttersta dagarna återkomma som Mahdi, en sorts frälsare. Sekten dominerar helt i Iran, utgör en majoritet i Irak och Bahrain och är inflytelserik i Libanon men ganska fåtalig i själva Syrien.

Istället finns där ”sjusekten” eller ”ismailiterna” som har fastnat för andra ättlingar till Hussein och i sin tur kluvits upp i olika sekter som hyllar levande imamer istället för den försvunne Mahdin. Den största gruppens imam bär numera den från kändispressen bekanta titeln Aga khan. >>

”
Paulus resa blev början på den komplicerade historien om Syriens moderna religioner. Området blev snabbt ett av kristendomens starkaste fästen.

Från sjusekten har även de två egendomligaste syrisk religionerna utgått. Druserna, som finns i Libanon och angränsande trakter av Syrien och Israel, hyllar den egyptisk-ismailitiska kalifen el-Hakim som försvann år 1021 som gudomlig. Läran är hemlig, fullt ut känd bara av särskilt invigda. Alawiterna, som finns i bergen mellan Aleppo och havet har även de en delvis hemlig lära. Man tycks anse att kalifen Ali är Gud samt dessutom tro på självavandring, åtminstone för män. Man hade traditionellt inga tempel eller moskéer. Kvinnorna har alltid varit obeslöjade, och alkohol har varit tillåtet. Alawiterna är sedan gammalt den mest föraktade av Syriens sekter. Och för tillfället den politiskt starkaste.

Slutligen fanns ända sedan tiden före Paulus en stor och inflytelserik judisk minoritet med eget kvarter i Damaskus. Den växte efter hand genom invandring av judar som fördrivits av de katolska monarkerna i Spanien.

Länge förblev toleransen imponerande. Ummajjadmoskén i Damaskus var från början en kristen kyrka, där kristna och muslimer bad i varsin del, innan de kristna förlänades andra basilikor i huvudstaden. Fortfarande tillbes i den av bysantinska arkitekter ombyggda jättemoskén Johannes Döparens avhuggna huvud – en relik som blivit kvar från den kristna tiden och förblivit helig för båda religionerna. Moskéns randiga marmorarkitektur beundrades av kristna resenärer under kors-tågstiden och imiterades i domen i Pisa och därefter i hela Mellanitalien. I ett annex vid moskégården tillber tillresta shiiter från Iran och Irak även imamen Husseins huvud som bevarats där. Deras totalbeslöjade kvinnor har utgjort ett exotiskt inslag i det annars så emanciperade och obeslöjade Damaskus.

Men någon total idyll har sällan rått. Korstågen skapade en förut okänd fientlighet även mot de inhemska kristna. I modern tid, under det turkiska väldet, utbröt en judepogrom i Damaskus 1849 och ett blodbad på kristna 1860.

En än svårare förföljelse kom 1915–16 då turkisk militär förintade cirka två miljoner kristna, främst armenier men också syriener och unierade grekiska katoliker. Majoriteten torde ha deporterats från dagens Turkiet, där grupperna är i det närmaste utrotade, men mordet skedde mest i nuvarande Syrien, där lokala kristna man kom åt också dödades. Värst blev blodbadet i den även i övrigt föga tilltalande staden Deir ez-Zour borta vid Eufrat.

Slakten på armenier är näst nazisternas judeutrotning det värsta organiserade folk mordet i historien – värre än både Pol Pots massakrer och tutsimorden i Ruanda eller kroaternas slakt på serber under andra världskriget. Hitler hämtade avsevärd uppbyggelse ur det faktum att ingen brytt sig om eller ens verkade minnas förintelsen av armenier. Än idag har man talat tyst om saken. Även hos oss. Och i det EU-aspirerande Turkiet är det olagligt att ens nämna illdåden.

Efter första världskriget tillföll Syrien Frankrike. Man fördrev den valde kungen Feisal, hjälten från Lawrence av Arabiens frihetskrig, även han

en avkomling till Ali, om än sunnimuslim. Man styckade landet. Området kring Antiokia gavs till Turkiet. Libanon gjordes till en fristat och skyddszon för katolska maroniter.

Resten av området blev en självständig stat 1946. Israels upprättande och nederlaget i sexdagarskriget ledde till förföljelser av den judiska minoriteten. Nästan alla judar idag är numera fördrivna och det judiska kvarteret i Damaskus tömt. Efter en serie militärkupper hamnade makten hos alawiterna och dessas ledare Hafez al-Assad. Det är dennes son Bashar som idag försöker hålla ihop regimen.

Samtidigt fick fundamentalistiska grupper anhängare bland sunniterna. Muslimska brödraskapet växte trots förbud och ledde 1982 ett uppror i staden Hama mot den sekulära staten. Det slogs ned med oerhörd brutalitet. Den historiska stadskärnan jämnades med marken och uppåt 30 000 invånare dödades. Fundamentalisterna har haft stöd från Saudi-Arabien, vars kungafamilj ju officiellt är sunni-extremister, "wahhabiter", och dessutom lika rädda för sekulariseringen i Syrien som för shiiterna.

Idag är över hälften av syrierna sunnimuslimer. Av dessa är gissningsvis inemot hälften sekulariserade, många av dem, särskilt de intellektuella, klart fientliga mot religionen. De troende har traditionellt tillhört måttfulla riktningar som byggt praktfulla moskéer och vördat helgon och relikier som Johannes Döparens skalle i Damaskus eller hans fader Zacharias huvud – antagligen också det en övertagen kristen relik – i den idag delvis förstörda stora moskén i Aleppo.

Men troligen har antalet fundamentalister vuxit, särskilt de grupper som är mer radikala och antidemokratiska än Muslimska brödraskapet. Det är grupper som på tal om Syrien eller stater där vi tror oss urskilja en "arabisk vår" vanligen kallas salafister eller jihadister och ses som ett måttligt hot. Men som vi kallar al-Qaida på ställen där våra och USA:s intressen är hotade. Kanske har de stöd av knappt hälften av sunniterna eller 30 procent av folket.

De mer utbredda kristna sekterna – armenier, syriener och ortodoxa samt dessas med Rom unierade systerkyrkor och de likaså Rom-unierade maroniterna – har haft en stark ställning inom handel och förvaltning, armenierna en roll som en aning påminner om judarnas i Europa, även efter folk mordet. År 1958 var en unierad armenier nära att väljas till påve i Rom. Både i Damaskus och Aleppo finns speciella kristna kvarter som, även om befolkningen är blandad även där, i viss mån verkar byggda för att kunna försvaras. I Damaskus visas, under den nutida gatunivån i kvarteret, "Ananias hus" där Paulus vistades. I Aleppo kan man inom några hundra meters radie bese armeniernas, maroniternas, de påvetrogna ortodoxas och de grekisk-ortodoxas katedraler. Där det finns kristna kan alkohol köpas, även av de inte så få muslimer som tar ett glas arrak emellanåt. Syriens kristna byar producerar ofta hyggligt rödvin, främst i trakten kring ruinerna av Simon Stylitens helgedom. Bland övervägande kristna områden märks

”

Idag är över hälften av syrierna sunnimuslimer. Av dessa är gissningsvis inemot hälften sekulariserade, många av dem, särskilt de intellektuella, klart fientliga mot religionen.

Bönestund i Ummajadmoskén i Damaskus.

FOTO: LOUAI BESHARA/SCANPIX

Ma'loula nordväst om Damaskus med den heliga Theklas och den helige Sergius, "Mar Sarkis", urgamla kloster. Befolkningen där talar fortfarande arameiska och tillhör den unierade grekisk-katolska eller syrisk-katolska kyrkan. Sammanlagt torde de kristna vara cirka 20 procent av befolkningen. Den minskande andelen beror snarare på den explosiva nativiteten hos de fattiga sunniterna än på förföljelse eller omvändelse.

Det mest gripande religiösa minnesmärket i Syrien är antagligen den armeniska katedral som finns borta i Deir ez-Zour. Egentligen en sorts gravmonument över offren för folkmordet, i vars krypta ett glasgolv exponerar en del av det enorma berg av skelett på vilket helgedomen vilar.

Återstår de olika shiitiska eller halvmuslimska sekterna, också de med idag kanske 20 procent. Religionstillhörighet registreras inte av regimen, samtidigt som människor av tolerans eller försiktighet är mycket diskreta med sin tro, varför alla siffror är osäkra, särskilt för dessa ibland föraktade grupper. Druserna finns som sagt på gränsen till Israel och Libanon och är lierade med minoriteterna i dessa länder. De få äkta shiiterna är däremot en viktig maktfaktor i och med att deras militanta organisation Hizbollah är stark i Libanon och nära förbunden med den syrisk-regimens iranska bundsförvanter. Deras kepsar med kalasjnikovemblem har kunnat köpas i Aleppos basarer. För västliga bedömare tycks de vara omöjliga att skilja från jihadisterna/al-Qaida men är alltså i verkligheten dessas yttersta motsats och värsta fiender.

Som framgått finns flera av shia-islams heliga platser i Syrien, varför inflödet av pilgrimer från Iran och Irak har varit stort under fredliga perioder. Trängseln vid imamen Husseins huvud är brutal. En stillsammare upplevelse är dottern Sajida Ruqqaia's gravmoské. Nybyggd med iranska ol-

jepengar i guld, glas, kakel och neonljus. Om det fanns en moské i Disneyland skulle den se ut så. Men samtidigt finns där inför barnmartyrens grav en intensiv, mystisk andakt som oftast saknas i vanliga moskéer. Man måste givetvis bege sig till rätt sida av könsbarriären, visa hänsyn och försöka bete sig som andra bedjande. Men besökare från bokfolken tycks hursomhelst välkomna och mötas med vänligt intresse. Även shiamuslimar hyser vördnad för Isa (Jesus). Men det hjälper definitivt om man kan räkna upp martyrens släktled: Rasul (profeten Muhammed), Fatima, Hussein, Sajida Ruqqaia.

Den alawitiska sekten som möjligen utgör 10 procent av Syriens folk har slutligen som sagt haft den politiska makten via Baathpartiet och Hafez al-Assad, som en gång i tiden stöddes av Sovjet. Bashar al-Assad har däremot genomfört privatiseringar, vilka retat fattiga sunniter utan att som avsett blidka USA. Sitt aktiva stöd har han istället fått från Iran. Ayatollorna har därvid upptäckt att de föraktade alawiterna nog ändå är goda shiiter och beslutat bygga bönelokaler åt dem. Således reser sig idag alltfler minareter över de förr moskélösa alawitbyarna mellan Latakia och Aleppo.

Ingen tycks någonsin privat ha haft något gott att säga om familjen Assad. Men i jämförelse med alternativen har förbluffande många, särskilt inom de religiösa minoriteterna, varit beredda att acceptera den alawitiska diktaturen.

Hur många av sunniterna som stöder det jihadistiska upproret vet ingen. Inte heller i vad mån det ändå finns sekulära reformkrafter med något som helst inflytande på den sida som alltfler västmakter vill leverera vapen till. De kristna i Syrien är inte tiotusentals som i Irak, utan miljoner. Ska de också bege sig till Sverige? Vem tar emot alawiterna? Eller shiiterna? Vad sker med kulturminnesmärken som Ummajadmoskén i Damaskus – ett sätt för avgudadyrkan enligt jihadisterna? ✨

”

De kristna i Syrien är inte tiotusentals som i Irak, utan miljoner. Ska de också bege sig till Sverige?

”I natt sticker jag!”

Fascinationen inför rymningar och rymmande är utbredd. Det gäller både i verkligheten och i fiktionen.

Av Bengt Svensson

Vem har inte någon gång tänkt tanken – nu får det vara nog, nu skiter jag i det här, nu sticker jag, drar i väg och struntar i konsekvenserna? Jag rymmer fältet, tar en restresa till Portugal eller Thailand och stannar där. Eller för hundrafemtio år sedan – jag tar båten till Amerika och börjar ett nytt liv.

Tanken att kunna rymma från tillvarons bundenhet, från alla krav, plikter och skulder, från oförstående chefer och tråkiga arbetsuppgifter, från förslummade bostäder och försummade personliga relationer, från arbetslöshet och dålig ekonomi. Men väldigt få gör sådana uppbrott. De allra flesta är alltför ansvarstagande eller för bundna till anförvanter och vänner för att ge efter för sina flyktimpulser. Att rymma är ett brott mot deras grundläggande ansvarstagande moral. En annan orsak är att när de gör en kalkyl över sitt liv så föredrar de i sista änden vardagens relativa trygghet i det svenska välfärdssamhället framför en oviss framtid någon annanstans.

Män och kvinnor som är inlåsta mot sin vilja, på tvångsvårdsinrättningar för missbrukare eller i fängelser, är personer som oftare än andra planerar att rymma. Det som styr om de, när de får chansen, genomför rymningen eller ej är också för dem om det är förenligt med deras moral att rymma och om de bedömer att rymningens tänkbara vinster överväger risker och negativa konsekvenser. Men för tvångsvårdsklienterna och oftast också för fångarna handlar rymningen om att få en kortare tid i frihet på egna villkor, inte om att söka sig en ny framtid i ett nytt land eller ens på en annan ort.

För några år sedan kom jag med boken *Rymmare*, som tog upp rymningar från rymmarens perspektiv. En viktig del i boken var min undersökning av rymningar från tvångsvårdsinstitutioner för personer med omfattande missbruksproblem, så kallade LVM-hem. Utgångspunkten var intervjuer med intagna, både män och kvinnor. Citatet i rubriken var det svar jag fick från en av männen när jag frågade om han funderat på att rymma. Han berättade att han tänkte ge sig iväg följande natt, vilket han också gjorde. Under ett av projektåren, 2004, inträffade fyra dramatiska fångelserymningar från

anstalter med hög säkerhetsnivå. Följden blev att jag inkluderade även dessa i min studie. I denna artikel resonerar jag om rymmarens och rymningens villkor med utgångspunkt från både tvångsvård och kriminalvård. Dessutom knyter jag an till några böcker och filmer som illustrerar rymningens orsaker, genomförande och förlopp.

Nationalencyklopedins definition av *rymma* är att ”olovligt (och i hemlighet) ge sig iväg, särskilt från tillstånd av fångenskap eller dylikt, men även allmänna. Ordet finns i svenskan sedan äldre fornsvensk tid; synonymer till rymning är flykt, smitning, desertering, avvikning, fanflykt, bonnpermis.”

De tre typiska metoderna för missnöjda medlemmar i organisationer att agera är genom *sorti*, *protest* eller *anpassning*, det vill säga att lämna organisationen, att protestera individuellt eller i grupp eller att välja att trots allt, ”gilla läget”. För den missnöjde som inte har rätt att välja traditionell sorti innebär rymningen den närmaste motsvarigheten.

I den svenska LVM-vårdens statistik används eufemismen ”avvikning” i stället för rymning. Kriminalvården väjer däremot inte för ordet rymning som definieras som ”en intagen i anstalt eller häkte som lämnar anstalts/häktesområdet utan tillstånd. Gäller även den klient som i samband med bevakade transporter (förflyttningar) och bevakade utevistelser (permissioner, sjukhusbesök m m) utan tillstånd avlägsnar sig från den personal som bevakar klienten.” Kriminalvården använder även uttrycket ”avvikelse”, men det betecknar då en mildare regelöverträdelse, exempelvis när en intagen inte återkommer efter en permission eller när han/hon passar på att försvinna vid sjukhusbesök eller liknande. En orsak till att Kriminalvården använder klarspråk och tvångsvården förskönande omskrivningar kan vara omfattningen av rymningar inom respektive verksamhet. LVM-vården med 349 platser på elva LVM-hem hade 2011 sammanlagt 406 avvikningar, varav 205 från institutionsområdet och övriga i samband med vistelser utanför området. Kriminalvården har cirka 5 000 fängelseplatser. Under 2011 hade man 24 rymningar, att jämföra med 278 för tio år sedan, vilket var den högsta siffran under 2000-talet. Längre tillbaka i tiden var fångel-

3

Bengt Svensson är professor i socialt arbete på Malmö högskola.

”

De som lyckas med att rymma utvidgar sitt handlingsutrymme väsentligt i förhållande till situationen före rymningen.

serymningar betydligt vanligare. Toppåret 1980 skedde 1 269 rymningar.

I en organisation där rymningar ses som ett stort bakslag är säkerheten omfattande. Kriminalvårdens säkerhetsavdelningar är byggda för att omöjliggöra rymningar. Det sker både genom övervakning med tv-kameror och personal, men också genom ett *skal-skydd* i form av murar och låsta dörrar som ska förhindra obehöriga från att ta sig in och fångarna från att ta sig ut. Efter rymningarna 2004 har säkerheten förstärkts på anstalterna och inga rymningar från anstalterna med högst säkerhet har inträffat sedan dess. Inom tvångsvården har det inte varit samma utveckling, vare sig när det gäller förstärkt säkerhet eller minskade rymningar. Det finns en uppdelning mellan slutna och öppna avdelningar, där de slutna avdelningarna är försedda med galler och höga stängsel vilket försvårar rymningar. Men förr eller senare under det sex månader långa omhändertagandet hamnar klienterna på öppen avdelning där det fortfarande är ganska enkelt att rymma.

Rymmarens överskrider de restriktioner – materiella och/eller sociala – avseende uppehållsplatser som omgivningen har satt upp. I växlande omfattning krävs av rymmarens planering, list, fysisk ansträngning, regelbrott, utövande av hot och/eller våld. De som lyckas med att rymma utvidgar sitt handlingsutrymme väsentligt i förhållande till situationen före rymningen. Men det handlingsutrymme som är möjligt att uppnå skiljer sig från person till person och det påverkas både, för att använ-

da Pierre Bourdieus begrepp, av rymmarens resurser i form av ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital och av omgivningens motreaktioner. Det är lättare att genomföra en framgångsrik rymning om man har pengar, är intelligent och kunnig och har många vänner på utsidan.

Rymningen leder regelmässigt till någon form av efterforskande, vars omfattning har att göra med hur värdefull för organisationen eller farlig för omgivningen som rymningen bedöms vara. En mördare från en säkerhetsanstalt möts av ett helt annat pådrag än klienten från LVM-vården som har gett sig av. De rymmare som inte någon söker efter får en bekräftelse på att de är obetydliga och lågprioriterade.

Rymningar är tacksamma motiv i film och litteratur. Verk som Alexandre Dumas *Greven av Monte Christo* (1845) och Henri Charrières *Papillon* (1969) beskriver rymningen som en flykt från olidliga förhållanden. För sjömannen som kastats i fängelse efter falska anklagelser och småtjuven som hamnat på Djävulsön framstår tanken på att fly som den princip som tillvaron organiserar kring. Livet i fångenskap får en mening genom förberedelserna för flykten. I självbiografier av kända fångelserymmare och i rymningsfilmerna betonas ofta den noggranna planering som är nödvändig för att kunna genomföra en rymning. Man hugger sig igenom väggar i cellen, gräver tålmodigt, hittar på mer eller mindre fantastiska sätt att göra sig av med sand och jord, ålar sig genom smuts >>

Steve McQueen och Dustin Hoffman i *Papillon*.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

Bankrånarna Frank Lee Morris och bröderna Clarence Janglin, här i både äldre och yngre dagar, försvann från Alcatraz den 11 juni 1962. Många tror att de drunknade men deras kroppar påträffades aldrig.

FOTO: SCANPIX

och fukt, klättrar över höga murar. Det är den flitige, målmedvetne och intelligenta rymmaren vi stöter på som lyckas betvinga fängelsemaskineriet.

Rymmaren är av olika slag och rymmer från skiftande omständigheter. I romanen *Nybyggarna* beskriver Vilhelm Moberg några av dem som på 1850-talet gav sig i väg till Kalifornien för att leta guld. I det brokiga följelaget som drar västerut för att bli rika finns rymmlingar av många olika slag.

”Det var drängar och pigor som rymt från sin tjänst, soldater som rymt från sitt regemente, fångar som rymt från sina fängelser, sjömän som rymt från sina skepp, sinnessjuka som rymt från sina hospital, män som rymt från sina hustrur och hustrur som rymt från sina män, barn som rymt från sina föräldrar, ämbetsmän och tjänstemän som rymt från sina poster och förrättningar.”

I alla tider har människor rymt för att rädda livet, undkomma förföljelse, undvika fängelsestraff eller för att de hoppas på bättre villkor någon annanstans. I citatet från Moberg rymmer människor både från något – besvärliga livsförhållanden – och till något – chansen att bli rik genom att hitta guld. För Mobergs guldrävarare är incitamentet till ekonomisk framgång förmodligen den viktigaste drivkraften och då kan även ”ämbetsmän och tjänstemän” bestämma sig för att rymma. Om det är längtan efter äventyret som ligger bakom rymningen är vägen tillbaka efter en misslyckad rymning inte lika tung som om rymningen sker från en desperat situation. I Papillons fall var dessutom repressalierna efter en rymning omänskliga. Första rymningen gav två års ensamcell, den andra medförde fem år.

Rymningsberättelserna illustrerar en grundläggande motsättning mellan personer som befinner sig i underläge och de som har makten. Genom rymningen kan fången bryta sig loss från sin maktlöshet och ”ta sitt öde i egna händer”. Ofta sker detta genom att fången visar sig vara kloka-

re, starkare och mer uthållig än fängsvaktarna. Visserligen är rymmarens frihet hotad av en mer eller mindre fientlig omgivning, men under riktigt gynnsamma förhållanden kan fången undkomma sina följare och starta ett nytt liv – åtminstone om han är en litterär gestalt.

Inom tvångsvård för vuxna missbrukare är det lättare att rymma än från fängelser. Skälet är enkelt. Tvångsvård är inget straff utan en hjälpåtgärd för att förmå en individ att bryta sitt mer eller mindre livsfarliga missbruk. Det innebär att institutionernas verksamhet inte kan läggas upp som på ett fängelse. Det gäller hela tiden att förbereda för tiden efter institutionsvården, vilket innebär så nära kontakt som möjligt med yttervärlden.

För dem som sitter i fängelse varierar möjligheterna att rymma. Lättast är att ge sig av i samband med permissioner. Kriminalvården använder sig regelmässigt av permissioner, även om det inte längre är en självklar rättighet. Inom kriminalvården är beteckningen *rymningsbenägen* viktig när det gäller att bestämma en fånges placering och möjlighet till permission. I lagen om kriminalvård i anstalt 7§, tredje stycket anges att man ska ta hänsyn till om en person är rymningsbenägen när man bestämmer om anstaltsplacering. En 7:3-a är en rymningsbenägen person. Beteckningen *Sju tre* användes som titel på den pjäs som dramatikern Lars Norén skrev för (och delvis tillsammans med) de tre fångarna Tony Olsson, Mats Nilsson och Carl Sumonja.

När Tony Olsson medverkade i postrånet i Kisa och polismorden i Malexander hade han permission efter att dagen innan ha genomfört den sista av de 23 föreställningarna av *Sjutre*. Han var en av deltagarna i Kumlarymnningen. Olsson har för övrigt skrivit en intressant bok om fängelserymningar – *Utbrytare. Så lyckades Sveriges mest kända fångar fly*. ✨

För snart tio år sedan – 2004 – inträffade fyra dramatiska fängelserymningar som kom att förändra svensk kriminalvård. Så här såg infångandet ut:

19 JANUARI 2004, KUMLA

Daniel Maiorana, Nazim Rudhani, Billy Rieloff. Alla tre grips efter 100 timmar.

27 JULI 2004, HALL

Daniel Maiorana, Tony Olsson, Alfred Sansiviero och Mahmoud Amaya. DM grips efter 38 timmar, TO efter 58 timmar, AS efter 17 timmar och MA efter 34 timmar.

4 AUGUSTI 2004, NORRTÄLJE

Tony Palmroth, Mårten Tammiharju och Basim Bottany. TP och BB grips efter 109 timmar, MT efter 93 timmar.

23 SEPTEMBER 2004, MARIEFRED

Tobias Jardeberg, Åke Martinsson. TJ grips efter 95 timmar, ÅM efter 94 timmar.

Av Joakim Tholén

Emanuel Swedenborg
porträtterad av Per Krafft d.ä.

FOTO: NATIONALMUSEUM

Ej av denna värld

Emanuel Swedenborg förtalades av sin samtid men kom efter hand att påverka skönlitteratur, religion och filosofi. För både August Strindberg och Ingmar Bergman var Swedenborg en inspiratör. Tillsammans bildar de tre en tradition av svensk existentialism.

Den som tidigare är bekant med universalgeniet Emanuel Swedenborg känner honom troligen som den store upplysningsmannen som plötsligt blev kristen mystiker. Denna besynnerliga omvändelse tog åtminstone sin försköna de början under en värdshusvistelse. Slumrandes vid ett bord ska han ha drabbats av en syn, där han mött Gud.

Säga vad man vill, men efter detta möte ska Swedenborg göra bokslut med upplysningen och helhjärtat ägna sig åt himlen och andarnas värld. Sammantaget utgör denna samling av samtal med änglar en väldig författarproduktion som ska komma att uppröra statskyrkan, sporra den växande pietismen och fascinera stora namn som Immanuel Kant, Ralph Waldo Emerson och Honoré de Bal-

zac, varav den sistnämnde till den grad att han tillägnar den svenske upplysningsmannen en hel roman. Det leder oss osökt in på hur dessa tankegångar bärs med in i artonhundratalet och ska låta sig utvecklas av en annan sökare i kontinental exil. Men dessförinnan gör man klokast i att säga något om swedenborgianismen – det vill säga teologin eller, om man så önskar, filosofin – ty att enbart läsa Swedenborg som bibeltolkare är med all sannolikhet inte särskilt rättvist. Dessutom måste vi få något begrepp om varför denne spiritist är så avgörande för vår tradition.

Swedenborg menar att människan, genom att vara Herrens skapelse, är förbunden med det gudomliga. Dock har detta förbund med tiden kommit att falna i det mänskliga medvetandet och i samtiden lever det mest som en förnimmelse, vilken manar oss att söka vårt ursprung.

Vidare bör man betrakta Swedenborg som nå- >>

got av en universalist. Han ser nämligen behovet av mening som något mänskligt, vilket uttrycker sig genom världens religioner. Människan har förpassats till denna värld och tron blir ett av hennes verktyg på vägen mot frälsning.

Man bör lägga viss uppmärksamhet vid formuleringen *denna värld*. Enligt Swedenborg finns nämligen, vid sidan om vår egen naturliga värld, även de andliga och himmelska himlarnas värld. Dessa tre världar samverkar intensivt med varandra och representerar i nämnd ordning en högre grad av fullkomlighet och förenas genom att alla vara underställda Gud. Människan är alltså något ofullkomligt i en fullkomlig värld. Således kommer hon aldrig att begripa tillvaron till fullo och därför aldrig kunna tjäma den.

Dock är hon knappast en slav som fatalistiskt dömts på förhand av himmelska makter. Tvärtom är hon fri inom ramen för sin värld och det står henne fritt att bygga den till vad hon önskar. Swedenborg förespråkar vare sig måttfullhet eller asketism. Livet blir så som man lever det, vare sig mer eller mindre. Människan tillåts skapa såväl en himmel som ett helvete på jorden och det sistnämnda är snarare att betrakta som ett tillstånd än en plats.

Swedenborg gör alltså människan till en psykologisk varelse, med längtan, begär och hon drivs av sitt sammanhangssökande. Det är en kraft som står oberoende av kyrkliga doktriner och människan blir, trots sin ofullkomlighet, själv förmögen att avgöra sitt öde.

Det är knappast obegripligt varför Swedenborgianismen kom att ställa sig i konflikt med etablissemanget. Kulturvärlden kallade Swedenborg en fåne och statskyrkan anklagade honom 1768 för kätteri. Swedenborgs liv kom på många vis att bli så som vi ofta ser honom porträtterad, ensam med litteraturen. För trots hans världsomspännande ryktbarhet och hedervärda viloplats i Uppsala domkyrka kom hans betydelse att tyna hemmavid. Möjligen hade det också kunnat förbli så om det inte vore för en annan svensk sökare i självvald exil och dennes kärlek till Balzac.

Någon slump är det sannolikt inte att denne svenske spiritist, vars tankar avvisats i hemlandet, skulle fånga den åldrade August Strindbergs intresse. Det är under sin så kallade Infernoperiod, det vill säga den existencialistiska krisen i parisisk exil, som Strindberg ska komma i kontakt med Swedenborg genom läsningen av Balzacs *Séraphita*. Mötet blir avgörande. Strindberg menar i *Inferno* att Swedenborgs tankar befriar honom från galenskaperna samt lär att den enda vägen till räddning är ”att söka demonerna i deras hålor, inom sig själv, och att döda dem genom ånger”. Det är särskilt idén om helvetet som ett tillstånd, det vill säga något man kan göra sig av med, som fångar Strindbergs intresse och det kommer att påverka hela hans fortsatta produktion

Swedenborg ska alltså få ett påfallande stort inflytande över nationalskalden. Det sträcker sig så långt att han får spela läromästarens roll i de inte helt okontroversiella *blå böckerna*. Dock utvecklar även Strindberg den Swedenborgska läran på egen hand. Han ska komma att använda Sweden-

En hyllning till den lilla världen.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

borgs världar för att utforska människan och hennes jakt på sammanhang. Man finner tydliga spår av detta i verk som *Till Damaskus* och *Spöksonaten*. Allra tydligast blir emellertid de influenserna i *Ett drömspel*. Där låter Strindberg Indras dotter nedstiga från himlen för att se hur människorna har det. Hennes återkommande mantra under denna resa blir att ”det är synd om människorna”. Ty världen är ond, livet knappast lätt att leva och den endes tillvaro som tycks dräglig är skaldens. Med denna insikt återvänder gudadottern till sin himmel för att aldrig återkomma.

Genom drömspelens lek med världar utforskar Strindberg inte bara det undermedvetna utan själva existensen. Andliga väsen erbjuder utomvärldsliga betraktelser av människan medan de drömliga resorna mellan tid och rum ger inomvärldsliga perspektiv som möjliggör bokslut med livets ouppklara affärer. Detta blir verktygen i kampen mot demonerna och därmed det inre helvetestillståndet.

Huruvida den ständigt sammanhangssökande Strindberg kom att göra upp med sina demoner vet med all sannolikhet ingen annan än han själv. Vad vi däremot vet är att det åtminstone finns något såväl hoppfullt som Swedenborgskt i hans bevingade sista ord: ”Jag har nu gjort upp mitt bokslut med detta livet.”

Om Swedenborg hade avgörande betydelse för Strindberg, har de båda en minst lika betydande roll för en tredje svensk sökare i livslång kamp mot demonerna. Den svenske film- och teaterregissören Ingmar Bergman. Även han spelar sin roll för utvecklandet av denna drömspelstradition – en inte så liten sådan ska tilläggas. Han kommer nämligen att förädla Swedenborgs och Strindbergs arbeten till att bli något av en mer utpräglad livsfilosofi.

Även om leken med det utomvärldsliga är levande under hela Bergmans produktion blir bandet till Strindberg inte bara tydligt utan alldeles

”
Det är helt enkelt synd om människan. Därför ska man heller inte skämmas för att njuta av det enkla, det goda och till synes småttiga.

uppenbart under den exilen i Tyskland. Det är efter de uppmärksammade misstankarna om skattebrott 1976, då Bergman greps under repetitioner på Dramaten, som han förbittrad och sårad tar sin tillflykt till München. Han känner sig inte bara sviken av det svenska samhället utan också av den radikala kulturvärldens hårda kritik – hans verk uppvisar ”bristande samhällsengagemang”. Det är troligt att Bergman under denna tid kunnat identifiera sig med Strindberg, inte minst dennes kontinentala flykter och därmed låtit sig inspireras. Under tiden i utlandet ska Bergman bland annat regissera kamarspelet *Höstsonaten* som, likt Strindbergs *Spöksonaten*, skildrar den åldrade människans uppgörelse med det förflutna. Dock blir detta bara försteget till vad som ska bli, även det i likhet med det Strindbergska uppvaknandet från infernot, den stora vändpunkten för Bergman: *Fanny och Alexander*.

I berättelsen om den uppsaliensiska sekelskiftesfamiljen Ekdahl står drömspelet i full blom. Under två stormande barndomsår utsätts den unge Alexander Ekdahl för Swedenborgs andliga och himmelska världar. Verket erbjuder allt från en expressionistisk tolkning av Bergmans egen uppväxt till existentialistiska reflexioner om människans jakt på den meningsfulla tillvaron. Alltsammans ska sammanfattas av den inledande restaurangdirektören Gustav Adolf Ekdahls hyllningstal till den lilla världen, vilket vi snart ska få tillfälle att återkomma till och allt i nära samklang med Bergmans båda läromästare. Bäst låter det sig kanske exemplifieras genom pjäsens avslutande scen där släktens härförarinna, änkan Helena Ekdahl, med en slumrande Alexander i sin famn, läser inledningen till Strindbergs *Ett drömspel* – varpå ännu ett drömspel tar vid.

Pjäsen blir något av ett magnum opus och själva vändpunkten för Bergmans ställning hemmavid. Det gör honom folkkär och han ska en gång för alla bli omfamnad av den svenska kritikerkåren. Bergman återvänder hem och slår sig till ro på Fårö. Om det är att betrakta som ett bokslut med hans komplicerade relation till hemlandet förblir oklart. Dock tycks hans drömspel åtminstone gjort något med det Bergmanska kynnet. Han sägs nämligen ha kommenterat framgången med att ”en glad gubbe, skrivit en glad berättelse”.

Nåväl, nu har vi tyligt lärt känna våra litteratörer och förhoppningsvis påvisat att det finns någon form av samband mellan dem. Men vad är det som förenar våra herrars världar annat än komplicerade relationer till hemlandet och en märkvärdig ryktbarhet utanför rikets gränser? Vi vet förstås att Swedenborg gör människan till en psykologisk och sammanhangssökande varelse. Strindberg bevisar hur man kan använda sig av Swedenborgs världar för att förstå detta sammanhangssökande, och Bergman förädlar alltsammans. Men det är knappast tillräckligt för att bevisa den existentialistiska summan av kardemumman. Vad vill denna tradition säga oss? Vad är dess sensmoral? Med all sannolikhet kan det Bergmanska hyllningstalet hjälpa oss på vägen.

Restaurangdirektören Ekdahl menar att hans visdom är enkel – människan är inte kommen till

världen för att genomskåda den. Hon är, precis som Swedenborg vill visa genom sin andliga och himmelska värld, ofullkomlig till sin natur och därför inte utrustad för dylika exkursioner. Därför ska hon inte ägna sig åt vare sig storpolitik eller att söka sina sammanhang genom utopierna. Det kommer aldrig att göra henne lycklig eftersom de stora samhällskonstruktionerna alltid kommer att vara lika bristfälliga som människan själv. Därför är hon kort och gott ämnad för en tvivlande och opolitisk tillvaro.

Dessutom är världen grym och vi kan aldrig veta när lyckan slits ifrån oss. Det är helt enkelt synd om människan. Därför ska man heller inte skämmas för att njuta av det enkla, det goda och till synes småttiga. Människan är nämligen beroende av den lilla världen, ty det är den som ger oss sammanhang och därmed vår efterlängta trygghet. Beröva oss dessa sammanhang, det vill säga våra relationer, nöjen eller andra undanflykter, och vi blir galna – börjar slå vilt omkring oss. Galenskapen blir en följd av människans existentiella ångest, upplevelsen av meningslöshet.

Människans beroende av den lilla världen betyder inte att hon aldrig skulle vara menad att söka det utomvärldsliga. Tvärtom är det vad som ska ge människan hennes ”inomvärldsliga rysningar och utomvärldsliga förnöjelser”, för att även fortsättningsvis låna språkfloran från det Bergmanska hyllningstalet. Vi söker denna mening, eller möjligen kunskap om hur vi ska släcka vår ångest, genom undanflykterna. För Bergman kommer dessa genom aktörerna och aktriserna, det vill säga konsten. Det är genom konstnärernas berättelser som portarna till mänsklighetens mysterier öppnas. Må så vara att det fantastiska, andliga och himmelska i många fall är dikt, men det gör likväl livet meningsfullt. Vem lever inte av denna anledning hellre lyckligt ovetande i lögn än sorgen i sanning?

Alltså kan vi förstå denna tradition som en ödmjuk syn på det avgränsade ögonblick i oändligheten som utgör det individuella livet, men det är lika mycket en hyllning till människans irrationella och sammanhangssökande natur. En natur som mår bäst av det enkla, estetiska och opolitiska livet, ty det är vad hon begriper sig på och verkligen söker. Att leva är att bruka den lilla lott man är given, och jakten på mening blir att på något vis finna sina sammanhang och därmed dämpa sin lidelsefulla ångest.

Man skönjer här den stora paradoxen i hyllningskören till den lilla världen. Ingen av dem tog sensmoralens förnuft till fånga och levde det enkla livet. Nu är det förstås lätt att dra förhastade slutsatser och betrakta helheten som humbug. Snarare bör man se deras hyllning som en längtan efter ett sammanhang de aldrig kom att uppleva, förrän möjligen på ålderns höst. Deras liv kom att bli de meningssökande stäppvargarnas och författandet deras verktyg på vägen. Författandet blir således en synnerligen narcissistisk men likväl mänsklig företeelse, som i grunden handlar om jakten på mening. Nog är det väl även så vi tillåts förstå varför våra herrar tagit hjälp av varandra för att utforska människan och hennes undermedvetna, genom drömspelet. ✨

”

Swedenborg gör alltså människan till en psykologisk varelse, med längtan, begär och hon drivs av sitt sammanhangssökande.

Tvärtemot vad många tror var det inte liberalerna utan högern som införde rösträtten.

Arkelsten hade rätt

Av Axel Odelberg

Minns ni uppståndelsen? Moderaternas pressekreterare Sofia Arkelsten påstod i en intervju i DN.se i oktober 2011 att hennes parti var med och genomförde fri och lika rösträtt i Sverige. Händelsevis hade det vid detta tillfälle gått ganska precis 100 år efter att det första valet i Sverige enligt principen en man en röst hade genomförts.

DN.se:s intervjuare fastslog genast att Arkelstens påstående var felaktigt och armerade detta sitt konstaterande med ett uttalande från *Dagens Nyheter*s tidigare ledarskribent Barbro Hedvall.

– Ren och skär historieförfalskning, sa Hedvall och lade till att hon fann Arkelstens okunskap genant.

Och visst var vi många som skojade rätt om detta ogenerade moderata försök att kapa åt sig en bit av äran för den insats som fått liberaler att slå sig för bröstet i ett sekel. Det vet väl alla att det var liberalerna som drev igenom den allmänna och lika rösträtten. I kamp mot högern. Det är ju en närmast lagstiftad historieskrivning.

Alla medier gottade sig åt detta klavertramp och pekade finger åt den obildade partisekreterarblondinen Arkelsten; av hennes svar framgick tydligt att hon inte riktigt bottnade i sina påståenden. Partiet apterade falluckan under sin partisekreterare. Den utlöstes i april 2012. Exit Arkelsten. In kom istället ett socialt patos från Örebro.

Under själva minnet av Arkelstens påstådda historieförfalskning fanns dock ingen fallucka. Det levde vidare och i oktober 2012 fann en liberal ledarskribent orsak att påminna om att ”Sofia Arkelsten hade fel då hon förra året påstod att moderaterna varit med om att genomföra fri rösträtt”.

När jag läste det visste jag emellertid mer än jag gjort ett år tidigare, om hur det låg till med den allmänna rösträttens införande i Sverige. Så jag skrev ett litet klarläggande

stycke om saken, som jag skickade till ett par ledarsidor, konservativa som liberala, i föreställningen att de skulle vara intresserade av att publicera följande lilla nyhet:

Nämligen att Sofia Arkelsten har mer rätt än hon tillmätts och de som avfärdat hennes påstående mer fel än de tror. Det var nämligen inte liberalerna som genomförde allmän och lika rösträtt, utan det var högern. Det skedde 1907 på högerstatsministern Arvid Lindmans initiativ. Den inkomstvillkorade rösträtten ersattes av principen en man – en röst; med betoning på man, eftersom kvinnor inte omfattades av reformen.

ÅRET INNAN HADE den liberale statsministern Karl Staaff försökt genomföra en rösträttsreform men fått nej av riksdagens konservativa majoritet och lämnat in sin avskedsansökan. Lindman blev hans efterträdare.

Att Staaff misslyckades berodde inte på att högern a priori var emot en rösträttsreform. Det berodde bland annat på det valsystem som Staaff samtidigt ville införa, så kallat majoritetsval i enmansvalkretsar (idag praktiserat i länder som Frankrike och Storbritannien).

Högern befarade att majoritetsval skulle favorisera vänstern och sa därför nej till Staaffs reform. Den reform Lindman lyckades lotsa genom riksdagen byggde istället på proportionalitet i mandatfördelningen (det system som alltsedan dess tillämpas i Sverige).

Emellertid visade intresset för att denna korta och nyanserade sammanfattning av rösträttens införande i Sverige utomordentligt begränsat. Ingen hade plats för den.

Såklart undrade jag lite över hur det kom sig att Sveriges ledande liberala och konservativa dagstidningar, framställda av och för folk som på det stora hela tänker och tycker som jag, inte ville bereda plats för en kort berättelse i det hade-jag-inte-en-aningom-genren om hur det gick till då den allmänna rösträtten infördes i landet.

”

Det var nämligen inte liberalerna som genomförde allmän och lika rösträtt, utan det var högern.

Valkampanj riksdagsvalet 1921.

FOTO: SCANPIX

OM JAG HADE varit mer av rättshaverist hade jag kanske kunnat tjata in stycket någonstans men så viktigt kändes det inte. Saken fick bero till nyligen då jag blev uppringd av en gammal bekant, en tidigare folkpartistisk försvarspolitiker som ville prata om Karl Staaff och pansarbåtsinsamlingen 1912, ett ämne jag nyss föreläst om på ett Axess-seminarium i mars 2013.

Från pansarbåtsinsamlingen och försvarstriden gled vårt samtal naturligt över till frågan om rösträtten. Min folkpartistiske bekant var införstådd med att det var Arvid Lindmans regering som hade genom-

fört rösträttsreformen vid val till riksdagens andra kammare. Men han ägnade sig åt att på olika sätt förringa betydelsen av just den reformen. Trots att första gången den tillämpades så blev resultatet att Arvid Lindman, ironiskt nog, fick kliva åt sidan till förmån för Karl Staaff som därefter i demokratisk ordning kunde upphäva regeringen Lindmans beslut att satsa 13 miljoner på en ny pansarbåt till flottan.

Där någonstans, i denna strävan att förminska betydelsen av Lindmans rösträttsreform, började jag få klart för mig att det klena intresset för min text om att högern fak-

tiskt införde halva den allmänna rösträtten i Sverige, nog inte berodde på bristande nyfikenhet hos mottagarna, utan på att jag råkat vidröra ett historiskt faktum som skakar den folkpartiliberala självbilden i grunden.

Här ska inte komma någon faktapätimeter och skapa liberal identitetskris. Mytologin måste värnas mot stämningförstörande korrigeringar av historieskrivningen. Fortfarande undrar jag dock varför den tidning som förvaltar Lindmans ideologiska arv inte heller ville nyansera bilden av rösträttens liberala änglar och högerdemoner.

Axel Odelberg är journalist och författare

TEMA

DUNYA OSÄKRA VÄRLD

Förhoppningarna om en ny och fredligare värld efter kalla krigets slut har förbytts mot ökad osäkerhet och instabilitet. Ändrade globala styrkeförhållanden och en ny politisk geografi påverkar även Sveriges försvars- och säkerhetspolitik.

Sverige behöver ett försvar

Sverige måste utforma en försvars- och säkerhetspolitik som sträcker sig längre än nästa vecka. I en tid av ökade globala osäkerheter har vi störst möjlighet att göra skillnad i det egna närområdet.

Av Claes Arvidsson

I bland vandrar jag förbi gravarna på Johannes kyrkogård. Det händer att jag stannar till vid Georg Carl von Döbelns grav och reflekterar över hans valspråk: Ära, skyldighet, vilja. Ett annat Sverige, en annan tid. Det händer också att jag dröjer stegen vid minnesstenen över offren för Stalins mord på tusentals polska officerare i Katyn 1940. Också det är annan tid. De färska blommorna påminner om att den tiden inte ligger långt borta, men också om att inte heller världen i vår tid är den lugna vrå som det fanns hopp om när Berlinmuren föll, kalla kriget tog slut och Sovjetunionen avvecklades.

Det är emellertid just den naiva framtidsbild som utgör tankegrunden för svensk försvars- och säkerhetspolitik. Ja, i alla fall vad gäller vår del av globen – under den förhoppningsfulla 1990-talsyrans proklamerades evig fred.

När vi skriver 2013 är det ingen som längre riktigt räknar med EU:s mjuka makt, men väl grubblar man över sönderfallstendenser, social oro och otäcka former av nationalism. Nato har problem med medlemmarnas nedrustning samtidigt som USA vänder fokus mot Asien. Ryssland vill återupprätta sin tidigare stormaktsstatus, pressar på sina grannar och rustar upp.

Samtidigt har ihålligheten i den svenska i försvars- och säkerhetspolitik blottlagts. Här och nu blev mottot för en försvarspolitik med användbarhet som vägledande organisatorisk princip. Det svenska försvaret har visat sin användbarhet i Afghanistan, Adenviken och Libyen, men vad mer kan det användas till än krisinsatser i långt-bort-i-stan?

Svaret från ÖB Sverker Göranson i en SvD-intervju på nyårsafton är att det inte är mer användbart än att Sverige – i ett realistiskt scenario – inte kan hålla ut i mer än en vecka på egen hand. Sedan måste hjälp till.

ÖB talade dessutom inte om här och nu, utan blickade fram mot ett tänkbart läge 2019 (under förutsättning att det går att rekrytera till det nya yrkesförsvaret och att regeringen skjuter till 3–4 miljarder kronor per år 2015–2019). Att döma av den försvarspolitiska retoriken ska hela Sverige försvaras, men i verkligheten har det visat sig att förmågan 2019 bara räcker till för att kraftsamla i ett av de fem områden som prioriteras. Faller valet på Stockholm, lämnas alltså Skåne, Göteborg, Gotland och Norrland åt sitt öde.

I en studie från Krigsvetenskapsakademien framgår att det till och med är optimistiskt med en vecka. Det glappar om förmågorna. Det gäller till exempel luftvärn men också sådant som bristande möjligheter att förse soldaterna med mat och ammunition. Brosystem saknas vilket gör det omöjligt att ta sig över vattendrag. Och så vidare.

ÖB var dessutom överoptimistisk i sin nyårsintervju. När räkneverket hade rasslat färdigt på högkvarteret blev resultatet ett krav på en anslagsförstärkning på cirka 40 miljarder kronor utslaget över 10 år för att det ska vara möjligt att 2023 leverera det försvar som riksdagen fattade beslut om 2009. Alternativet är att ta bort hela förmågor eller minska krigsorganisationen.

Vi bygger säkerhet tillsammans med andra, är det säkerhetspolitiska fundament som försvarspolitiken står på. I Sveriges ensidiga Solidaritetsförklaring slås det fast att vi ska kunna ge och ta emot militär hjälp. I verkligheten saknas i stort sett den förmågan.

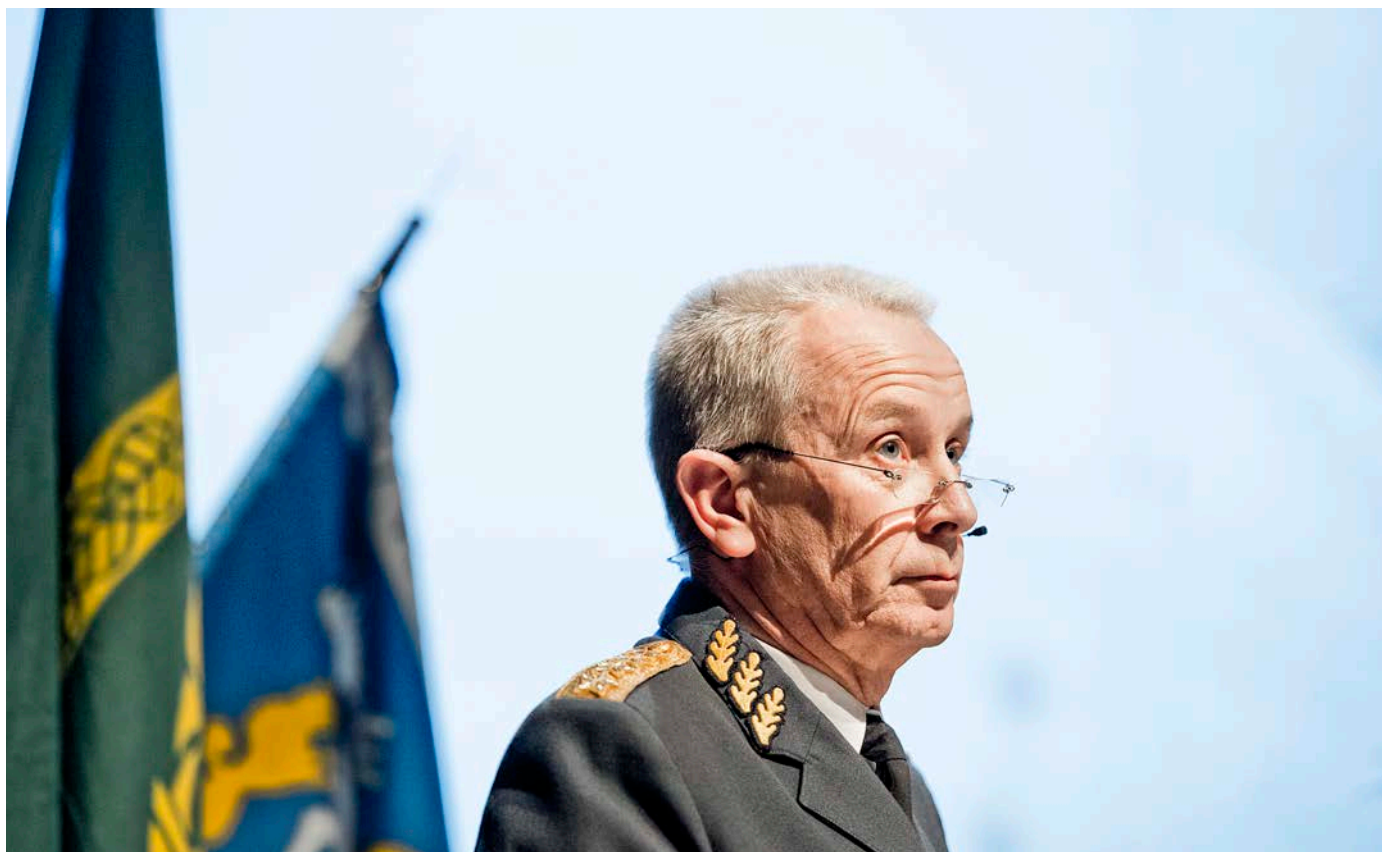
Efter det tal som Natos generalsekreterare Anders Fogh Rasmussen höll vid Folk och försvars rikskonferens i Sälen kan det inte heller råda något tvivel om var Nato står: Sverige kan inte med auto- >>

DU NYA OSÄKRA VÄRLD

Svenska Isaf-styrkan i Mazar-e-Sharif i norra Afghanistan.

FOTO: STAFFAN LÖWSTEDT/SVD/SCANPIX

Överbefälhavare Sverker Göransson.

FOTO: FANJUNKARE JOHAN LUNDAHL/COMBAT CAMERA/FÖRSVARSMAKTEN

matik räkna med hjälp från Nato. Säkerhetsgarantin är förbehållen medlemmarna. Sverige kan inte heller söka stöd i Lissabonfördragets stadganden om medlemsstaternas skyldighet att ge militärt bistånd. EU saknar förmågan och lär inte heller få den.

En vecka i en del av Sverige. Inga garantier för hjälp och, i den händelse den kommer, oförmåga att ta emot den.

Med dessa sakernas tillstånd har försvarsminister Karin Enström förklarat sig nöjd. Statsminister Fredrik Reinfeldt har för sin del förklarat att försvaret är ett särintresse.

Enveckasförsvaret uppfyller varken nattväktarstatens krav på statsmakten eller det krav som folkrätten ställer på att en stat ska kunna hävda sin territoriella integritet. Det kan inte heller i någon rimlig mening sägas stå i samklang med de officiellt fastslagna målen för säkerhetspolitiken "att bevara Sveriges fred och självständighet, bidra till stabilitet och säkerhet i Sveriges närområde och stärka internationell fred och säkerhet".

Sverige behöver tänka om för att hitta den väg som bäst gagnar dess nationella intressen. Vad är det för värld som väntar – långt bort och nära? Hur utforma en försvars- och säkerhetspolitik som sträcker sig längre än nästa vecka?

Mr President, det här är den framtida värld som ni måste förhålla er till. I uppdraget till National Intelligence Council ingår att göra en framtidsspaning åt den tillträdande presidenten. Efter åter-

valssegern i höstas landade *Global Trends 2030. Alternative Worlds* på Barack Obamas skrivbord i Ovala rummet.

Här urskils fyra "megatrender" eller grundfaktorer som man menar kommer att påverka utvecklingen i alla tänkbara scenarier. Ett exempel är en åldrande befolkning och ett annat är ökad konkurrens om mat, vatten och energi. Vid sidan av trenderna identifieras faktorer med stor förändringskraft ("gamechangers") beroende på hur de utvecklas. Det handlar om ekonomi, statsmaktens förmåga, ökade konflikter inom och mellan stater, regional instabilitet och teknologisk utveckling.

En slutsats är att USA:s tid som dominant på världsscenen definitivt kommer att vara förbi – samtidigt som Kinas makt växer. I den nya multipolära världen kommer USA fortfarande att vara den ledande makten, men i ökande grad vara beroende av stöd för att leda. Men hur då och med vem? Och vilka är konsekvenserna av att Ryssland utpekas som ett tänkbart orosmoment? Det är fundamentala frågor också för Sverige.

Ökade globala osäkerheter är den bild som framträder i de omvärldsanalyser som Försvarsmakten, Totalförsvarets forskningsinstitut respektive Myndigheten för samhällsberedskap gjort som underlag för Försvarsberedningens arbete. Rapporterna summerar till en lång lista över osäkerheter, hot och risker, som är knutna till enskilda stater, geografiska områden, maktförskjutningar, asymmetriska hot, klimatförändringar och flödeskänslighet.

Försvarsmakten lyfter fram ekologi, politik och funktionalitet

"Sverige behöver tänka om för att hitta den väg som bäst gagnar dess nationella intressen. Vad är det för värld som väntar – långt bort och nära?"

DU NYA OSÄKRA VÄRLD

som centrala för att förstå framtiden och till dessa kopplas sedan ett antal trender. Slutsatsen, vad som sannolikt väntar är ”ökad global konkurrens och turbulens samt instabilitet”. Den ”säkerhetspolitiska miljön blir mer oförutsägbar” och ”traditionell maktpolitik” ökar.

I den nya värld som träder fram blir det ännu tydligare att Sverige har intressen långt bort. Om Iran i en konfliktsituation skulle stänga Hormuzsundet har det egentligen inte med Sverige att göra, men får stor ekonomisk och säkerhetspolitisk påverkan på Sverige. Intressebilden är dessutom mer varierad än tidigare. EU-medlemskapet innebär att den turbulenta arabiska våren utspelas i det som också har blivit vårt närområde.

På motsvarande sätt får andra stater intressen nära oss. Klimatförändringarna gör att Kina har blivit en aktör – med både ekonomiska och säkerhetspolitiska intressen – i vårt arktiska närområde.

En övergripande slutsats är att den era av optimistisk multilateralism som präglade utvecklingen efter kalla krigets slut är förbi. Inte så att multilaterala fora blir oviktiga, men däremot blir den geopolitiska dimensionen åter mer central. För svenskt vidkommande handlar den centrala geopolitiska utmaningen om den framväxande riskbild som rör Ryssland.

Fallet med den i ryskt fängelse mördade juristen Sergej Magnitskij (som står inför rätta postumt anklagad för den svindel som han själv avslöjade) och domarna mot medlemmarna i Pussy Riot kan båda användas som lackmestest för vilken sorts stat Ryssland är; en demokratur. Demokratin är en kuliss och rättsväsendet en svart fars.

Utvecklingen under Putineran har blivit mer auktoritär och efter den ryska våren (protesterna mot fusket i parlamentsvalet 2011 och presidentvalet 2012) har förtrycket accelererat. Ett exempel är att människorättsorganisationer som tar emot ekonomiskt stöd utifrån – med hot om fängelse – måste registrera sig som ”utländsk agent”. Lagen ska göra det svårare att ta emot stöd, men den är också ett sätt att föra ut budskapet att organisationer som försvarar mänskliga rättigheter i Ryssland egentligen är spioner och agenter för främmande makt.

Om det behövs bevis för olagligheter lär det inte vara några problem att hitta dem. Säkerhetstjänsten FSB kan ordna det mesta. Som den pågående rättegången mot oppositionsledaren Aleksej Navalnyj är ett exempel på är det också möjligt att bygga ett åtal på en helt absurd bevisföring. Makten utnyttjar Fru Justitia för att skapa en legal grund för att hålla oppositionen i schack.

Rysslands dilemma är å ena sidan att klanerna kring Putin inte kan genomföra de genomgripande politiska och ekonomiska reformer som behövs och, å andra sidan, att makteliten inte heller vill kliva åt sidan. Samtidigt ökar det folkliga missnöjet med den korrupta regimen. Ryssland sitter fast i en återvändsgränd.

Det är, som Lilja Sjevtsova vid Carnegieinstitutet i Moskva har formulerat det, ett system som befinner sig i förfall. Hon utesluter inte att regimen kan återföda sig genom en ny ledare, men betonar samtidigt att det bara är en tidsfråga innan den kommer att utmanas på allvar. Visserligen är oppositionen splittrad men om den kan presentera ett alternativ är det omöjligt att appellera till en bredare opinion, inte minst om fallande energiinkomster leder till att statsfinanserna blir ohållbara. Det är dock snarare vänstern och nationalisterna än liberalerna, som kommer att ta täten.

Ökat förtryck i kombination med långsamt förfall är ett nära framtidsscenario. Ett annat är kris och uppror.

Det är också mot den här bakgrunden som man ska se regimens allians med den ortodoxa kyrkan, odlandet av en nationalistisk ideologi med en unik rysk civilisation i centrum och propagandabilden av en hotfull omvärld.

President Vladimir Putin har gång efter annan slagit fast att Ryssland måste rusta för att möta försöken att ändra den globala maktbalansen. Han exemplifierar med en utvidgning av Nato och det amerikanska missilförsvaret som är riktat mot Iran. I den ryska försvarsdoktrinen skiljer man mellan risk och hot. Nato är en risk (medan Ryssland är en partner för Nato).

Vice premiärminister Dmitrij Rogozin, som också är rustningsminister, har betonat att ”hotet om militärt våld är fortfarande den viktigaste faktorn för att lösa politiska och ekonomiska konflikter i den moderna världen”. För att beslutsamt kunna försvara freden och Rysslands plats i världen behöver man ”agera med en stålhand gömd i en sammetshandske”.

Försvarsministern och generalen Sergej Sjojgu har betonat att användningen av våld också fortsättningsvis spelar en viktig roll för att lösa ekonomiska och politiska motsättningar mellan länder. Han slog även fast att det finns ”hot spots” nära den ryska gränsen.

Generalstabschefen Valerij Gerasimov – även han tillika vice premiärminister – varnar för att det militära hotet mot Ryssland kommer att öka markant fram till 2030.

Det här är exempel på en retorik som passar in i den nationalistiska ideologi som har ersatt ”modernisering” som legitimitetskapande budskap. Här blottläggs dock även den härskande elitens *Weltanschauung*. Det underliggande tankegodset bakom utrikespolitiken rymmer dyrkan av styrka och tilltro till att använda styrka som medel i utrikespolitiken. På motsvarande sätt respekterar man andras styrka.

Uttalandena illustrerar också hur man ser på betydelsen av att visa militär styrka. Det är ett sätt att skapa en stormaktsidentitet och bekräfta status som en sådan. I det som kan beskrivas som den ryska strategiska kulturen ingår också att idén om en rysk intressesfär som ingen annan

ska blanda sig i. I kulturen ingår föreställningen om externt hot och ett synsätt på den internationella politiken som ett nollsummespel.

I ett tal i mars motiverade Vladimir Putin Sovjetunionens anfall på Finland 1939 med att det rörde sig om ett försök att korrigera misstag som begåtts efter oktoberrevolutionen. Enligt Putin handlade det om att rätta till gränserna så att S:t Petersburg (dåvarande Leningrad) inte skulle kunna hotas. Han glömde berätta om den quislingregering under ledning av Otto Ville Kuusinen (Terijoki-regeringen) som upprättades på krigets första dag och var tänkt att installeras i Helsingfors.

Att gränser kan dras om med våld är Georgienkriget 2008 ett nyare exempel på. I det perspektivet finns också skäl att fundera över vad avtalet mellan Norge och Ryssland om gränserna i Barents hav är värt sedan Putin kritiserat detta som varande till nackdel för Ryssland – och lagt skulden på premiärminister Dmitrij Medvedev.

Till den arktiska bilden hör också att Ryssland numera varnar för en militarisering. Kolahalvöns strategiska läge har blivit viktigare för Ryssland och arsenalen av kärnvapen ökar.

>>

I projiceringen av makt ingår i norr ökad flygaktivitet kring Island. Samma mönster märks i Östersjöområdet bland annat genom övningsverksamhet, som inkluderar simulering av tagande av främmande territorium. Att döma av den förre generalstabschefen Markarovs uttalande i Helsingfors förra året anser man att Finland ingår i den ryska intressesfären.

Ryssland omorganiserar nu sitt försvar och satsar 500 miljarder euro på att rusta upp till 2020. Men Ryssland rustar från en låg nivå kan det invändas. Sant. Som en följd av korruption och industriella brister, sägs det, kommer planerna inte heller att nås till fullo. Också det är sant. Men i perspektivet bör också ingå att resultatet ändå blir en stark kapacitetsuppbyggnad och att det redan finns intagen förmåga.

Den ryska försvarsreformen är inriktad på att möta de olika typer av riskbilder som finns i de olika geografiska riktningarna. I väst, Sveriges närområde, finns det redan mindre men kvalificerade förband med hög rörlighet och med kapacitet att i rollen som fredsförband utan omställning (beredskapen räknas i timmar) kunna leverera operativ förmåga. Detta sker utifrån ett ”tänk” som betonar vikten av inte bara krigets inledningsfas utan framför allt förstaslagsförmåga och förebyggande attacker.

Iskander-missiler, som kan förses med konventionella eller nukleära stridspetsar och ses både som ett offensivt och defensivt system, har stationerats utanför S:t Petersburg. Räckvidden räcker för de tre baltiska staterna och större delen av Finland. Missilerna kan lätt omförflyttas och når då stora delar av Sverige. S 400-missiler har utplacerats i Kaliningrad med en verkanskraft att försvåra eller kanske till och med förhindra en motståndares luftoperationer över Östersjön. Hot hörs då och då om att Iskander också ska utplaceras i Kaliningrad.

Samtidigt är Sveriges förmåga – och Natos beredskap – låg. De tre baltiska staterna är därför i ett snabbt förlopp inte någon säker sköld.

Det är också till ringa tröst att utgångspunkten för den svenska försvarsplaneringen är att det inte kommer att riktas ett enskilt anfall mot Sverige utan att det i sådana fall blir inom ramen för en större konflikt. Svenskt territorium kommer att behöva användas av Nato i händelse av en konflikt med Ryssland, och Gotland är dessutom en nyckel till kontrollen över Östersjön.

Jag fortsätter semestern. Det var Tage Erlanders reaktion samtidigt som världen aldrig varit närmare ett kärnvapenkrig än under Kubakrisen 1962. Att döma av statsministerns dagboksanteckningar förstod han inte alls vad som stod på spel. Han insåg inte heller hur hotbilden med inflyttning av sovjetiska kärnvapen på ön såg ut, utan lade skulden på president Kennedy (”valmanöver”).

Vad ser Sveriges statsminister 2013? För Fredrik Reinfeldt är iverkaskförsvaret inte något bekymmer. Sveriges militära uthållighet är inte ens en diskussion som han anser behöver föras.

Det finns i dag inte något militärt hot mot Sverige från rysk sida. Hot består av politisk vilja och förmåga. Även om viljan saknas måste Sverige förhålla sig till den ryska militära styrkeuppbyggnaden i vårt närområde. Politik kan ändras snabbt, men det tar år att stärka det egna försvaret.

I en tid av ökade globala osäkerheter har Sverige störst möjligheter att göra skillnad i vårt eget närområde. Det *kan och gör* Sverige redan tillsammans med Ryssland i olika utrikespolitiska samarbetsföretag. Det *kan och bör* Sverige dessutom göra genom att stärka den nationella dimensionen i försvarspolitik och medlemskap i Nato.

Försvars- och säkerhetspolitiken ska stödja varandra men fungerar nu snarare som sänken i stället för ankare. Det behövs en mer realistisk politik. För att citera den brittiske journalisten Bernard Levin: ”Framtiden är inte vad den har varit.”

Claes Arvidsson är journalist och författare

Svensk soldat i Afghanistan.

FOTO: BRINDEFALK/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

Sverige ligger där det ligger

Sedan millennieskiftet har den politiska geografin förändrats och de globala styrkeförhållandena förskjutits. I denna osäkra tid är en ökad europeisk integration Sveriges enda chans.

Av Peter Landelius

Den som vill förstå den politiska världen måste studera den ur så många olika vinklar, och helst samtidigt: politik, ekonomi, militär styrka, historisk erfarenhet, kultur... och framför allt aldrig glömma geografin.

Det finns gott om teorier på området. Den "realistiska" modellen utgår från att varje stat, i brist på en allmänt omfattad och sanktionerad världsordning, är den internationella rättens egentliga subjekt och måste handla på ett sätt som dess ledare bedömer främja något slags nationellt intresse. Detta enkla rättesnöre präglar de flesta nationella beslutsfattares tänkande, men det lämnar en hel rad frågor öppna. Vad konstituerar det nationella intresset och hur ska det tillgodoses? Skillnader i storlek, militär styrka, geografi och befolkning gör att stormakter har lättare än småstater att acceptera "realistiska" resonemang, eftersom de leder till antagandet att utgången av en intressekonflikt normalt bestäms av styrkeförhållandena.

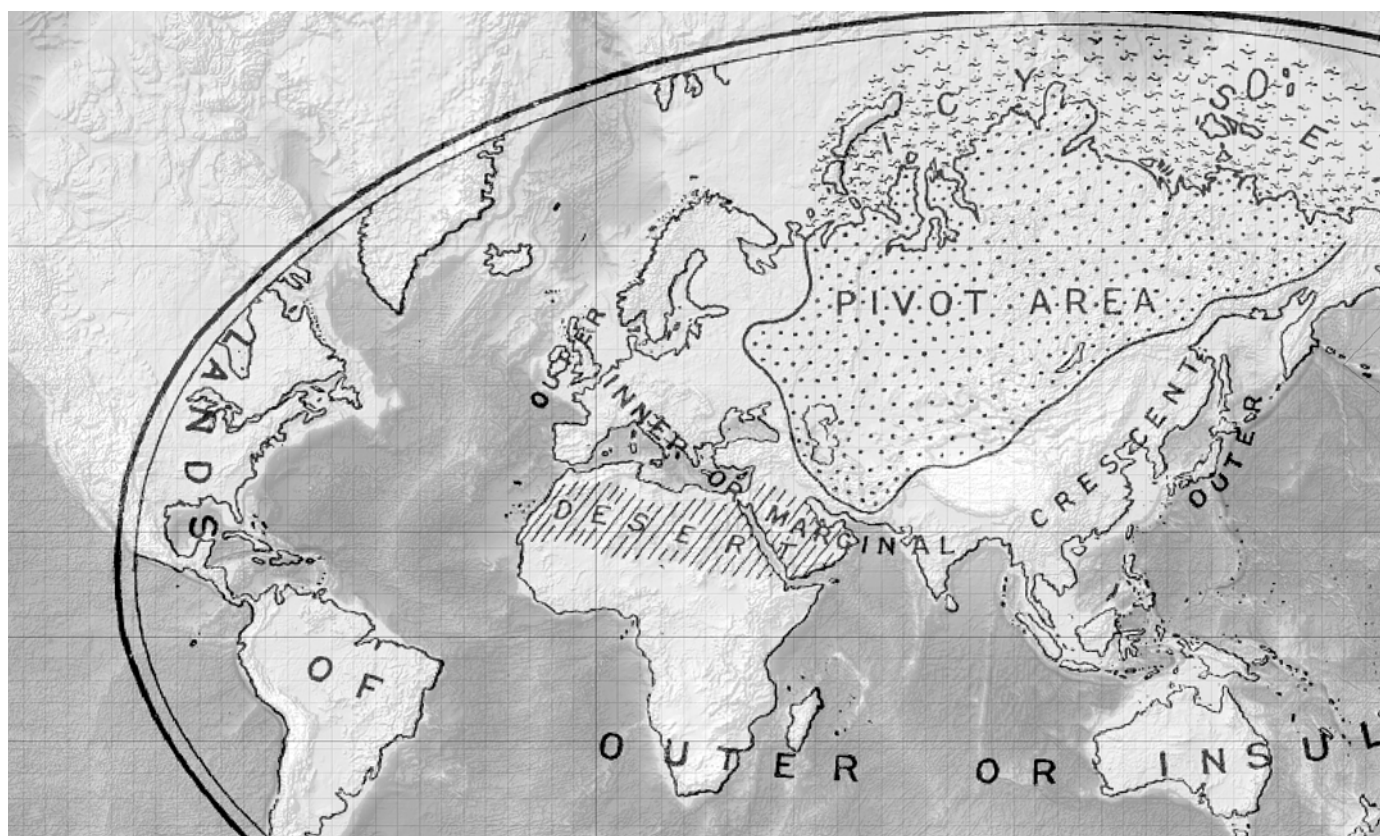
Små och svaga stater ställer därför gärna sitt hopp till vad som i den anglosaxiska doktrinen kallas "liberala" idéer: en förkärlek för folkrätt, bindande internationella avtal och regionala eller globala institutioner. Det är metoder som med växlande framgång prövas allt oftare i modern tid, inte sällan med stormakter som tillskyndare och garantier – dock med brasklappen att reglerna inte nödvändigtvis gäller dem själva. 1900-talets intensiva globalisering medförde under århundradets andrahälften en kraftig förskjutning av styrkeförhållandena mellan världens stater och regioner. Den enda supermakten är relativt försvagad, nya stormakter prövar sina vingar. Med tiden bör det öka intresset för folkrättsliga arrangemang och diplomatiska konsensuslösningar, även om själva osäkerheten om de nya styrkeförhållandena hittills har försvårat dem.

Globaliseringen medförde också en uppluckring av statsgränser och en ökning av antalet internationella aktörer. Insikten om detta har lett många statsvetare att omfatta subjektorienterade, "konstruktivistiska" teorier: förhållandet mellan stater betingas inte av materiella statsintressen utan av ett komplicerat nät av aktörer, kulturella och historiska faktorer. Sådana tankar är rimligen särskilt attraktiva för icke-statliga organisationer, opinionsbildare och missionärer, men även för politiska extremister. Kanske också för företagsledare i mindre stater som inte kan hysa så höga förhoppningar på sina regeringars förmåga att handla "realistiskt" enligt ovan.

De här teoretiska strömningarna är snarare komplementära än ömsesidigt uteslutande. Alla innehåller de element av idealism: "realismen" brukar ha doser av nationalism och rasism, den internationella "liberalismen" har ett drag av utopi, och "konstruktivismens" öppenhet för nya internationella fenomen saknar inte inslag av postmodernistiska tankeubblor.

En faktor som är viktigare än de flesta för att förstå internationell politik, och som ändå mera sällan diskuteras i den akademiska litteraturen, är geografins betydelse som förutsättning för ett lands intressen och säkerhet. Det som händer kan inte skiljas från sin omgivning: "I rummet läser vi tiden", skriver den tyske tänkaren Karl Schlögel.

Jag är inte säker på att termen "geopolitik" är adekvat för detta; ordet har kommit på modet igen, fast inte alltid med ett klart definierat innehåll, och det kan användas i många olika syften. Dess brittiske upphovsman Halford Mackinder skrev 1928: "*Who rules Eastern Europe commands the Heartland; who rules the Heartland commands the World Island; who rules the World Island commands the world.*" Den >>

Världen enligt Halford Mackinder.

ILLUSTRATION: WWW.MACKINDERFORUM.ORG

svenske nazisten Rudolf Kjellgren hade redan tidigare skissat begreppet *Lebensraum* i samma anda. Långt före dem båda hade dock den amerikanske sjökaptenen Alfred Mahan övertygat många av sina landsmän om behovet av en snabb marinstyrka som kunde sättas in var som helst i världen. Inte ens då var tanken originell: redan 1802 hade svenska och amerikanska örlogsflottor gemensamt bombarderat Tripoli i ett försök att minska sjöröveriet, tusen andra exempel att förglömma.

En av de första lärdomar som jag inhämtade som attaché i UD i slutet av 1960-talet var följande: "Sverige ligger där det ligger." Den insikten räckte en lång bit, även om teknologiska framsteg ständigt förändrar den geografiska bilden av både hot och möjligheter. Utgångspunkten är att vårt land har nära till stormakten Ryssland och långt till supermakten USA. Mellan oss och Ryssland ligger dessutom Finland, som i sex hundra år utgjorde "den östra rikshalvan".

En annan väsentlig faktor är att Ryssland har ont om varmvattenhamnar. Sådana finns bara i Stilla havet (Vladivostok), Svarta havet (tidigare Sevastopol, numera Novorossiisk) och Östersjön (numera återigen endast Sankt Petersburg). Av dessa är det bara Vladivostok som erbjuder direkt tillgång till världshaven. Från Svarta havet måste man passera både Bosporen och Gibraltar; visserligen ökade redan Sovjetunionen försiktigt sin närvaro i Medelhavet, men området kontrolleras även fortsättningsvis av Nato och det

gäller i ännu högre grad den trånga och grunda passagen vid Gibraltar. För att komma ut på Atlanten via Östersjön måste ryska fartyg passera Öresund eller de danska öarna. Återstår utfarten till nordligaste Atlanten från Murmansk, som har ökat i betydelse genom att isarna smälter i Norra ishavet.

Nato har med tiden byggt en spärr över Nordatlanten, där Grönland, Island och Norge är viktiga knutpunkter. Områdets betydelse var uppenbar redan före kalla kriget. Samtidigt som Sverige föreslog ett nordiskt försvarsförbund, som tänktes föra neutralitetspolitik mellan de nya maktblocken, inledde Storbritannien – snart följt av Förenta staterna – en intensiv diplomati för att förmå framför allt Norge men även Danmark att hellre satsa på Nato. Neutralitetspolitiken hade ju inte skyddat dem från att ockuperas av Tyskland, så det är begripligt att danskar och nordmän valde Nato. Därmed fick de löfte om skydd men också vissheten att deras territorier skulle dras in i en eventuell konflikt mellan blocken från krigets första dag.

I det här sammanhanget är stormakternas intresse av svenskt territorium inte lika stort. För att ta sig fram till de nordnorska hamnarna måste en rysk armé slå sig igenom både Finland och Sverige, och det är ett mindre tilltalande alternativ än att slå ut dem från luften/rymden. För att öppna Kattegatt och Skagerrak behövs mer än att ockupera Sydsverige. Varför innehöll då de sovjetiska strategierna rutinmässigt planer också för anfall mot Sverige? Svaret ligger nog i deras försvarsbehov snarare än i deras anfallsmöjligheter. Svenska

"Den enda supermakten är relativt försvagad, nya stormakter prövar sina vingar. Med tiden bör det öka intresset för folkrättsliga arrangemang och diplomatiska konsensuslösningar."

DU NYA OSÄKRA VÄRLD

officerare talade länge om "hangarfartyget Gotland", och det var lätt att se att svenska skärgårdar kunde användas till att gömma ubåtar. I Moskva måste man ha tänkt samma tankar.

Vad betyder detta för våra egna vägval? Traditionellt har det varit Folkpartiet snarare än Höger/Moderaterna som har pläderat för Natomedlemskap. Socialdemokraterna och Vänstern/Kommunisterna har lika envist varit emot. Efter Berlinmurens fall har ett konsensus etablerats över partigränserna: låt oss vara så Natovänliga som folkviljan tillåter. Det är säkert nyttigt för försvarsindustrin men tills vidare irrelevant för vår nationella säkerhet. Om och när det åter blir krig i vårt närområde (en idag mycket osannolik hypotes) är det inte paktanslutning som avgör vem som skyddar vem, utan det strategiska läget.

Vilken amerikansk president skulle riskera New York för Stockholm? Och om svenskt territorium mot förmodan blev viktigt igen (som järnmalmens var för Tyskland), vem skulle bry sig om vår eventuella pakttillhörighet? I närområdet har Sverige på senare år fört en aktiv diplomati för Östersjösamarbete och samverkan i de arktiska områdena, men det har inte gällt säkerhetspolitiken annat än möjligen indirekt. Vårt land har visserligen traditionellt hjälpt västliga underrättelsetjänster med luftspaning över Baltikum men avböjt senare propäer om att ta något slags ansvar för de baltiska staternas försvar.

1989–90 fick jag tillbringa ett läsår vid Harvards berömda Center for International Affairs (CFIA) som senare fick efternamnet Weatherhead. Chef var Joseph Nye, redan då ett stort namn för sina böcker om *soft power*, en faktorlika viktig som militär styrka för varje furste som hoppas härskra över världen eller åtminstone kunna påverka den på lång sikt. Från sin olymp såg Harvards professorer med välvilja på oss unga ambassadörer och generaler som var deras elever; vi hade ju en viss erfarenhet av världen men var inte särskilt slängda i de förhärskande teorierna.

När muren föll reste min tyska kollega genast hem till Bonn. Professorerna började utreda två frågor: "Hur kom det sig att vi inte förutsåg detta?" och "Hur ska vi nu motivera vår närvaro i Europa?" Själv ägnade jag resten av läsåret åt att tillämpa mina insikter i realism, liberalism och konstruktivism på samtidshistorien och försöka identifiera förutsättningarna för den atlantiska relationen. Mina slutsatser blev:

- De ekonomiska styrkeförhållandena i världen hade förändrats dramatiskt sedan 1945;
- Världen var fortfarande organiserad i enlighet med världskrigets resultat, och behovet av en ny struktur var brådskande;
- Berlinmurens fall betydde att den gemensamma fienden hade försvunnit och att Europa kunde och borde ta ansvar för sin egen framtid;
- Den bipolära ordningen hade försvunnit, och uppgiften var att ersätta den med mekanismer som passade en multipolär värld.

Sverige inträdde nu i EU, vilket förvisso var en grundläggande förändring i vår utrikespolitik. Men vårt politiska tänkande kring integrationen fortsatte i de ekonomistiska hjulspår som vi hade vant oss vid under en lång tid som associerade. Den utrikespolitiska diskussionen hade svårt att lämna gamla hjulspår. En hel del energi ägnades åt att förlänga ubåtsdebatten i det oändliga, fast många vid det laget insåg att försvarsledningen den gången hade haft dåligt på fötterna

i sina traditionella ansträngningar att flytta Sveriges säkerhet västerut. Det gick trögt, därför att vårt land liksom de flesta europeiska stater minskade sina försvarsutgifter, i takt med att våra försvarsindustriella kostnader paradoxalt nog växte. En försvarsindustri som en gång var tänkt för att stärka vårt nationella oberoende hade blivit vår starkaste försvarspolitiska länk till London och Washington. Samtidigt intog svenska regeringar oavsett färg en besynnerlig hållning i den europeiska säkerhetsdebatten: de ville begränsa EU:s säkerhetsengagemang till "Petersbergssuppgifterna" och ivrade för en lojalitet till Nato som de flesta av dess medlemsstater, åtminstone i Västeuropa, inte längre kände behov av.

USA förde under president Bush Senior en återhållsam politik som hjälpte president Gorbatsjov med den första tidens smärtsamma omställning. Om Washington därefter hade gått in för att stödja den nya regimen med en "Marshallplan" som för Västeuropa efter andra världskriget, skulle Rysslands ekonomi, inrikespolitik och förhållande till omvärlden se annorlunda ut idag. Istället flyttade Washington fram positionerna inte bara i Europa utan också i Kaukasus, Mellanöstern och Centralasien. Det fick också den viktiga konsekvensen att Nato, som efter murens fall hade mist sin motståndare, nu fann nya anledningar att fortsätta verksamheten.

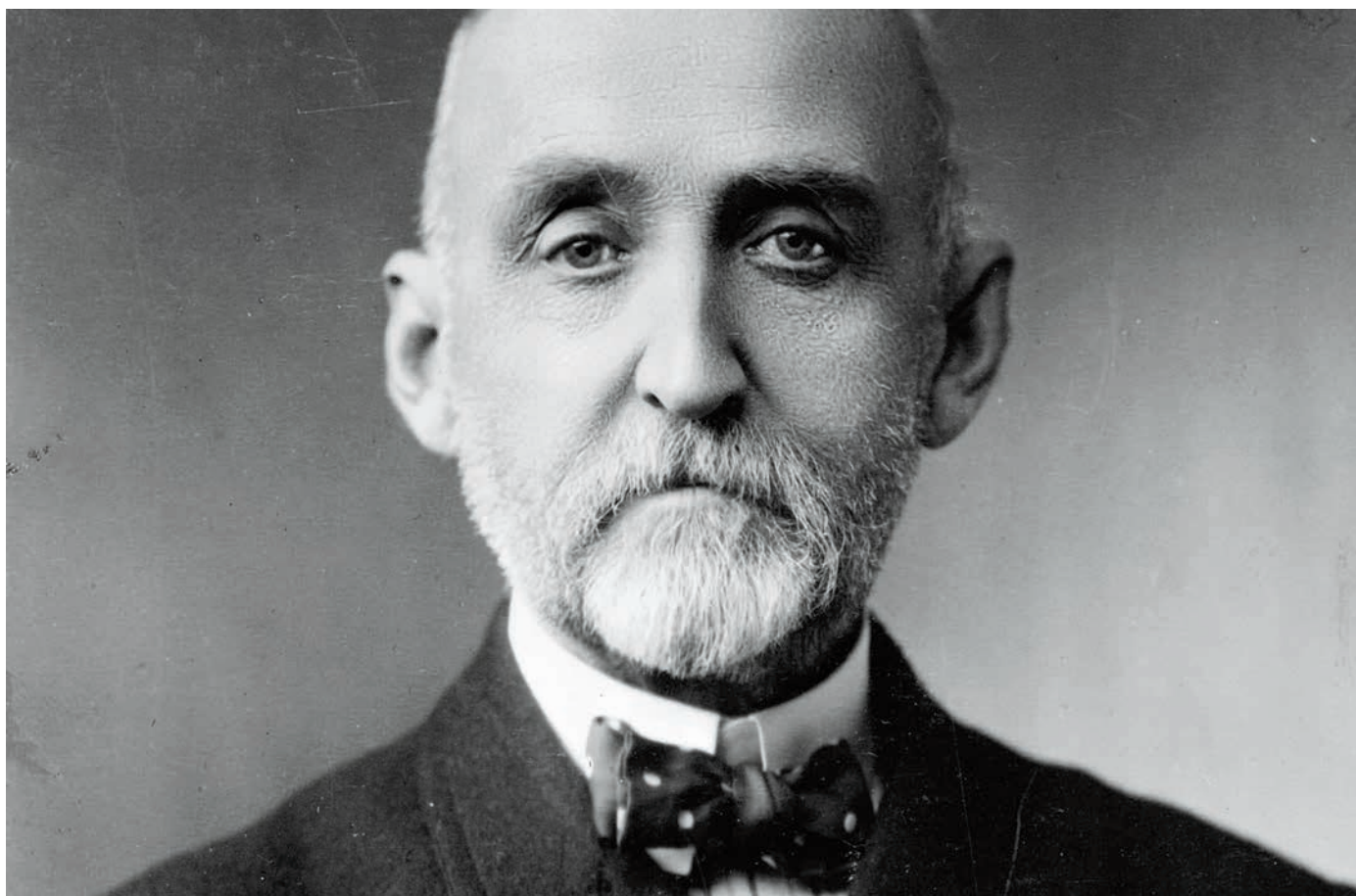
Att vidga Natos ansvarsområde till områden utanför Europa var naturligtvis frestande för Washington, där man var angelägen om att fylla varje nytt eller tänkbart maktvakuum. I Moskva såg man det som en inringning, och den känslan passade utmärkt för en politisk ledning som behövde mobilisera nationell sammanhållning i svåra tider. Europa följde mer motvilligt med på vad som med rätta betraktades som en äventyrspolitik i Mellanöstern och Centralasien. Att anfallskriget i Irak och Afghanistan stred mot folkrätten vägde inte lika tungt för statsledningar och massmedier. Men även Europa "ligger där det ligger", och det gör också Förenta staterna. En expansiv politik i Asien skapar fler och större säkerhets- och försörjningsrisker i det angränsande och energiberoende Europa än i det avlägsna och oljerika Nordamerika.

Vid det tredje millenniets början har geografien förändrats och globala styrkeförhållanden förskjutits. Europa och Förenta staterna står inte längre ens för hälften av världens produktion och inkomster. USA, som 1957 övertog de europeiska pretentionerna att styra och ställa i Mellanöstern, inser drygt femtio år senare att regionen är mer instabil än någonsin. Kina, Brics, de asiatiska tigrarna har fått tydligare konturer. Möjligheterna till världsomfattande multilaterala överenskommelser har minskat i takt med att behovet ökat.

Eftersom Nato sköter försvaret har EU fortfarande ingen säkerhetspolitik och därmed heller ingen utrikespolitik, fast båda är föremål för återkommande definitioner och deklarationer. Däremot har EU en viktig gemensam politik för handel och utvecklingssamarbete. Dess avtal med regioner och enskilda länder utanför Europa har blivit både ledande och stilbildande på området. Man kan anta att den konkurrensen mellan Förenta staterna och Europa kommer att öka.

Ökad internationell konkurrens hör till globaliseringens möjligheter och svårigheter. Desto viktigare att organisera den på ett rimligt sätt, och det i ett läge när världen inte längre bara har ett centrum eller ens två. Washington och Bryssel må ha överdrivna föreställningar om gemensamma intressen när det gäller säkerhet, men

"Ökad internationell konkurrens hör till globaliseringens möjligheter och svårigheter. Desto viktigare att organisera den på ett rimligt sätt."

Alfred Mahan.

FOTO: LIBRARY OF CONGRESS

när det gäller lösningar på ekonomiska problem har de allt att vinna på fördjupad samverkan.

Världshandelns liberalisering har gått i stå sedan många år och det dröjer innan världshandelsorganisationen WTO kommer tillbaka. På den punkten får man hoppas att protektionismen kan begränsas regionalt. Tanken på ett transatlantiskt frihandelsavtal har nyligen lanserats på nytt. Men det finns andra problem som måste lösas snabbt. Den globala finanssektorn släpptes lös för att ta hand om överskotten från 70-talets oljekris och löpte amok några decennier senare. Den inte bara utlöste finanskrisen 2008, den utgör också ett av de viktigaste hindren för att få bukt med den ekonomiska kris som blev följden. En överenskommelse mellan USA och EU är ett nödvändigt första steg för en lösning.

Nästa steg måste bli att lägga grunden för ett mer allmänt accepterat regelverk. Den globaliserade ekonomin skapar glapp mellan olika rättsordningar. Idag är det bara några stora internationella advokatbyråer (med centra i New York och London) som har koll på läget för den internationella privaträtten. Hittills har företagen klarat sig med arbitrage, men regeringarna ligger långt efter när det gäller att få grepp om problemen. Även här har Europa och Förenta staterna fortfarande tillräckligt mycket av gemensam rättsuppfattning för att komma överens. Men det är hög tid.

Idag är ingen av de existerande internationella organisationerna rustad för att klara de här påfrestningarna. Adhoc-lösningar som G 8 och G 20 är alltför illa förberedda för att åstadkomma mer än fromma förhoppningar. Närmast till för att samla en ännu bredare krets än den transatlantiska ligger OECD, som på senare år har vidgats till flera utomeuropeiska medlemmar och borde se till att få med någ-

ra till av de tunga nya aktörerna. Till skillnad från många internationella organ har OECD ett kompetent sekretariat, en fungerande rutin för möten mellan beslutsfattare och experter på olika nivåer och en avspänd mötesstil som behövs för komplicerade ämnen med stark politisk laddning.

För fyrtio år sedan ansågs Sverige som en av världens tio ledande ekonomier och inbjöds alltid när G 10:s finansministrar skulle diskutera systemets regler. Idag är vårt välskötta samhälle fortfarande respekterat och ibland rentav beundrat, men vi väger lätt i världsekonomin och vår tidvis intressanta politiska roll som relativt oberoende småstat försvann med Berlinmuren. På den nya världskartan, där nya makter mäter sig med varandra och de gamla försvagas, blir det ännu viktigare för små stater att orientera sig i sin omgivande geografi. Lösningarna kommer att finnas på regional nivå.

Många av dagens svenskar saknar känsla för vårt lands historia som en tidvis mycket aktiv del av Europa. Det är kanske ett kulturellt särdrag på gott och ont. Det forna brittiska imperiet tror sig fortfarande kunna stå på egna eller åtminstone anglosaxiska ben. Vi behöver inte frestas av sådana illusioner, och snart har inte heller vi råd att sitta på gärdsgården. Det hänger inte på eurons vara eller inte vara. Vare sig den europeiska integrationen fortsätter framåt eller rår ut för bakslag, så är den vår enda chans. Vårt nationella intresse är otvetydigt: vi ska arbeta för en fördjupad europeisk integration, om så bara för vår egen skull. Alla kan gunås inte vara hallänningar, men vi kan och måste vara både svenskar och européer.

Peter Landelius är författare, kulturskribent och före detta ambassadör

Sveriges plats i världen

Alliansregeringen bedriver en provästlig utrikes- och säkerhetspolitik. Men även om samarbetet med Nato aldrig har varit närmare är obegripligt nog ett medlemskap ännu otänkbart.

Av Ann-Sofie Dahl

Det gick ett sus genom Sveriges långa land när den splitternye statsministern kom till namnet på den likaledes nye utrikesministern. Carl Bildt! Den tidigare statsministern och internationella megastjärnan som tillbringat oppositionsåren med att vandra från den ena utrikespolitiska konferensen till den andra i världens alla tanke-medjor var tillbaka i politiken.

Inget ont om Leijonborg, Olofsson och de andra, men med Bildts namn fick ministerlistan ett skimmer av den stora världen. Det är visst där vi svenskar så gärna vill tro att vårt land hör hemma, alltsedan Olof Palme framgångsrikt saluförde vårt land i internationella kretsar som en självutnämnd moralisk stormakt. Då var det den tredje vägen i den tredje världen som gällde för landets ledning.

Med Bildt var förhoppningarna naturligen av helt andra slag. Under sin tid som statsminister hade han i stort sett själv skött utrikespolitiken och en gång för alla visat att utrikespolitisk aktivism alls inte var något som socialdemokraterna hade monopol på. Även om det under hans ledning handlade om aktivism i det egna närområdet – Östersjöregionen, Baltikum och Europa – snarare än på fjärran belägna kontinenter.

Och aldrig hade Bildt varit mer populär, hos både sina egna väljare och svensken i gemen, som när han mäklade fred på Balkan vid 1990-talets mitt. Medarbetarna på Schönfeldts gränd var visserligen inte så nöjda med att chefen aldrig var på plats, men på stoltheten i det svenska folkdjupet gick inte att ta miste. Förväntningarna och förhoppningarna var med andra ord höga redan från dag ett. Inne minst på UD, där de helst av allt vill ha en chef som märks och gör avtryck. Just den dag det begav sig i oktober 2006 när Fredrik Rein-

feldt tillkännagav sammansättningen av landets nya borgerliga regering var jag av en ren och skär tillfällighet själv omgiven av svenska diplomater, på Sveriges EU-delegation i Bryssel.

Där var det inte så mycket ett sus utan snarare ett lyckligt jubel av det mer väluppfostrade slaget som utbröt i bänkraderna när Bildts namn var klart. Äntligen! Nu skulle det hända saker. Äntligen skulle Sverige synas och profileras på den internationella scenen igen. Och äntligen kunde man på UD gå vidare efter traumat efter mordet på Anna Lindh. Med Laila Freivalds hade det inte varit detsamma; henne mindes man mest för lägenhetsaffärer och igenslängda dörrar. Och även om Jan Eliasson är ”Mr Eliasson” med många här i världen satt han bara ett halvår på posten som utrikesminister.

Utomlands var reaktionen dock mest förvåning: för hur kunde den förre statsministern väl sänka sig ända ner till utrikesminister-nivå? Det kunde man alls inte fatta i Washington och på en del andra håll. Men det kunde Bildt, eller ”Carl” som han allmänt kallas; adelsman må han vara, men högfärdig lär ännu ingen ha kallat honom. Mer då som en mellanstor hund med en stor hunds attityd.

På UD avtog emellertid den inledande entusiasmen rätt snabbt. Knappt hade champagnekorkarna fallit till golvet förrän personalen upptäckte chefens rätt oortodoxa ledarstil. Det bästa – ibland det enda – sättet att få reda på vad utrikesministern hade för sig, vem han träffade och vilken politik han drev, var genom att läsa hans blogg, *Alla dessa dagar*. Det tog ett tag för personalen att vänja sig vid att ”UM” mest bara svängde förbi Arvfurstens palats sådär i förbifarten på väg till Arlanda. >>

För, som Bildt själv formulerar det: det mesta av världen finns ju faktiskt utanför Sverige.

Ganska snart, efter den inledande stormen kring Bildts styrelseuppdag och kontakter österut, kom också den första kritiken mot hans egensinniga linje i utrikespolitiken. Allt som oftast verkade den mer grundas på hans högst personliga intressen och sympatier än det moderata partiprogrammets formuleringar, eller den utrikespolitiska plattform som allianspartierna presenterat i rapportform före valet.

Inte nog med att utrikespolitiken ofta framstod mer som Bildts alldeles egen än som regeringens: politiken kanske inte alltid ens var särskilt borgerlig. Eller moderat, för den delen.

Annars kan man i stort sett sätta likhetstecken mellan ”borgerlig” och ”moderat” i alliansregeringens utrikespolitik. Den moderata dominansen av utrikespolitiken är närmast total; det sitter moderater i ledningen av både utrikesdepartementet och försvarsdepartementet, och dessutom är både handelsministern och biståndsministern idag moderater. Det senare är en framflyttning från 1990-talet, när biståndspolitikerna fortfarande befann sig i mittenpartiernas ägo, liksom i de borgerliga regeringarna på 1970- och 1980-talen, som inte lyckades lösgöra sig från den långvariga socialdemokratiska hegemonin i utrikespolitiken. Folkpartiet har i gengäld nu en energisk Europaminister i Birgitta Ohlsson – ett område som moderaterna tidigare noga bevakat.

Aven 1990-talets borgerliga regering dominerades av moderater – med en stark statsminister som tenderade att ta över frågan från sin utrikesminister, Margaretha af Ugglas, och givetvis en moderat försvarsminister i Anders Björck; försvaret har alltid varit en självklar moderat domän och besattes av moderaterna även i trepartiregeringarna under Färdin. Och så är det även idag, trots att de nya moderaterna uppenbarligen inte har samma fäbless för frågan som de gamla.

Det är ju också just i försvarsfrågan som det stormat allra hårdast under de senaste åren. Den kritik som har hörts i varierande grad och styrka under hela alliansregeringens existens om utrikes- och försvarspolitik har i stort sett kretsats kring en handfull frågeställningar.

I Mellanöstern, där Bildt strax visade ett omfattande engagemang, tog utrikesministern föga hänsyn till de starka pro-israeliska känslorna inom borgerligheten. På andra sidan Gustav Adolfs torg i Stockholm satte regeringen igång en större reform – nedrustning, menade kritikerna – av försvaret som var svår att smälta för många i det traditionellt försvarsvänliga moderata partiet.

De planerna stötte emellertid inledningsvis på patrull hos den förste av Reinfeldt-regeringens hittills tre försvarsministrar, Mikael Odenberg, som rasade över de begränsade resurser som tilldelades försvaret och lämnade över till en efterföljare som inte lika omedelbart revolterade mot de stränga direktiven från Finansén. Och som sen i sin tur lämnade vidare till den tredje av Reinfeldts försvarsministrar som möttes av ett gammalmoderat uppror som ytterligare eskalerade efter ÖB:s uttalande om enveckasförsvaret.

Frågan som inställer sig efter sex och ett halvt år med alliansregeringen är då om kritiken är befogad, eller om Reinfeldt och hans mannan och kvinnfolk trots alla invändningar faktiskt bedriver en utrikespolitik i linje med de borgerliga – och moderata – värdering-

arna. Finns det egentligen någon grund för kritiken?

Och vad är för övrigt ”borgerlig utrikespolitik”? Finns det något sådant, och vad utmärks den i så fall av? Gör det egentligen någon skillnad vem som för tillfället befinner sig i regeringskansliet – märks de ideologiska skillnaderna mellan vänster och höger och mitten på den utrikes- och försvarspolitik som förs av olika regeringskonstellationer?

Eller är utrikes- och säkerhetspolitiken måhända snarare styrd av en samling eviga nationella intressen, opåverkade av tidens gång och regeringars ideologiska kulör?

Den socialdemokratiska dominansen av utrikespolitiken var ju under lång tid så markant att partipolitik och nationella intressen verkade flyta ihop till en och samma sak; det som gynnade Socialdemokratin ansågs också gynna Sverige, och landets intressen och politik var identiska med det största partiets. Och tvärtom.

Enligt det perspektivet ligger socialdemokratisk aktivism för solidaritet och världsfred också i landets intressen. Sett ur ett mer traditionellt real- och geopolitiskt perspektiv befinner sig de nationella intressena emellertid helt klart betydligt närmare våra egna gränser. Norden och Östersjön kvalar då in som Sveriges absolut främsta intressesfär.

Det nordiska har alltid legat borgerligheten i allmänhet och Moderaterna i synnerhet, och dessförinnan det gamla Högerpartiet, varmt om hjärtat; inte minst omsorgen om Finland, som alltjämt betraktas som Sveriges sorgligt förlorade östra landsända i gammelmoderata kretsar. Dagens moderater har bland annat omsatt sina varma känslor för det nordiska i en satsning på försvarssamarbetet *Nordefco*

tillika ett smart sätt att närma sig grannarna i Nato.

Inte minst yttrade det sig genom Bildt-regeringens starka fokus på Baltikums frihet på 1990-talet, när dåvarande statsministern personligen engagerade sig för de tre baltiska staternas självständighet och överlevnad i skuggan av den ryska jätten. Minns också Måndagsmötena på Norrmalmstorg, när borgerligheten tog till något så ovant i de kretsarna som demonstrationer i sin stillsamma men envetna kamp för de baltiska grannarnas frihet.

Men för Socialdemokraterna – som alltid hellre långtat sig bort till soldränkta revolutionära stränder, som det dock blivit allt färre av under de senaste decennierna – har det alltid varit svårt att se poängerna med närområdespolitiken. De hade ju också svårt att upp- bilda något engagemang i Baltikumfrågan efter Berlinmurens fall, när dåvarande utrikesministern Sten Andersson deklarerade att de baltiska länderna alls inte var ockuperade av Sovjetunionen.

Socialdemokraterna instämmer fortfarande inte i uppfattningen att landets primära intressen skulle ligga just i vår egen region och geografiska närhet. För mycket Norden, klagade till exempel den utrikespolitiska talesmannen Urban Ahlin (S) efter utrikesminister Bildts presentation av utrikesdeklarationen i februari i år.

Men det moderata Nordenintresset går således långt tillbaka i tiden, och har under årens lopp handlat om en blandning av kulturell samhörighet och rester av den forna svenska stormaktsrollen. I Baltikum var det delvis detsamma, men inte minst ett uttryck för den absolut starkaste dimensionen i moderat och borgerlig utrikespolitik, nämligen *frihet*.

Frihet är ett ord som inte hörs så ofta i den nymoderata vokabulären, men som är helt central för de borgerliga utrikes- och säker-

”Socialdemokraterna instämmer fortfarande inte i uppfattningen att landets primära intressen skulle ligga just i vår egen region och geografiska närhet.”

DU NYA OSÄKRA VÄRLD

FOTO: FÖRSVARSMAKTEN

TEMA

hetspolitiska ställningstagandena. Det är frihet på flera plan: *politisk frihet*, det vill säga demokrati och mänskliga rättigheter, och *ekonomisk frihet*, i form av marknadsekonomi och frihandel. Det går inte att separera det ena från det andra, eller begränsa friheten till bara ett område. Som 1980-talets MUF-kampanj, under dåvarande ungdomsförbundsordföranden Gunnar Hökmark, konstaterade handlar det i förlängningen om att *frihet ger fred*: fria folk och demokratier startar helt enkelt sällan – eller aldrig – krig.

Men frihet är som sagt inget ord som Reinfeldt-regeringen slänger sig med till vardags. Annat var det under Bildtåren på 1990-talet, en omtumlande tid när det delade Europa enades och förenades och frihetens vindar blåste över världen. Den borgerliga regeringen var ett barn av sin tid, med en statsminister som åkte i skytteltrafik över Östersjön för att bistå de sårbara baltiska staterna, när Sverige definitivt tog sig in i det europeiska samarbetet, och gjorde slut på den tidigare dubbelpolitiken och hysch-hyschandet gentemot Nato genom att vara bland de

första länderna att gå med i det splittrerna partnerskapsprogrammet, *Partnership for Peace*. Efter årtionden och åter årtionden av den saliga tredje vägen och kalsuparpolitik från Stockholm vreds politiken om i en klart *provästlig* riktning.

Den borgerliga regeringens ankomst till makten hade dessutom föregåtts av en regelrätt ”kulturkamp” – för att använda ett danskt ord – med Timbro som drivande kraft. Från tankesmedjans dåvarande lokaler på Grev Turegatan levererades den ena boken och rapporten efter den andra som skärskådade svagheterna i den aktivistiska socialdemokratiska utrikespolitiken.

Det var vid denna tid som grunden lades även till den moderatledda alliansregeringens utrikespolitik femton år senare, med Carl Bildt i repris i ledningen för landets utrikespolitik.

Omvandlingen av svensk utrikes- och säkerhetspolitik i denna provästliga riktning var dessutom så markant och definitiv att den permanent ändrade vissa centrala parametrar som även den där emellan kommande socialdemokratiska regeringen

”Att N-ordet fortfarande är svårhanterligt för en regering fylld av Natovänner och frihetsförsvare är obegripligt.”

Natomedaljen delas ut till soldater och officerare på Camp Monitor i Afghanistan.

FOTO: JOHANNES TOLF/F523/FÖRSVARMAKTEN

DU NYA OSÄKRA VÄRLD

anpassade sig till. Inte minst har inriktningen på Baltikum och Östersjön kommit för att stanna – ett förhållande som trots allt inte heller Urban Ahlin lär komma att ändra på, den dag hans parti återinträder i regeringskansliet.

Ett område i stort behov av en återställarpolitik, där Bildtåren inte fått samma omdanande effekt som i andra frågor, var emellertid biståndspolitik. Biståndet har istället blivit alliansregeringens kanske största utrikespolitiska framgångshistoria, och som biståndsmister har Gunilla Carlsson fått både nya vänner och ovänner under arbetet med att lägga om politiken.

Hon har tagit Sida i både örten och kragen, skurit ner på antalet mottagarländer och projekt, och på det hela taget haft som målsättning att göra det svenska biståndet mer effektivt och resultatintriktat, och mer fokuserat på individens möjligheter till ett bättre liv. Helt i enlighet med moderatideologi i klassisk tappning. Alliansregeringen stoltserar dessutom även med att Sverige numera ofta räknas som världens främste givare av demokratibistånd.

Alla är emellertid inte glada över vart de svenska biståndspengarna har tagit vägen. Mången övertygad Israelvän, i samtliga av de fyra partierna, har upprörts över att radarparet Bildt och Carlsson verkar känna betydligt större sympatier för palestiniernas situation än med de israeliska farhågorna över säkerhetsläget. Kritikerna har också påpekat att respekten för de mänskliga rättigheterna – en svensk huvudpunkt – knappast står i centrum i de palestinska områdena.

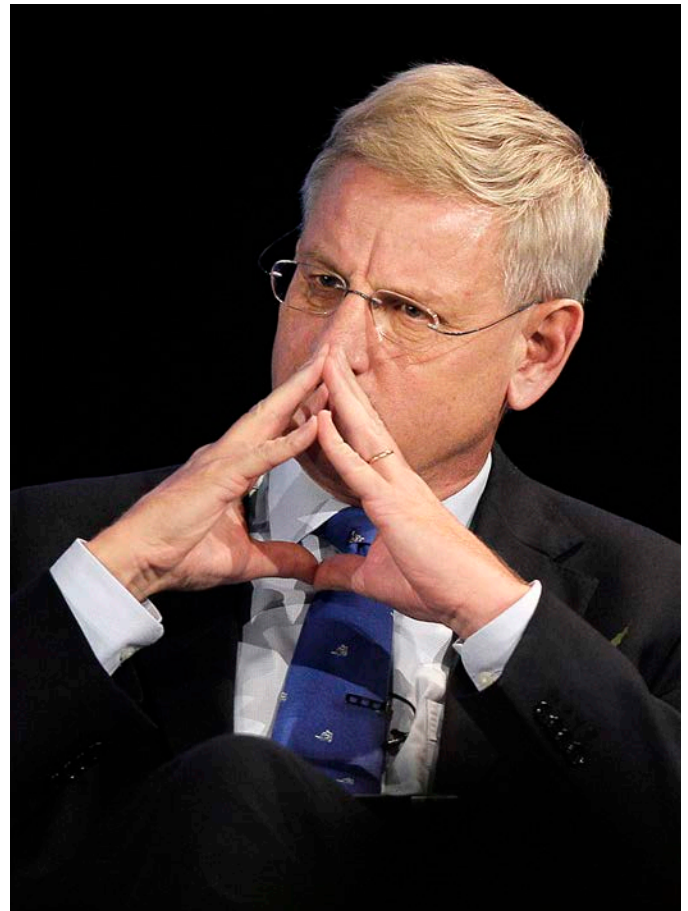
På den andra sidan gränsen, där ett blodigt inbördeskrig rasar i grannlandet Syrien, har Sverige dessutom utmärkt sig i EU-kretsar som det enda land av 27 som inte ställer upp på kravet att ställa de syriska ledarna inför krigsbrottsdomstolen, ICC. I den frågan står moderaterna till och med ensamma i regeringen.

Den svenska positionen lär ha noterats i Moskva, där Carl Bildts aktier annars har gått upp och ner under alliansåren. Ryssland har följt Bildt som en ryckig röd tråd; ändå sedan det inledande ståhejet kring hans styrelseposter i Lundinsfärens oljebolag till den indragna inbjudan från Kreml efter hans bitska kritik under Georgienkriget 2008.

Att det gamla invasionshotet från Ryssland inte längre kan anses överhängande är väl alla överens om, men de moderatledda reformerna av det svenska försvaret har som nämnts lett till närmast av revolt bland de gammelmoderata väljarna. Efter att först ha avfärdat försvaret som ett särintresse som andra – vilket inte direkt förbättrade stämningarna i partiet – lovade Fredrik Reinfeldt sen extra pengar till försvaret på de moderata Sverigedagarna i Karlstad i mars 2013.

Under de dryga sex åren av alliansregering har det, förutom de interna reformerna med avskaffad värnplikt och nedlagda regementen som de synligaste förändringarna, skett en ytterligare internationalisering av det svenska försvaret, med bidrag i internationella operationer högst på agendan. Mottot är att ”Sveriges säkerhet byggs solidariskt tillsammans med andra”. Men istället för att ta den högst logiska och naturliga vägen till ett solidariskt försvar genom medlemskap i Nato har regeringen satsat på en vag och ensidig *Solidaritetsdeklaration*.

Att N-ordet fortfarande är svårhanterligt för en regering fylld av Natovänner och frihetsförsvare är obegripligt, liksom att man så obekymrat ger oppositionen vetorätt i en för landet så oerhört viktig fråga som landets säkerhet. Intrycket blir att det brister rätt re-

Oortodox ledarstil.

FOTO: KIRTSY WIGGLESWORTH/GETTY IMAGES/ALL OVERPRESS

jält med både ledarskap och utrikespolitiska visioner i den borgerliga regeringen.

Istället har alliansen valt att placera Sverige så nära Nato som det någonsin går, utan det farliga medlemskapet, som försvarsalliansens ”*Partner number one*”. Ingen tvekan kan råda om att Sverige är en varmt uppskattad partner och bidragsgivare till Natos operationer, med framgångsrikt svenskt deltagande inte minst i Afghanistan- och Libyenoperationerna. I dagsläget slår Sverige åtskilliga av Natos fullvärdiga medlemsländer med många hästlängder.

Det snabbt stigande stödet bland svenskarna för Natomedlemskap efter ÖB:s utspel antyder att det finns gott om utrymme för en framflyttning av positionerna från regeringshåll – och ett behov och längtan efter en idépolitisk debatt bland de borgerliga väljarna även i denna fråga. I mångt och mycket har Reinfeldts alliansregering fullföljt den linje som lades fast under Bildtåren, när svensk utrikes- och säkerhetspolitik gjorde en skarp sväng i provästlig och frihetlig riktning. Men i den allra viktigaste symbolfrågan av alla – att försvara friheten hela vägen ut i Nato – verkar orken på något vis inte räcka till för Reinfeldt, Bildt och de övriga i alliansen.

Ann-Sofie Dahl är docent i internationell politik

”Biståndet har istället blivit alliansregeringens kanske största utrikespolitiska framgångshistoria, och som biståndsmister har Gunilla Carlsson fått både nya vänner och ovänner.”

Omöjligt att tala klarspråk

Neutralitetspolitiken skapade politiska gränsdragningsproblem. Men även om ryssarna aldrig trodde på den och USA såg oss som en allierad fyllde den sin funktion.

Örjan Berner

På väggen i UD:s stora sammanträdesrum i Arvfurstens palats vid Gustav Adolfs torg hänger ett porträtt i helfigur av rikskanslern Axel Oxenstierna. Hans dictum ”Betänk alltid med hur liten visdom världen styrs” är en hälsosam påminnelse om osäkerheten i alla säkerhetspolitiska vägval som gjorts i dessa gemak. En vinterdag 1961 utläggs här texten om Sveriges utrikespolitik för oss nyantagna attachéer av chefen för politiska avdelningen, Sverker Åström. Han tvekar inte. Det väsentliga nu, liksom under de 150 år neutralitetslinjen framgångsrikt följts, är att hålla Sverige utanför krig i Europa. Det kräver egen försvarsförmåga för att övertyga en fientlig stormakt, läs Sovjetunionen, att ett angrepp på oss skulle kosta dyrt. Lika viktigt är att båda sidor i en väpnad konflikt i Europa måste övertygas om att Sverige ej självmant skulle låta sitt territorium eller luftrum utnyttjas för angrepp på någondera av dem. Det fick inte skapas farhågor eller förväntningar om att Sverige ens under starkt yttre tryck skulle överge sin neutralitetspolitik. Detta i sin tur krävde att vår politik även under fredstid ingöt ett visst mått av förtroende för svenska avsikter både i Moskva och i Washington. Om detta lyckades så skulle vi bidra till lugnet och stabiliteten i norra Europa vilket vore till stor nytta också för Finland i dess relationer med Sovjetunionen. Vi måste alltså söka övertyga alla berörda att inga militära hot skulle utgå från svenskt territorium och att vi avsåg försvara oss åt alla håll. Samtidigt måste vi självfallet rusta oss mot det hot som vi ansåg mest sannolikt nämligen det från öster. Åström nämnde inget härom men i det svenska tänkandet och även i doktrinen under 1940- och 50-talen ingick att vi förvisso skulle försvara oss själva mot ett angrepp men att vi också hoppades på att få hjälp utifrån i ett sådant läge. Hjälpen skulle själv-

klart kunna komma blott västerifrån. Om vi blev angripna så gällde ju ej längre neutraliteten utan vi måste kunna förena oss med motståndaren till angriparen.

Dessa resonemang hade då, i början av 1960-talet, hög aktualitet. Berlinkriserna avlöste varandra, ryssarna sprängde megatonbomb ovanför Novaja Zemlja och Kubakrisen stod för dörren. Allt ifrån senare hälften av 1940-talet då motsättningarna mellan öst och väst skärptes radikalt hade det internationella läget präglats av konstant hög spänning. Koreakriget tycktes demonstrera Stalins avsikt utbreda världskommunismen med väpnad makt. I Norden hade det svenska initiativet 1948 att söka skapa en neutral skandinavisk försvarsunion strandat på främst Norges men även Danmarks önskan att denna skulle vara kopplad till västalliansen. Sovjetunionen var negativ till varje skandinavisk militär union övertygad om att en sådan skulle gravitera mot väst. Norge och Danmark hade då anslutit sig till Nato med begränsningar ifråga om baser för utländsk trupp och atomvapen. Sverige stod då ensamt, neutralt men väl medvetet om att Moskva här såg en kapitalistisk stat med nära kulturella, ekonomiska och politiska band till väst, historisk aversion mot Ryssland förstärkt av en avsmak för dess diktatoriska förtryckarsystem, en stark militär apparat skött av konservativa, antikommunistiska officerare, som blott såg ett enda hot nämligen det från öst. ”Neutraliteten” hade sålunda trovärdighetsproblem. Samtidigt måste vi överväga våra optioner om kriget kom.

Förutsättningen för att kunna få hjälp var att militära kontakter upprätthölls i fredstid med främst USA och de nordiska Natogranarna Danmark och Norge. Här uppträdde viktiga distinktioner som senare lätt försvunnit i debatten väl delvis därför att dessa frågor >>

DU NYA OSÄKRA VÄRLD

Åxel Oxenstierna, porträtterad av Michiel Janszen van Mierevelt (1566–1641).

FOTO: TIDÖSLOTT

under kalla krigets tid ansågs böra skötas med diskretion. Resonemangen borde ha varit ungefär följande. Vi måste å ena sidan söka uppnå sådant oförbindligt samarbete med väst att hjälp snabbt skulle kunna komma i händelse av sovjetiskt angrepp. Likaså borde vi välkomna om dylik sovjetisk aggression möttes av riposter från Natosidan oavsett om dessa företogs med hjälp av svenskt territorium eller ej. Man kunde fråga sig om det skulle skada eller snarare nytta om sovjetiska ledare trodde att väst var berett att agera för att bistå oss på detta vis. Å ena sidan skulle sådan insikt i Moskva kunna öka den potentiella aggressionens kostnader och då avhålla dem från angrepp. Å andra sidan fick vi inte ge Moskva intrycket att Sverige vore berett att delta i västlig krigföring mot Sovjet utan att ha provocerats här till av sovjetisk aggression mot oss. De förberedelser för samverkan med väst som vår neutralitetslinje tillät skulle också vara så begränsade att de gav blott ringa militära fördelar. Vi måste framförallt undvika att skapa situationer där vi av västsidan skulle förmås delta i krig utan att själva ha blivit angripna. Sovjetiska politiker måste få klart för sig att vi ej blott skulle vägra upplåta vårt territorium för krigföring mot Sovjet utan även skulle bekämpa eventuella västliga försök i denna riktning. Även om ryssarna visste att vi var västanknutna och även om de hyste djup misstro mot våra avsikter borde de begripa att vi ej frivilligt och självmant skulle gå i krig med risk att snabbt bli utsatta för förödande sovjetiska kärnvapenattacker.

Balansen i denna tvåhövdade politik var självfallet svår och gränsdragningen mellan vad som borde kunna göras och vad som gick över gränsen var minst sagt suddig. Helt klart måste vi kunna köpa krigsmateriel, utbyta militära underrättelser, få tillgång till avancerad västlig teknik, skapa förenlighet med Natoländers signalspaningssystem, se till så att våra flygfält kunde ta emot hjälplieferanser. Svensk planläggning för tänkta krigsfall där vårt territorium blev utsatt för angrepp såsom i samband med sovjetiska framstötter mot Nordnorge kunde kräva samråd med västsidan inom ramen för militärledningens kontakter med främst norska kolleger. Sådant förekom och "krigsspel" med scenarier av detta slag utspelades troligen mellan de skandinaviska militära högkvarteren. Mycket annat samarbete vore naturligt och fullt förenligt med neutralitetspolitiken så länge som det inte innebar att Sverige tvingades in i krig utan att ha angripits. Däremot kunde ej mer omfattande militär samverkan med Nato förberedas såsom planering för basering av fartyg och flyg för det skulle kräva övningar, detaljerade planer, depåer för reservdelar, bränsle och ammunition. Sådant verkligt seriöst samarbete med väst var uteslutet. Självfallet kunde däremot Nato, om man så önskade, ha förstärkningar baserade i Norge och Danmark som kunde sättas in för insatser i Sverige om vi begärde dylika.

Frågan kan ställas: Borde regeringen klarare ha deklarerat hur man resonerade och agerade? Då skulle dispositioner som vi vidtog och som ryssarna nog ändå kände till genom sina spioner kunnat bättre redovisas tillsammans med våra motiv och åtgärdernas begränsade räckvidd. Sveriges politik – "alliansfrihet i fredstid syftande till neutralitet i krig" – var ju helt förenlig med detta agerande. Svenska folket skulle få en mer detaljerad insyn som motsvarade demokratiska krav på transparens. Regeringens resonemang utgick dock ifrån att mycket av detta var omöjligt att kommunicera. Underrättelsesamarbetet med USA var centralt för vår egen möj-

lighet att få förvarning om hot. Det innebar att USA bekostade dyrbar utrustning för signalspaning mot östblocket från svenska flygplan över Östersjön. Här var det fråga om defensiv förebyggande verksamhet förenlig med Sveriges officiella säkerhetspolitik, men det måste självfallet vara hemligt. Det militärtekniska samarbetet innefattande inköp av mycket avancerad militär materiel var, redan av kommersiella skäl, inget man kunde öppet prata om. Offentliga diskussioner om dessa ting skulle kunna komplicera Finlands ställning och Moskva skulle möjligen känna sig tvungen att reagera. Bättre var att låta neutralitetslinjen vara fast och entydig. Man gick tidvis väl långt för att inpränta detta. I en riksdagsdebatt den 24 november 1959 formulerade statsminister Tage Erlander sitt avståndstagande från svenskt samarbete med västmakterna: "Förberedelser och överläggningar för militär samverkan med medlemmar av en stormaktsallians är sålunda helt uteslutna, om vi vill bevara förtroendet för vår utrikespolitik och försvarspolitik."

Myccket av detta samarbete var helt öppet. Att vi var beroende av amerikansk vapentechnologi för våra stridsflygplan var ingen hemlighet. De flesta svenskar torde inte ha haft svårt att inse att ett från stormaktsblocken isolerat neutralt Sverige utan tillgång till modern högteknologi inte skulle ha kunnat upprätthålla en trovärdig väpnad neutralitet – och knappast heller någon konkurrenskraftig industri – i kalla krigets värld, kännetecknad av en våldsam utveckling på särskilt flyg- och robotområdet. För detta beroende betalade vi en ordentlig premie i form av ett överdimensionerat försvar, framförallt ett dyrbart flygvapen med tillhörande stridslednings- och luftförsvarssystem. De flesta begrep nog också att visserligen hade vi inga offentliga garantier från USA om väpnad hjälp mot sovjetiska stridskrafter, men genom sitt geografiska läge var Sverige under alla förhållanden strategiskt viktigt. Om Warszawapakten gick till anfall med pansar på bred front mot Västtyskland och samtidigt förberedde sig för att invadera Sverige, skulle USA med största sannolikhet avdela resurser också för att attackera invasionsstyrkan. Vi skulle då rimligen bistå dylika insatser genom att ge dem tillfälle att operera från svenskt territorium. Väst hade allt intresse av att vi själva vore kapabla att försvara oss och därför fanns goda skäl att förse oss med de mest moderna och effektiva vapnen. På militär-operativ nivå kunde vi dock inte göra några större förberedelser att ta emot Natohjälp. Samarbetet var sålunda begränsat och den principiella skillnaden glasklar mellan å ena sidan förmåga att kunna ta emot västhjälp vid sovjetisk aggression och å den andra planläggning av svensk medverkan i fientligheter mot Sovjet utan att vi utsatts för något angrepp.

Hur såg då supermakterna USA och Sovjetunionen på den svenska neutralitetspolitiken. Vad gäller USA hade man redan 1962 i ett internt dokument slagit fast att hjälp skulle ges Sverige i händelse av sovjetiskt angrepp. Därtill ger den säkerhetspolitiska utredningen, SPU, (SOU 2002:108) ganska remarkabla vittnesutsagor om att man i Washington respekterade den svenska positionen också i den meningen att man ej räknade med annat än att Sverige skulle söka hålla sig utanför varje väpnad konflikt i Europa samt skulle söka försvara sig med egen kraft men självfallet önskade få hjälp om landet utsattes för sovjetisk aggression. De förberedelser som gjordes för att kunna ta emot och effektivt utnyttja dylik hjälp prejudicerade inte neutraliteten under fredstid.

"Sverige stod då ensam, neutralt men väl medvetet om att Moskva här såg en kapitalistisk stat med nära kulturella, ekonomiska och politiska band till väst."

DU NYA OSÄKRA VÄRLD

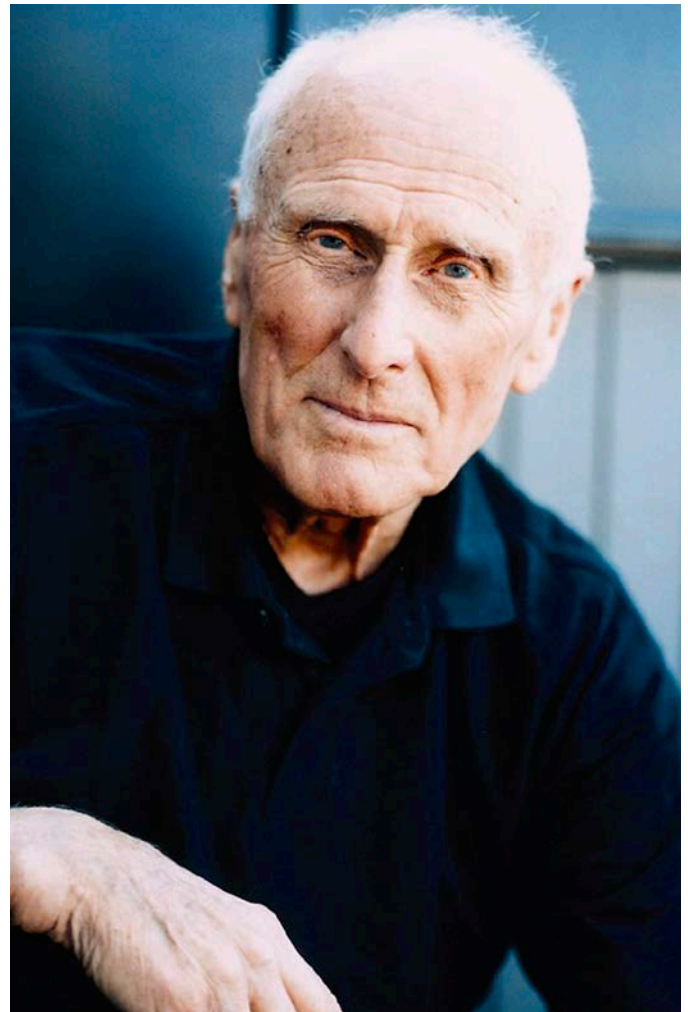
På sovjetisk sida hade man uppenbart ej något fullt förtroende för den svenska neutralitetspolitiken. Denna sågs alltid som provästlig. Man menade att Sverige förde ett dubbelspel och att detta tidvis försiggick bakom ryggen på regeringen. I fall av öppen konflikt skulle det då kunna vara oklart hur Sverige skulle bete sig. Dock torde man på sovjetisk sida ha förstått att den svenska linjen hela tiden syftade till att hålla oss utanför ett krig och att man därför ej i Stockholm skulle företa sig något som kunde få Moskva att gripa till preventiva angrepp. Om man hade trott att västmakterna kunde tvinga Sverige att upplåta sitt territorium för angreppshandlingar mot Sovjet så skulle självfallet behovet att planera för offensiva attacker varit långt större – men inget tyder på sådan misstro till den svenska viljan att försvara sig åt alla håll. Insikten fanns dock att väst skulle ha intresse att komma till hjälp om Sverige utsattes för angrepp och att dylik hjälp kunde ha förberetts på olika sätt. Detta kan ha ökat intresset att vid en konflikt undvika sådant uppträdande att svenskarna fann sig föranlåtna att påkalla hjälp. Ungefär så tycks man ha resonerat på sovjetisk sida, ett intryck som förstärks av de uttalanden till stöd för den svenska neutraliteten som regelbundet uttalades av den sovjetiska ledningen. Man betonade värdet av att Sverige i sin politik sökte motverka en farlig ökning av spänningen i Nordeuropa och upprätthöll goda grannskapsförbindelser med Sovjetunionen. Vittnesgilla sovjetiska militärer och diplomater har också efter Sovjetunionens fall angett att Sverige aldrig sågs som ett säkerhetspolitiskt hot, varifrån några militära operationer mot Sovjetunionen skulle utgå.

Sammanfattningsvis kan då sägas att politiken under kalla krigets tid, ”alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig” även med strikt tolkning tillät säkerhetspolitiskt samarbete med väst, att balansen mellan återförsäkring i väst och förtroendeskapande i öst sköttes väl, att troligen denna politik i ett krigsfall skulle kunnat marginellt påverka militärpakterna att hålla Sverige utanför konflikten, att Finlands sak gynnades av den förda politiken, att båda supermakter var väl införstådda med balansen i den svenska positionen.

Och nu?

Allt har förändrats omkring oss. Sovjetunionen har upplösts och dess efterföljare Ryssland har långt mindre militära resurser och inga ideologiska föreställningar om kamp med den kapitalistiska världen. Denna stormakt har fortsatt en väldig kärnvapenarsenal, en förmåga att utöva militärt våld i sitt grannskap (Georgien) och potential att bygga upp militära resurser för att bjuda hot mot närliggande stater. I en konventionell militär konflikt med Nato skulle den dock vara hopplöst underlägsen – USA har tio gånger större försvarsbudget än Ryssland, EU-staterna tillsammans har fem gånger. Den balansen därtill av andra stater inom före detta Sovjetunionen, främst Ukraina. Dess egna säkerhetspolitiska hotbilder finns mer i söder och i öster än i väst mot Europa om än en god del av dess alltmer mobila stridskrafter finns i väst. Sammanhållningen i det egna riket med dess oroliga muslimska delrepubliker har högsta prioritet. Dess långsiktiga politiska problemfokus torde gälla relationen till Kina. Samarbete med EU, dominerande handelspartner, tycks nära nog omistligt då det ger Ryssland de valutainkomster som föder en ekonomisk tillväxt. I Rysslands relation till USA med denna stats anspråk på globalt inflytande skapas dock spänningar som kan leda till kon-

”På sovjetisk sida hade man uppenbart ej något fullt förtroende för den svenska neutralitetspolitiken. Denna sågs alltid som provästlig.”

Sverker Åström: den svenska neutralitetspolitikens uttolkare.

FOTO: ULLA MONTAN

fliker i Europa. I Östersjön bjuder baltstaterna ett lackmest på ryska expansiva strävanden medan deras, liksom Polens, Natotillhörighet har ökat den säkerhetspolitiska stabiliteten i Östersjöregionen. Här finns nu ett bälte av demokratiska stater anknutna till västalliansen. Svenskt EU-medlemskap parat med nära samarbete med Nato kange visst skydd mot yttre tryck. Mantrat är att ”gemensam säkerhet stärker vår egen säkerhet”. I detta ligger en förlitan på att vår solidaritet med andra stater, främst EU:s medlemmar, i ett krisläge ger oss motsvarande stöd från dem. Medan vi under kalla krigets tid rustade oss till tänderna utslutande för att skydda det egna territoriet och därtill kunde räkna med hjälp utifrån mot potentiell aggression så engagerar vi oss nu för att försvara andra länder. Samtidigt har riskerna för militära konflikter i vår del av världen drastiskt minskat. Insatser för att bevara och förstärka detta gynnsamma läge är nu mer politiska och diplomatiska än militära, vilket dock inte kan motivera en nedtrappning av vår värmkraft när vi nu tar på oss större ansvar.

Örjan Berner är diplomat och författare.

Den norske journalisten och författaren **Knut Olav Åmås** ser skillnader mellan svenskt och norskt kultur- och samhällsklimat. I Sverige, noterar han bland annat, är tron på hierarkier och ledarauktoritet starkare.

Av Bengt Lindroth

”Vi är mer anarkistiska”

Det nya Norge. Det annorlunda Norge efter Anders Behring Breiviks terror-dåd. Kan man faktiskt se något förändrat och nytt eller ett norskt stråk i det som inträffade den 22 juli 2011? På väg till Oslo fastnar jag i en krånglig fundering om ”det nya Norge”. Orsak är min reselektyr, Niels Fredrik Dahls hyllade roman *Herre* (2011).

Utifrån historiska fakta gestaltar Dahl ett relationsdrama vid tiden för ”det nya Norges” födelse, under 1830- och 40-talen. Han fantiserar fram de laddade omgångarna mellan poeten Henrik Wergeland, den norska romantikens och nationstankens stora geni, och hans utmanare Johan Sebastian Welhaven, som en tid också upprätthöll en komplicerad kärleksförbindelse med Wergelands unga syster Camilla. Hon blir senare som Camilla Collett känd författare och kvinnoförkämpe, med inflytande på bland andra Henrik Ibsen. Förvecklingarna inom trion speglas genom en inre monolog, förd av den olycklige och av historien mer åsidosatte litteratören Bernhard Herre. Han vistades nära dem alla tre. En berättelse fylld av intensiva och dunkla känslor.

Henrik Wergeland blev ideologen för ”det nya Norge”, den nation som efter 1814 och den mer än fyrahundraåriga parentesen under Danmark åter skulle knyta an till anorna från medeltida, fria och norska kungadömen. Plötsligt hajar jag till vid läsningen i *Herre*. På sidan 151 uttrycker sig en av huvudpersonerna i ord som kunde ha kopierats in i Anders Behring Breiviks förfärliga manifest: ”Om vi blir ett folk där mannen reduceras till en svag person på det ena eller andra sättet kommer själ-

va maktstrukturen att förryckas och nationen att försvagas. Och det är det sista vi behöver i Norge nu. En majoritet av slöa och hopsjunkna veklingar som inte förmår behålla makten och lägger landet öppet för fienden.”

Nu ingår citatet inte i Breiviks politiska klipp-samling, men för en stund snärjs jag trots det in i idén om att det kanske löper en tråd, om än tunn, mellan avsnitt i hans tankevärld och den norska nationalism som inspirerades av Wergeland; det återupprättade norska kungariket och svärmeriet för en påstådd forntida guldålder. I kombination med *World of Warcraft* på datorn och galenskaperna i Breiviks eget huvud och extremistiskt antiislamiska tankegångar föddes tron på terrorn som skall vrida tiden och Norge baklänges. Kunde det vara så?

Väl framme i Oslo träffar jag Knut Olav Åmås, kultur- och debattchef och vetenskapsredaktör på *Aftenposten*, tidigare chefredaktör för tidskriften *Samtiden*, med akademisk bakgrund som idéhistoriker och filosof. Tretton böcker vittnar om bred närvaro i kultur- och samhällsdebatten. Vi blir överens om att något offentligt samtal mellan de nordiska länderna knappast existerar idag, utom inom näringslivet och ibland i politiken. Inte ens Fredrik Skavlan i svensk och norsk television ändrar detta. Åmås har för övrigt skeptiska synpunkter på Skavlan: ”I Norge har hans pratshow förlorat flera hundratusen tittare. De är uppenbarligen inte intresserade av de svenska gästerna.”

Nej, schablonföreställningarna regerar de nordiska grannfolken emellan, inte minst i de mer allmänna kultur- eller samhällsdebatterna. Att >>

”

Jag kan inte urskilja något annat än en helt moderat och demokratisk nationalism i Norge idag och under senare årtionden. Ultranationalism finns bara i några små grupper på ytterkanten.

”

Jag uppfattar det, åtminstone ytligt, som att vi ibland uttrycker oss mer rakt på. Det är tillåtet att slänga ur sig en eller annan inkorrektitet.

22 juli-massakern skulle ha någon djupare beröring med norsk nationalism är just en sådan schablon, säger Amås, när vi resonerar om mina funderingar apropå citatet ur *Herre*:

Knut Olav Amås (KOÅ): Det är svårt att se Anders Behring Breivik som något slags yttersta perversion av det som skulle kunna vara norsk nationalism. Det är inget särskilt norskt i hans tänkesätt, det präglas av internationellt tankegods, konspirationsteorier, anti-jihad, främlingsfientlighet och hat mot vad han kallar den kultur-marxistiska eliten. Jag har själv skrivit att idén om att den politiska eliten och medierna driver en komplott mot folket omfattas av några tusen i Norge, kanske rent av några tiotusental. Det är en påfallande utbredd uppfattning, den hörs i nätdebatterna, i sociala medier. Men det är inget nationalistiskt i just det.

Bengt Lindroth (BL): I Breiviks manifest förekommer ändå en hänvisning till de gamla vikingakungarna.

KOÅ: Jag kan inte se att han är speciellt intresserad av norsk historia. Allt är ett sammelsurium. Inga vidare idémässiga linjer till vare sig vikingaromantik, norsk nationalism eller krigstiden. De är i varje fall inte viktiga i hans manifest eller tankevärld.

BL: Inte ens till Quisling och Nasjonal samling?

KOÅ: Nej, i varje fall inte i någon högre grad. Tankar och termer ur datorspelevärlden tycks viktigare.

BL: Ändå skriver författaren Anita Goldman i Sverige att Norge globalt sett är ”ett anmärkningsvärt nationalistiskt land” och att det ”bidragit till att just Norge drabbats av ett av samtidens värsta fascistiska terrorbrott”. Det står i *Expressen* (3/4-13), som själv beskriver Norge som ”extremt nationalistiskt”. Det förekommer flera liknande spekulationer i svenska medier, vilket har irriterat norska kommentatorer. Oftast är det Framstegspartiet man sätter fokus på.

KOÅ: Det tycker jag också är schablonaktigt och oinformerat. Ni i Sverige borde läsa framstående forskare och skribenter på området som Anders Ravik Jupskås [*ex* ”*Ekstreme Europa. Ideologi, årsager og konsekvenser*”, 2012] eller Øyvind Strømme [*bl a* ”*Det mörka nätet*”, på sv. 2012]. De har en helt annan syn på Framstegspartiet. Vid en europeisk jämförelse ter det sig som ett ganska moderat populistiskt parti. Jupskås menar i sin avhandling rent av att Framstegspartiet kan ha haft som funktion att dämna upp mot extremism och fascism i norsk politik. Det verkar rimligt. Där finns flera duktiga politiker. Partiet är fullt i stånd att ingå i en ansvarsmedveten regering.

BL: Omedelbart efter 22 juli kom en opinionsmässig svacka för Framstegspartiet. Och partiledaren Siv Jensen tillhörde dem som tidigare varnat för ”smygislamisering” av Norge. Fanns inte ett samband där?

KOÅ: Främst handlade det om att många, ofta inom vänstern, kände behov av att finna något att skylla på. ”Guilt by association” blev en väg i en förtvivlad atmosfär, där man letade sig fram efter förklaringar. Breivik hade en tid varit medlem i partiet. Men också andra utsattes, bland dem jag själv, för att jag i något sammanhang nämnt något av de namn han låtit sig inspireras av. Men vi kom lyckligtvis över de stämningarna.

BL: Så folkdräkterna och barntågen på 17 maj, de blåvittröda flaggorna, skidåknationalismen, allt så annorlunda än i Sverige, det är inget som påverkar kulturklimatet?

KOÅ: Jag kan inte urskilja något annat än en helt moderat och demokratisk nationalism i Norge idag och under senare årtionden. Ultranationalism finns bara i några små grupper på ytterkanten. Där emot finns en viss portion nationell självgodhet, och den kan vara nog så kväljande, men också den är ganska oskyldig.

BL: Hur kan det vara så annorlunda än i Sverige, där en manifestation å la 17 maj är något som på sin höjd Sverigedemokraterna dröm-

mer om. Folkfödda utomlands [13 procent i Sverige, 8 Norge] kan känna sig exkluderade en sådan dag, skulle många hävda.

KOÅ: Är det några som är ivriga att markera att de är normmän på 17 maj är det etniska minoritetsnormmän. Jag tror det är fel att se vår form av nationalism som exkluderande. Ledare för 17 maj-kommittén i Oslo i år är Shoab Sultan, tidigare generalsekreterare i Islamiska rådet och aktiv bekämpare av högerextremism. Han har bland annat arbetat ihop med Øyvind Strømme.

BL: Det låter nästan som att du menar att Sverige kunde ha något att lära av Norge.

KOÅ: Ja, faktiskt. På senare år har det vuxit fram en känsla av att det är tillåtet att vara glad i landet sitt och trots det ha en internationell orientering.

BL: I vintras utbröt en häftig norskshetsdebatt. Den utlöstes av att Framstegspartiets Osloledare Christian Tybring-Gjedde stod i stortinget och menade att kulturministern Hadia Tajik ödelade norsk kultur och gemenskap. Pågår det då inte något slags kulturkamp? En konservativ intellektuell som till exempel Asle Toje talar i varje fall om en kulturkamp mot de kulturradikala.

KOÅ: Nej, trots Toje och andra tycker inte jag att man kan kalla det ”kulturkamp”. Inte om vi jämför med Danmark under 2000-talet. I Norge har aldrig tagits några partipolitiska initiativ

för att upprätta en kultur- eller demokrati-kanon. Men visst, i sociala medier och i allmänmediernas kommentarfält tycks varje artikel om invandring förvandlas till en islamdebatt. I så måtto finns de som önskar att de kunde säga att här pågår något slags kulturkamp.

BL: Så vad menar du att norskshetsdebatten kring kulturministern Hadia Tajik handlade om?

KOÅ: Hon vägrade enligt somliga att avgränsa vad som var enbart norskt inom kulturen. Hon var väldigt öppen. Det förarga-

de enskilda debattörer och politiker. Enligt min uppfattning uppstod ett väldigt fruktbart samtal. Det handlade delvis om integration, men framför allt plockades en del myter sönder om vad som är norsk kultur och norska värderingar och vad som definitivt inte är det. Ungefär som när antropologen Thomas Hylland Eriksen är i farten och sprider sina tankar i medierna. Det blev summan.

BL: I Sverige har vi länge uppfattat kristna opinioner som mer inflytelserika i Norge. De har också fört ett slags kulturkamp, mot abort, homofili, enkönade äktenskap, för familjen och mot fria skol-luncher, inom kulturpolitiken och så vidare. Är de på reträtt?

KOÅ: Nej, de har snarare kvicknat till och spelar en större roll idag än för några år sedan. En god del av de kristna debattörerna deltar aktivt i de meningsutbytena, och när det handlar om värde- och moralfrågor, något som upptar många normmän.

BL: För att nu avsluta kapitlet om kulturkamp och nationalism och Breivik... Var det alltså bara en historisk tillfällighet att Breivik kom från Norge och utförde sin illgärning här?

KOÅ: ”Tillfällighet” vill jag inte säga. Jag förnekar inte att det kan ha funnits grogrunder i hans norska miljöer. Bland det bästa som skrivits är en psykologisk studie av Breiviks barndom och uppväxt, *En norsk tragedie*, av Aftenpostens frilansmedarbetare Aage Storm Borchgrevink. Hans analys av barndoms-, familje- och uppväxtförhållandena presenterar minst lika övertygande förklaringar som de som talar övergripande om norsk nationalism.

BL: Ett påstående har ständigt dykt upp, vare sig jag rest i Finland, Danmark eller Norge: att vi i Sverige skiljer ut oss från grannarna genom att deltagarna i våra politiskt präglade offentliga kultur-samtal på riksnivå ofta tycks eftersträva uniformitet som det ideala. Särilingar och dissidenter trängs undan som icke önskvärda. Någon kallar det politisk korrekthet. I alla grannländerna sammantagna har det under årtiondena skrivits tjoget böcker och spaltkilometrar med

tidningsprosa i den andan om Sverige. Knut Olav Åmås generella syn på ämnet framgår indirekt av titeln på en av hans böcker, *Verden av uenighet. Debatt og dissens i Norge* (2007). Oenighet som ett demokratiskt värde. Det sägs ibland vara en mer omhuldad tanke i både Norge och Danmark än i Sverige.

KOÅ: Jag deltog för ett tag sedan i en ganska avancerad ledarutbildning med deltagare från både Sverige och Norge. Då märkte jag vissa olikheter. Vi har en mer rabulistisk och anarkistisk arbetskultur i Norge. I Sverige har ni en lite starkare betoning av och tro på hierarkier och ledarauktoritet. Det är mitt intryck.

BL: Vad betyder det för samhällsklimatet i Norge?

KOÅ: Att atmosfären mer påminner om den danska än den svenska. Då det gällde karikatyrstriden 2005 var det många i Norge som försökte föra debatten efter mönster från Danmark, medan man tyckte sig se en del beröringsångest i Sverige. Jag anser själv att det är rätt att vara så öppen och ärlig man kan, också om det är obehagligt och smärta. Vi är mer anarkistiska än ni är i Sverige.

BL: Anarkistiska?

KOÅ: Jag uppfattar det, åtminstone ytligt, som att vi ibland uttrycker oss mer rakt på. Det är tillåtet att slänga ur sig en eller annan inkorrekt. Man kan komma undan med det för att stämningen är lite mer avslappnad. Det må gälla jämställdhetsfrågor, synen på sexuella minoriteter och familjen, abort och adoption och sådana ting. Kanske också ifråga om utläningar. Men sannolikheten att du blir motsagd är mycket större idag än före 22 juli.

BL: Vad är orsaken till det du beskriver?

KOÅ: Jag menar nog att i Norge förs en av de mest egalitära och öppna samhällsdebatter som finns någonstans. Inklusivt övriga Norden. Kanske beror det på att vi fortfarande har en så levande och stark tradition ifråga om lokala och regionala tidningar. De är totalt över 200, vilket skapar ett väldigt differentierat åsiktsmönster [En statistisk jämförelse: tidningarna med daglig utgivning i Norge och Sverige är lika många, drygt 75, medan övriga lokala nyhetstidningar i Norge är 150 mot bara 80 i Sverige].

BL: I så fall ett av många inslag i norskt samhällsliv som anknyter till den klassiska skärningspunkten mellan centrum och periferi, nynorskan mot bokmålet, Bygde-Norge gentemot huvustadens kosmopolitiska elitperspektiv. Och så vidare. Spelar de motsatserna fortfarande roll?

KOÅ: Ja, det gör de. Norge är alltjämt ett land där det är legitimt att hetsa mot huvudstaden. Den gamla sortens ”distriktspolitik” som begrepp har däremot ersatts av en ”regionalpolitik”, där grundidéerna kanske är likartade, men med skillnaden att nu satsas på regioncentrum. En stad som Kristiansand har fått ett musik- och kulturhus för 1,7 miljarder kronor och Stavanger ett konserthus för nästan lika mycket, som sägs ha den bästa akustiken i Europa. Men i det stora hela försvagas den här dimensionen i samhällsdebatt och politik. Framför allt är Norges bönder mer utsatta än någonsin. Lantbruks- och livsmedelspolitiken med de starka subventionerna pressas hårt utifrån konsumentperspektiv.

BL: Och de krafter i Stoltenbergs regering som främst vill driva gröna frågor ligger uselt till inför valet i höst [Sentern med 5,2 procent och Socialistisk venstre med 3,7].

KOÅ: Ja, det är en öppen fråga om de överhuvudtaget blir representerade i stortinget.

BL: Det är alltså rikedomarna från oljan och gasen – idag 4 000 miljarder kronor i Statens pensions- eller oljefond – som bestämmer färdriktningen. Fast en vanlig åsikt jag mött är att egentligen förekommer ingen diskussion om vad oljepengarna gör med Norge.

KOÅ: Instämmer. Vi har levt högt på att bara ta ut ”det socialt goda” ur oljeinkomsterna. Vi har valt att lägga dem på personlig väl-

färd: pensioner, höjda löner, mer köpkraft, längre semestrar och sådant. Hellre än att investera ännu mer i forskning och utbildning. Eller varför inte underhålla våra offentliga egendomar och stadsmiljöer bättre? Det är en verkligt svag punkt: hur dåligt vi underhåller vår infrastruktur, det må gälla vatten- och avloppssystem, järnvägar, skolbyggnader. Vägnäten börjar däremot bli lite bättre.

BL: Så vilka blir de viktigaste frågorna i valrörelsen?

KOÅ: Hälsa, skola och trafikpolitik.

BL: Skall man tro opinionsmätningarna kan Jens Stoltenberg ersättas av Høyres Erna Solberg som statsminister. Kanske i en regering där Framstegspartiet ingår. Høyre är idag klart största parti [34 procent mot Arbeiderpartiets 28, Framstegspartiet får 15 procent].

KOÅ: Man ska inte räkna ut de rödgröna. Kanske har Høyre nått sin formtoppförtidigt. Men eftersom det funnits motsättningar i Stoltenbergs koalition är slitaget stort. Här saknas nya projekt och idéer.

BL: Upprepar Erna Solberg samma teknik som Reinfeldt använt i Sverige, statsministern och moderatledaren Jyrki Katainen i Finland och tidigare Anders Fogh Rasmussen i Danmark? De har alla flyttat en del av socialdemokratins frågor och positioner in i egna parti- och regeringsprogram.

KOÅ: Ja, på en del områden har det skett en sådan anpassning. Revitaliseringen av Høyres ideologi pekar dock åt att man faktiskt

vill reformera de rödgröna politik i viss mån; ökade inslag av privata initiativ eller mervalfrihet inom vård och skola till exempel. Bakom står den liberala tankesmedjan Civita som leds av förra utbildningsministern Kristin Clemet. Också en tidskrift som *Minerva* spelar roll som inspiratör för unga konservativa liberaler. De miljöerna har berett grunden för en borgerlig samling.

BL: Så de borgerliga i Norge tar inte intryck av att det mestadels låter tvärtom i svensk opinion idag? Där driver många åsikten att privatiseringarna gått på tok för långt.

KOÅ: Nej, det återstår för Norge att pröva på, menar man. Den offentliga sektorn har vuxit för mycket. Och skulle Framstegspartiet göra bra ifrån sig beror det inte på nationalism och främlingsfientlighet, utan på populistisk antielitism. Man vänder sig mot ”styrningseliten”, skapar skepsis och avstånd till ”dom däruppe”. Många Framstegspartister kör med en no-nonsens-retorik som har viss resonans i Norge. Den är enkel och utan den vanliga politiska vokabulären. Dessutom har Høyre i Erna Solberg fått en offensivare ledare än partiet haft på långa tider. Om än okarismatisk.

Vi är tillbaka i samtalet där vi började, vid föreställningarna om varandra. Vid schablonerna. Norge bjuder till valrörelse där det återstår att se vilken roll exemplet Sverige spelar. Eller vilka schablonbilder av läget i Sverige som målas upp i olika läger. Hur som helst, det brister i ömsesidiga kunskaper och i samtalsvilja de två offentligheterna emellan. I Norge kan man vända ryggen åt Europa, samtidigt som det klimatförändrade Arktis öppnar sig med väldiga kommersiella och politiska utmaningar. Frågan om EU-medlemskap är död. Det förs rent av debatt om att försöka förhandla bort vad man inte gillar i EØS-avtalet [dvs det slags avtal med EU också Sverige en gång haft]. Knut Olav Åmås talade om en norsk självgodhet. Han tillägger: ”Jag tror den norska inåtvändheten också skall ses i historiskt perspektiv. Trots ockupationen under andra världskriget, då vi i egna ögon blev både offer och motståndshjältar, trots medlemskapet i Nato, trots Nobels fredspris, saknar vi det slags djupa europeiska erfarenheter sedan 1900-talets storkrig som de flesta medlemsfolken i EU har.”

Jag instämmer för egen del och å Sveriges vägnar. Trots medlemskap i EU saknar vi i ännu högre grad än Norge förstälsten för vår egen kontinentens trauma. Desto beklagligare att vi inte gör mer för att tillsammans möta och forma det Europa som väntar. ✨

Den berusande och betungande Wagner

Denna månad skulle Richard Wagner ha fyllt 200 år. Hans inflytande har varit enormt. Det beror både på hans fantastiska musik och hans förfärliga teorier.

Av Camilla Lundberg

Wagnerismen” är en av de centrala strömningarna i Europa från 1848 års revolutioner fram till första världskrigets utbrott. Wagnerismens betydelse är av den omfattningen att den kan jämföras med socialismen, positivismen och darwinismen – delvis var den också ett svar på dessa strömningar. Redan under Richard Wagners livstid (1813–83) kunde wagnerismen betraktas som en självständig kategori vid sidan av personen Wagner. Den grundade sina egna organisationer, snart också sina egna tidskrifter som upplevde en hektisk blomningstid i synnerhet under åren efter Wagners död och fram till sekelskiftet.

Wagnerismen hade sitt eget Vatikanen, med säte i den lilla nordbayerska staden Bayreuth. Det är en viktig hållpunkt när man försöker orientera sig i wagnerismens innehåll, inflytande och konsekvenser. För det handlar om en strömning som drog åt alla håll och vars innebörd varierade kraftigt beroende på rådande kultur- och samhällsklimat. Men en skilljelinje går mellan den officiella, kanoniserade wagnerismen som förkunnades i Bayreuth efter Richard Wagners död 1883, och den utomtyska wagnerismen med sina olika, delvis nationella drag. Grovt sett kan man dela upp dåtidens wagnerianer så här:

Tyska: konservativa, wilhelminska, antisemitiska, prenazistiska, alltså Bayreuth. På andra håll, till exempel i Wien, fungerade de som ett musikaliskt avantgarde.

Franska: här fanns strömningens tydligaste estetiska förtecken, mest uppenbara bland poeter och konstnärer. *Le wagnérisme* var förutsättningen för den franska symbolismen.

Italienska: wagnerismen fick betydelse bland de intellektuella som desillusionerats av *Il Risorgimento*, strävan att ena Italien och dess uttryck i Giuseppe Verdis operor. Att vara wagnerian blev liktydigt med ”anti-verdian”.

Brittiska: återfanns bland socialreformatorer, ofta med kristna förtecken. Wagnerismen var också avgörande för sekelskiftets livaktiga intresse för spiritualism, ockultism och begynnande själsterapi. Mycket av detta gällde också amerikanska wagnerianer.

Ryska: Här, som i Frankrike, utgjorde wagnerismen grunden för symbolistisk poesi och konst. Den blev även en viktig utgångspunkt för teaterexperiment och bolsjevikisk kulturpolitik.

Wagnerismen var alltså en märklig kameleont som kunde färgas politiskt, estetiskt, religiöst, revolutionärt, reaktionärt, nationalistiskt, kosmopolitiskt. I många avseenden handlade det om en kritisk reaktion på 1800-talets positivism, liberalism, sexualmoral och konstnärliga akademism. En av wagnerismens många paradoxer är att det gick utmärkt att vara anhängare utan att ha hört en enda av Richard Wagners operor.

Men musiken, då? Numera finns det ett begrepp som myntats för det rent auditiva, musikaliska Wagnersvärmeriet – tristanism – och det är denna tristanism som huvudsakligen präglar vårt tids wagnerianer. ”Tristanianerna” var förvisso legio också under 1800-talet. Samtidigt var möjligheterna för det stora flertalet att höra Wagners musik och se hans operor ytterst begränsade. Det var Wagners skrifter och de florerande andrahandsuppgifterna om hans konst som värvade proselyterna för dåtidens wagnerism.

Snarare en strömning och en livshållning än en lära var wagnerismen lika motsägelsefull som Wagner själv. Det enda som förblev konsistent hos Richard Wagner var att han såg sig som en kulturell Messias. Den oföränderliga grunden i hans budskap var att samhället kunde förändras med konst, måste förändras för att bereda plats för konst: en konst som både måste vara djärv och tillgänglig för folket. En konst som på en gång skulle vara ny och vila på uråldrig grund: en konst som i sig skulle innefatta och förena många konstformer. En sådan konst var just hans egen och ingen annans, den var det av honom lanserade allkonstverket. >>

Camilla Lundberg är musikchef på SVT kultur. Hennes senaste bok är *Musikens myter* (2000).

Ur operan Valkyrian
på Kungliga Operan.

FOTO: MICHAEL WEINIUS

Detta är den överordnade konstanten i Richard Wagners livs-
åskådning, samhällssyn och estetik. Alla utspel och positioner vi
finner hos Wagner var underordnade detta hans yttersta syfte: att
lansera hans egna musikdramer, vilka i sin tur skulle bidra till en för-
ändring av samhället.

Det är därför man kunde se Wagner uppträda i tur och ordning
som barrikadrevolutionär, republikan, rojalist, bayersk patriot,
preussare och antimilitarist. Sina sista politiska förhoppningar kom
han att sätta till Förenta staterna (ett land han i likhet med indian-
boks författaren Karl May aldrig hade besökt). Hos de germanska im-
migrantkretsarna i USA tyckte han sig se ett nytt och rent uttryck för
”den tyska andens” framtid.

Sin antisemitism hade Richard Wagner medvetet odlat alltsedan
han 1850 författade den beryktade pamfletten *Das Judentum in der
Musik*, i många stycken en tarvlig och avundsjuk vidräkning med de
framgångsrika kompositörerna Giacomo Meyerbeer och Felix Men-
delssohn. Den förment vetenskapliga grunden för en rasistisk ideo-
logi hämtade han i någon mån från Charles Darwin, som han börja-
de läsa på 1870-talet i översättning, men framför allt från den siste
i raden av tänkare som passerade revy i hans liv. Det var fransman-
nen Joseph Arthur Gobineau och dennes arbete *Studie över männi-
skorasernas ojämlikhet* – ett verk som Wagner hjälpte till att göra vida-
re bekant. Dock delade han inte greve Gobineaus undergångsvision
av hela den vita rasens hotande förfall. Wagner ville ändå tro på det
tyska folkets fortlevnad genom en renodling av tysk konst, en arisk
kristenhet och ett renat tyskt blod.

När Richard Wagner på allvar trädde fram som tonsättare
med operor som *Rienzi*, *Den flygande holländaren*, *Tannhäu-
ser* och *Lohengrin* under 1840-talet hade en musikalisk ideo-
lism börjat växa sig starkare. Den protesterade mot den tilltagan-
de kommersialismen av konsertlivet som nu behärskades av de sto-
ra virtuoserna. Operahusen avfärdades som konstnärliga bordeller
och italienskdominerade underhållningspalats.

Wagner var tidigt en brinnande musikidealist. Han började lan-
sera tanken på att inympa symfonikonstens så kallade absoluta kva-
liteter i musikdramatiken och att överföra konserthusens tempel-
karaktär till operahusen. Här lyckades den ännu ganska okände Ri-
chard Wagner få med sig Europas celebraste musikpersonlighet: den
två år äldre Franz Liszt. Det var Liszt som banade väg för tonsätta-
ren Wagner och satsade sin prestige och passion på att lansera det
nya och djärva. De kallade det ”framtidens musik”.

Richard Wagner deltog i 1849 års uppror i Dresden, bland annat i
sällskap med anarkisten Michail Bakunin; något som ledde till lands-
förvisning från Sachsen. Det var kulturpolitiska snarare än samhälls-
politiska idéer som hade fått upp honom på barrikaderna. Ett tilltag
som inte bara kostade honom tjänsten som hovkapellmästare i ett
av Tysklands viktigaste musikcentrum. Utvisad och efterlyst skulle
han stå under regelbunden polisövervakning under sin kommande
och långa politiska exil i Schweiz.

Zürich var då som senare en tillflykt för revolutionärer, men Wag-
ner deltog inte i de politiska grupperingarna. I stället hade han bör-
jat författa och tonsätta sitt slutgiltiga allkonst- och fyrakvällars-
verk *Nibelungens ring*: den mäktiga tetralogi (*Rhenguldet*, *Valkyrian*,
Siegfried, *Ragnarök*) som skulle kräva hans aldeles egna operahus.

Och det är kring Bayreuth som den politiska grenen av tysk wagne-
rism florerar, alltmer legerad med statsbärande tyska stormaktsvär-
deringar. Bayreuth var mycket mer än ett operahus. I familjen Wag-
ners specialbyggda paradvilla Wahnfried rymdes en inflytelserik tan-
kesmedja, där rasteoretikern Gobineau fick fäste redan under Wag-
ners levnad. Senare följdes greve Gobineau av den beryktade brittiske
rasisten Houston Stewart Chamberlain, vilken gifte in sig i Wagner-
familjen och kom att spela en aktiv roll inom den tidiga nazismen. Och
det var också här, i villa Wahnfried, som kuppmakaren Adolf Hitler
fann asyl på 1920-talet och av familjens unga svärdotter Winifred
Wagner försågs med skrivmateriel i fångelset för *Mein Kampf*.

Från villa Wahnfried utgavs också den första renodlade Wagner-
tidskriften, *Bayreuther Blätter*, som snart blev ett forum för den gry-
ende, pseudovetenskapliga propagandan för rasism och antisemi-
tism. Richard Wagner hade själv startat tidskriften i sin outtröttli-
ga jakt på sponsorer och reklam för sitt vidlyftiga festspelsprojekt,
men överlät snart redaktörskapet på andra. Själv var han, som alla
storagenier och sektledare, långt mer pragmatisk och otrogen ”sin”
sak än hans lärjungar. Rigidast av alla lärjungar efter mästartens död
1883 blev Richards 45-åriga änka Cosima. Som ”graalväkterskan i
Bayreuth” skulle hon med orubblig konservatism, brinnande tro på
”den tyska anden” och viktoriansk sedesamhet i decennierna förval-
ta makens så ofta revolutionära och sensualistiska kvarlätenheter.

Om *Bayreuther Blätter* var en parodi på provinsial och fördoms-
full borgerlighet var dess franska motsvarighet, *La Revue Wagné-
rienne*, raka motsatsen. Det enda de hade gemensamt var att de
minst av allt var musiktidskrifter.

Richard Wagners kulturpolemik var känd i de inre Pariskret-
sarna alltsedan tidigt 1840-tal, då till exempel författarinnan
George Sand hade uppmärksammat honom. Somliga
uppfattade honom som ”proudhonist”, en socialistisk anarkist;
andra såg hans konstsyn som analog med målaren Gustave Cour-
bets, den stridbare kämpan för den nya realismen. Många av de tidi-
ga franska wagnerianerna var just målare, i synnerhet blivande im-
pressionister som Manet, Renoir, Gauguin och Cézanne.

Det var här den svärmiska sidan av wagnerismen, med ”tristiani-
anska” inslag, fick sin första och berömda uttolkare i poeten Char-
les Baudelaire. Men det franska krigsnederlaget mot Tyskland 1871
kylde av den gryende rörelsen, som satte full fart igen kring mitten
av 1880-talet. *La Revue Wagnérienne* blev symbolismens viktigaste
forum, med Stéphane Mallarmé i spetsen. Här kretsade bleka yng-
lingar, trånande efter den dekadens som de tyckte Wagners operor
var det yttersta uttrycket för.

I själva verket hade få av dessa diktande och målände wagneria-
ner hört någon Wagneropera, än mindre förstätt något av hans tyska
tirader. Å andra sidan kunde tillräckligt många göra pilgrimsfärden
till Bayreuthfestspelen och vittna vid återkomsten. Bland dem fanns
många tonsättare, och det var musikerna som alltmer opponerade
sig mot *La Revue Wagnérienne*, vilken lades ner efter fyra års omsu-
sad utgivning.

Då uppstod i England tidskriften *The Meister*, minst av allt ägnad
dekadensens och den symbolistiska dikningens sak. Brittiska wagne-
rianer såg snarare till den samhällsbevarande aspekten av Richard
Wagners idédramer; många läste in ett kristet offerbudskap. Just
föreningen av kristendomen med Wagners försonings- och förlös-
ningsteman betraktades som en väg att förnya kyrkan och tron, och
slipa ned de hårda avigsidorna av det kapitalistiska industrisamhället.

I USA dominerade ett liknande synsätt. En hel del amerikanska
wagnerianer såg också ett föredöme i Wagners frejdiga en-
treprenöranda och dess imponerande resultat i Bayreuth. Bland
amerikanska Bayreuthresenärer märktes så skilda figurer som Mark
Twain och anarkisten Emma Goldman.

The Perfect Wagnerite är titeln på en än idag mycket läsvärd bok
från 1889, men så hette också författaren George Bernard Shaw. Här
gick han till storm mot den gängse avgudadyrkan av Mästaren. Den
”fulländade” wagnerianen är i själva verket den som bakom det my-
tiska, mystiska och musikaliska förmår urskilja Wagners kritiska
analys av den okontrollerade kapitalismen. Shaw såg i Ringens gu-
dar, dvärgar och drakar inga fornnordiska sagogestalter, utan högst
samtida företeelser. Guldrövande nibelungar som Alberich åter-
fanns i själva verket i London, menade han, där de som råkapitalis-
ter ägnade sig åt att förslava miljoner arbetare.

Starkast inflytande fick wagnerismens totalteater i Ryssland.
Här hade svärmeriet, precis som i Frankrike, börjat med symbolis-
tiska förtecken och funnit sin näring i protesterna mot samhällets
tilltagande materialism och nyttotänkande. Forum blev också här

en kulturtidskrift, *Mir iskusstva* (Konstens värld). Utgivare var ingen mindre än Sergej Djagilev, sedermera dynamisk balettimpressario och Igor Stravinskys medarbetare. Men inspirationen till sin berömda Ryska balett hade han alltså hämtat ur Wagners allkonstverk. Samma utgångspunkt hade regissören Vsevolod Meyerhold för sin experimentella pionjärteater under 1900-talets första år. De ryska konstnärerna såg i den wagnerska teaterutopin en möjlighet att nå de illitterata massorna – genom att appellera direkt till det omedvetna, utan intellektuella omvägar.

Symbolistdiktaren Alexander Blok drömde däremot om den wagnerska revolutionen manifesterad i ”en stor världssorkester”, tankar som påminde om den teosofiske tonsättaren Alexander Skrjabin upphettade visioner. Skrjabin hörde till den ryska konstnärskrets som tilltalades av Wagners uttalade judehat, även om de flesta ryska antisemiter nöjde sig med om judarna kunde utestängas från den ”äktryska” kultur man ville främja. Också den bolsjevikiske kulturministern Anatolij Lunatjarskij var en hängiven wagnerian – särskilt vad beträffade tankarna kring teatrarna som tempel och de väldiga massfestivalerna.

Den som kom närmast Richard Wagners exempel att inscenera sitt eget liv i den stora stilen var emellertid italienaren Gabriele D’Annunzio, den militante poeten och författaren av wagnerianska romaner. År 1919 ockuperade han i spetsen för en frikår staden Fiume och utropade sin poetiska men kortlivade stat, vars konstitution stadgade musik som en social och religiös institution.

Vid den tiden hade wagnerismens svallvågor redan planat ut på de flesta håll. Västerlandets intellektuella, alltifrån svärmiska sökare till handfasta samhällsförbättrare, hade med sitt första blodiga världskrig fått nog av tyskerier och hjälmprydda högljuddheter. I många operahus i krigförande länder, till exempel Metropolitan i New York, förbjöds Wagner.

Ar 1939, vid nästa tyska krigsutbrott, aktualiserades förbudsfrågan på nytt av styrelsen vid ”Met”. Att det inte verkställdes denna gång ter sig lite märkligt. Bayreuth, nu under ledning av den engelskfödda arvtagerskan Winifred Wagner – en hängiven beundrare av och nära väninna till Adolf Hitler – hade ju blivit en nationalsocialistisk huvudscen! Men vid det här laget hade ”tristanismen” så att säga kommit att överrösta wagnerismen; inte minst tack vare internationella demondirigenter som Toscanini och världsberömda skandinaviska Wagnersångare med Kirsten Flagstad i spetsen. Genom Winifreds konstnärligt begåvade son Wieland och dennes framgångsrika ”denazifiering” av Bayreuth efter kriget tycktes det som om Richard Wagners verk slutligen nått *Erlösung* från sin 1800-talsideologiska bråte för att återuppstå som allmänmänskliga dramer till oöverträffat verkningfull musik.

Ändå lever den ideologiska wagnerismen kvar än idag – i negerad form. Israel har alltsedan nationens tillkomst envist vidhållit sitt spelförbud mot Wagners musikdramer. Många ledande israeliska musiker, främst Bayreuthveteranen Daniel Barenboim, kämpar hårt men förgäves mot detta tabu. Mot arsenalen av apologetiska argument i ”fallet Wagner” (det vanligaste är att hans dokumenterade antisemitism varken påverkade operorna eller nazismens uppkomst), framhåller Israels förbudsanhängare den känslomässiga aspekten: så länge Förintelsens överlevande förknippas Wagner med nazismen ska han heller inte spelas.

Att Wagners ideologiska tankegods utgjorde en viktig primärkälla till den nazistiska läran står utom tvivel. Än mer oomtvistligt är dock det faktum att Richard Wagner hade varit död i sex år när Adolf Hitler föddes. Är Wagners rasbiologi något som hörs bortom orden i hans musik?

Genom de sena verken som *Ringens*, *Mästersångarna* och *Parsifal*

löperidén om *das Volk* som en kungstanke. Alla var avsedda som programmatiska konstverk i den tyska folkutopins tjänst. Wagner hade alltmer flyttat över sin kamp för den tyska kulturens renässans till ett biologiskt plan. Utopin om *das Volk* tar scenisk gestalt i det omedelbara, instinktiva igenkännandet mellan likrasiga. Därför de ständiga referenserna till ögon, röst och lukt i Wagners dramatik. Maximal och ömsesidig överensstämmelse uppnås i de incestuöst färgade kärleksförhållandena som är så centrala i hans sista operor.

Tanken om den ”instinktiva” rasgemenskapen skulle utvecklas av svärsonen Chamberlain i dennes 1500-sidiga sekelskiftesverk *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts*: ”Den lärde kan ofta inte skilja en jude från en som inte är jude. Barnet, som knappt lärt sig tala, kan det. Är inte det en trösterik erfarenhet? I mitt tycke uppväger det en hel antropologisk kongress [...] Där den lärde misslyckas med sina konstgjorda konstruktioner, kan en enda okonstlad blick klargöra sanningen likt en solstråle.”

Hur mycket litade Richard Wagner på publikens ”okonstlade”

ögon och öron? Det vet vi naturligtvis ingenting om, kanske inte han själv heller. Men Gustav Mahler tvekade inte om vad han såg och hörde i *Nibelungens ring*: ”Det är inget tvivel om att Wagner med Mime avsåg att förlöjliga judarna (med alla de karakteristiska som tillskrivs dem) – småsluga och giriga – jargongen är textligt och musikaliskt så skickligt suggererad.”

Observera att ingen figur i Wagners operadramer är definierad som jude, med undantag för trollkvinnan Kundry i *Parsifal*. Men Wagner strävade aldrig mot realism eller historisk autenticitet (utom i *Mästersångarna*).

Han skapade sin egen mytologi också för att hans verk skulle kunna tas emot på ett emotionellt plan – inte genom intellektet. Han kunde anspela på en dåtida och allmänt utbredd antisemitisk föreställningsvärld utan att behöva beteckna sina skurkar och främlingar som judiska. Publiken förstod ändå, medvetet eller omedvetet, vad Alberich och Mime var för ena, eller varför Beckmesser var så avvikande bland Nürnbergs mästersångare och trollkarlen Klingensor bland *Parsifals* graalriddare.

Alla skildras de i Wagners text, musik och scenanvisningar i alla nyanser av svart från antisemitismens palett; alltid i tydlig och avsiktlig kontrast till hjältarnas idealiserade tyshet. Hur dessa figurer ser ut och uppträder behöver man inte vara någon Wagnerkännare för att göra sig en föreställning om. Mot blonda, marscherande muskelberg ställs svartmuskiga, haltande krymplingar. I en av sina sista essäer, *Känn dig själv* (uppmaningen riktad till det tyska folket), slår Wagner fast: ”Det man inte känner igen går man lös på.” För honom var antisemitismen också viktig som en motbild i hans outsinliga definitionsbegär av det tyska och av sig själv.

På denna punkt var Richard Wagner långt ifrån isolerad bland flertalet tyska intellektuella. Den så kallade judefrågan stod högt på dagordningen i 1800-talssamhället och många, även judar, engagerade sig för dess lösning. Var assimilering eller bortdrivning svaret på *die Judenfrage*?

Wagner gav sitt svar i *Känn dig själv*: ”Utan fosterland, utan modersmål leds juden oåterkalleligt att återfinna sig själv, genom alla folk, länder och språk, tack vare den säkra instinkten i hans absoluta och outrotliga egenart; inte ens blandningen med andra skadar honom; manlig eller kvinnlig kan juden blanda sig med främmande raser och likväl resulterar det alltid i en jude.”

Lika berusande som det kan vara att lyssna till Wagner, lika betungande är det att läsa Wagner. I mötet med tonsättaren Wagner uppslukas lyssnaren av musikalisk oceankänsla, i läsningen av hans skrifter och libretton dras man ner i ett tråk av teorier, tydningar och tyskerier. ✨

KONST

Venedigs främsta exportprodukt

Snart inleds Venedigbiennalen, där bland annat målningar av Hilma af Klint kommer att visas. **Anna Brodow Inzaina** beskriver biennalens historia.

IDÉNTILLENINTERNATIONELLkonstutställning i Venedig föddes 1893 under ett möte mellan ett antal konstnärer och konstfrämjare i staden. Med på mötet fanns även borgmästaren i Venedig, Riccardo Selvatico. Platsen var inte vilken enkel konstnärbar som helst, utan det anrika Caffè Florian vid Markusplatsen. Initiativet motiverades officiellt av att kung Umberto och drottning Margherita av Savojen firade sitt silverbröllop. Det skulle bli en nationell konstfest i staden till kungparets ära.

Ett par år senare hade konceptet förvandlats till en storskalig internationell konstutställning och tävling, följt av ett rikt underhållningsprogram med konserter, fyrverkeri, teater och idrottstävlingar. Förebilden var förstas 1800-talets världsutställningar, men också Parissalongen som var en jurybedömd tävling. Likheter fanns även med de olympiska spelen som planerades samtidigt.

Det var ett modigt projekt. Venedig låg inte bara geografiskt avskild från konstmetropolen Paris, italiensk konst hade överhuvudtaget en underordnad plats i det internationella konstlivet och betraktades som provinsial. Staden hade dock ändå sedan medeltiden varit ett merkantilt centrum och försett hela Europa med fartyg från skeppsindustrin i Arsenalen. Självförtroendet saknades därför inte när Venedig satsade på vad som skulle komma att bli sin nya exportprodukt.

Riccardo Selvatico, som även var docent vid Accademia di Belle Arti, möjliggjorde på kort tid organisationen av biennalen medan generalsekreteraren, Antonio Fradelletto, utnämndes till vad vi i dag skulle kalla *curator*. Han ansvarade för den estetiska

inriktningen under de första åren och gav stort utrymme åt den konst som i Paris lite nedsättande kallades *l'art pompier*: historiska och allegoriska målningar i stort format, en aning pompös i stilen.

Succén lät inte vänta på sig. Redan första året hade biennalen 225 000 besökare.

Den första upplagan av Venedigbiennalen 1895 hade en internationell jury som utsåg priser. Några av den tidens tyngsta namn inom den akademiska världen utgjorde juryn, bland dem William Michael Rossetti, engelsk författare och kritiker och en

av grundarna till Prerafaelitiska brödrskapet.

En expositionsbyggnad i nyklassisk stil hade uppförts för själva utställningen i stadsparken Giardini. 15 nationer deltog i utställningen. På central plats visades de italienska konstnärerna, indelade i rum efter region. Kring dessa grupperade sig de utländska konstnärerna, var och en representerande sin nation.

De skandinaviska länderna representerades bland andra av Skagenmålare som Michael Ancher, P.S. Krøyer och Oscar Björk. Realism och nationalromantiskt friluftsmåleri kännetecknade målare som Anders Zorn, Eilif Peterssen, Carl Larsson och Karl Nordström. Sverige var ett av de första länder som fick en egen paviljong i Giardini, tack vare arkitekten Ferdinand Boberg som hade nära kontakt med biennalledningen.

DEN KONST SOM visades på Venedigbiennalen de första åren tog tämligen starkt avstånd från avantgardet i Paris. Betecknande var att man från Frankrike skickade symbolisterna Gustave Moreau och Pierre Puvis de Chavannes och inte någon av impressionisterna. Den estetiska orienteringen var en

Den konst som visades på Venedigbiennalen de första åren tog tämligen starkt avstånd från avantgardet i Paris.

Arendt saknade sunt förnuft

64 Svante Nordin ser filosofer på bio.

En medeltida fantasyroman

65 Lars Lönnroth om en spännande isländsk saga.

Den kluvne Durrell

66 Torsten Rönnerstrand läser Lawrence Durrells Greklandsböcker.

Orwells lilla värld

68 Kristoffer Leandroer läser brev.

Krönika

70 Theodore Dalrymple om Nordkorea som religion.

Notiser

71 Botho Strauss, rivningsraseri och filmklassiker.

Hilma af Klint på Moderna museet.

FOTO: ÅSA LUNDEN/MODERNA MUSEET

tydlig markör och skall inte tolkas som att man inte kände till det formupplösta måleri som hade fått fäste i den franska konsten med impressionismen, och som senare skulle utvecklas mot ren abstrakt färgkonst.

De dekorativa konsterna gavs också stort utrymme under de första åren av Venedigbiennalen. Interiörer från biennalens pressrum 1903 visar en fullt utvecklad jugendstil. Det tycks som om de naturimiterande växtslingorna, som vid denna tid var högsta mode även i Paris, passade bättre in i det för övrigt konservativa urvalet.

UNDER EN MÖRK period i biennalens historia var det politiska inflytandet starkt. Fascistregimen utnyttjade pristävlingarna för att göra propaganda och premiera konstnärer som visade rätt sorts estetiska ideal. Från 1930 sköt regeringen till rikligt med prispengar och satte också teman för tävlingar. 1936 års biennial ser ut att ha varit en motsvarighet till Berlin-OS, att döma av affischen och pristagarna.

Krigsslutet 1945 innebar en vändning. Den prisbelönta konsten kom i hög grad att spegla en liberal USA-orienterad internationalism i form av abstrakt konst som stod i opposition mot såväl naziregimen i Tyskland som den socialrealistiska konsten i Sovjet. Franskvänlig, modernistisk och avantgarde blev Venedigbiennalen alltså först runt 1950 och då som en konsekvens av ett förändrat politiskt landskap i Europa.

Venedigbiennalen har alltså skiftat inriktning över tid, vilket också framgår av det grundliga verket *La Biennale di Venezia. Le esposizioni internazionali d'arte, 1895-1995*, som gavs ut i samband med 100-

årsjubileet. Det enda som finns kvar av det ursprungliga konceptet är syftet att utveckla turismen och gynna stadens kommersiella intressen. För Venedigs del handlade det om att återerövra det förtroende man tidigare hade haft som värd för den internationella samtidskonsten och markera att politikens inflytande över konsten var brutet. Det handlade också om att efter 20 år av fascistiskt styre uppdatera de italienska konstnärernas och den italienska publikens konstsmak, och bryta med den traditionsbejakande, estetiserande konsten som hade dominerat biennalen under de första 50 åren.

Stråvan efter att återerövra konstnärlig autonomi genom estetisk kursändring tog sig liknande uttryck i Tyskland, där man startade Documenta i Kassel 1955 i syfte att lyfta intresset för samtida konst och markera avstånd gentemot nazitidens kulturella mörker. Den första upplagan förde fram konstnärer som haft stort inflytande över den moderna konsten, såsom Picasso och Kandinsky.

DETPOLITISKA INFLYTANDET ÖVER KONSTEN HAR dock kommit tillbaka i andra former. 1968 års studentrevolter syntes även på samma års Venedigbiennial då studenter och konstnärer protesterade mot biennalens toppstyrda organisation och kommersiella syften. De gick med banderoller där det stod: "Borgerskapets biennial, vi bränner era paviljonger."

Under 1970-talet förstärktes biennalens engagemang i politiska konflikter i omvärlden. 1974 års biennial organiserades som en protest mot fascismen och militärkuppen i Chile. Överallt på Venedigs gator och torg

Hilma af Klint: *Altarbild I, 1915.*

FOTO: ALBIN DAHLSTRÖM/MODERNA MUSEET

ordnades konvent och konstnärliga interventioner.

1980-talet däremot såg en återgång till det historiserande och estetiska i ett försök att återhämta konstens autonomi efter det starka politiska inflytande som rätt över konsten under föregående decennium.

Att just Venedig lyckades med att skapa ett så framgångsrikt koncept kan inte vara en slump. I de muromgärdade lokaler som tidigare skyddade skeppsindustrin från industrispionage visas nu öppet tillverkningen av Venedigs främsta exportprodukt: internationell samtidskonst. Det konstnärliga värdet produceras och omsätts på den globala marknaden för konst. ✨

FILM

Arendt saknade sunt förnuft

Hannah Arendt är en 1900-talets viktigaste och mest kontroversiella politiska filosofer. Nu har hennes liv blivit film. **Svante Nordin** är imponerad.

MARGARETHE VON TROTTAS film *Hannah Arendt* har haft välförtjänt framgång också på svenska biodukar. Det är en ovanlig film på många sätt. Filosofer hör knappast till de personager som är mest tacksamma att filma. Hur filmar man en person vars mest karakteristiska sysselsättning antas vara att tänka? Margarethe von Trotta ställde sig medvetet de frågorna och fann svaret – man gör det genom att ge Barbara Sukowa huvudrollen.

Hannah Arendt – judinna, Martin Heideggers elev och älskarinna, efter 1933 i exil i USA där hon gjorde sin akademiska karriär – talade engelska med tung tysk brytning. Barbara Sukowa är inte särskilt lik Hannah Arendt sådan hon framstår på fotografier. Men hennes sätt att härma Hannahs röst och uppträdande gör ett alltigenom trovärdigt intryck. Hela filmen befolkas för övrigt av tyskar som talar tyska och bruten engelska om vartannat, en filosofisk tysk koloni i exil. Allt detta görs mycket bra och bidrar till att denna film inte liknar någon annan. Den intellektuella flyktingen är en frekvent förekommande figur i 1900-talets historia. Mar-

garethe von Trotta lyckas bra med att gestalta en sådan flyktingmiljö – debatterna, grälen, animositeterna, vänskaperna, minnena, främlingskapet i den nya miljön, ett främlingskap som i detta fall förenar tacksamhet med ett korn av förakt. Filmens och verklighetens Arendt är egentligen vilsen i alla de miljöer där hon rörde sig, den tyska som hon förlorat kontakten med, den amerikanska som hon aldrig förstår, den israeliska som hon förstår ännu mindre.

TVÅ MÄN, vid sidan av den stöttande maken, förändrar Arendts liv. Den ene är Martin Heidegger, läraren och den forne älskaren som slöt sig till Hitler och nazismen, men som hon återupptog sin vänskap med efter kriget. Den andre är den nazistiske massmördaren Adolf Eichmann, som hörde till Förintelsens arkitekter, som efter kriget undkom till Argentina men där kidnappades av den israeliska säkerhetstjänsten, fördes till Jerusalem och där ställdes inför rätta för sina gärningar. Arendt reste till Jerusalem för att rapportera om rättegången för *The New Yorker*.

Det är om denna viktiga episod i hennes

livoch om åren 1960–1964 som filmen handlar. I centrum står Arendts artiklar från Jerusalem och hennes berömda bok *Den banala ondskan*. *Eichmann i Jerusalem*.

DEN KONTROVERSIELLA TESEN i boken – den om ondskan som banal snarare än som demonisk – inspirerades hon till när hon såg Eichmann inför rätta i Jerusalem, en alldaglig man, till på köpet förkyld, som talade i de banalaste plattityder och förklarade att han bara lytt order när han deltagit i folkmordet. Kanske kan man säga att Arendt godtog Eichmanns självförsvar – att han inte var antisemit, inte hatade judar, bara hade följt order, bara hade gjort sin plikt, bara hade varit en enkel tjänsteman utan personligt ansvar, inte hade tänkt på något särskilt när han organiserat förintelsen av Ungerns judar.

Arendt lade till ytterligare en kontroversiell tes i sina artiklar och i boken. Hon beskyllde judarna för att ha så att säga förintat sig själva genom de så kallade juderåden, vilka nazisterna lät inrätta för att genomföra sin politik. Hon attackerade dessutom själva rättegången som propaganda för Is-

Barbara Sukowa i filmen *Hannah Arendt*.

FOTO: FOLKETS BIO

rael och för David Ben Gurion, den israeliske premiärministern.

Filmen skildrar den flodvåg av indignation som sköljde över Hannah Arendt när dessa artiklar publicerades. Att Eichmann var banal, att hans brott varit att inte tänka, det kunde låta som ursäkter. Kritiken mot juderåden kunde uppfattas som att Förintelsen var judarnas eget fel. Arendt ursäktade bödeln och klandrade offren, så uppfattade många saken, åtminstone i den första vreden.

Arendt hade inte förutsett reaktionen. Hon framhärjade, tog inte tillbaka även om hon chockades. Så småningom kom många att acceptera hennes tanke om ondskans banalitet, om Förintelsen som byråkratiskt projekt utfört av helt vanliga människor. Det är en styrka i filmen att också kritiken mot Arendt kommer fram, mest välartikulerat framförd av Hans Jonas, gammal seminariekamrat och beundrare från Heideggertiden.

HADDE HANNAH ARENDT rätt om nazismen och Förintelsen? Idag vågar man väl besvara frågan med ett bestämt nekande. Inte bara så att hennes sätt att framställa juderådets roll är ohållbart i ljuset av senare forskning. Utan också så att hennes bild av Eichmann kunnat vederläggas. Att Eichmann vid rättegången som slutade med att han hängdes framställt sig själv som en automat utan eget ansvar betyder inte att han var det. Eichmann av 1961 i den anklagades bås var inte nödvändigtvis Eichmann 1944, de ungerska judarnas bödel. Senare biografier visar Eichmann som en övertygad nazist, en ideologiskt motiverad fanatiker. Han tycks även omedelbart efter Hitlers nederlag ha varit övertygad om att han gjort rätt. Han skulle gå skrattande till sin grav, efter vad han då sade, i medvetandet om att ha dödat så många av mänsklighetens fiender. Eichmann ville skapa en bättre och rättvisare värld. Han ville göra det genom att likvidera dem som stod i vägen för denna vision, judarna. Han var tacksam över att ha fått hjälpa till med detta.

Nej, Eichmann tänkte inte för litet. Det gjorde heller inte Heidegger, Arendts mästare i konsten att tänka och från vilken hon lånade fröet till idén om "ondskans banalitet". Heideggers fel var inte att han inte tänkte utan att han ofta tänkte utan förankring i verkligheten. Det Heidegger saknade var något mycket banalt – sunt förnuft. Något sådant kan sägas även om Arendt, låt vara hon aldrig begick lika förfärliga misstag som Heidegger.

Ingenting av detta hindrar att Hannah Arendt är en av 1900-talets mest intressanta politiska filosofer. Filosofens uppgift är inte att ha rätt utan att väcka frågor, att skaka om, att provocera. Det gjorde Arendt. Margarethe von Trotts film har den stora förtjänsten att låta provokationen finnas kvar utan att försöka döda den genom ett svar. ❀

LITTERATURHISTORIA

En medeltida fantasyroman

De isländska fornaldarsagorna skildrar hjältar som slåss mot drakar och andra övernaturliga väsen. Litteraturforskarna föraktade länge dessa sagor men på senare tid har intresset ökat. Det skriver **Lars Lönnroth**.

FORNISLÄNSK LITTERATUR hör knappast längre till det man studerar i svenska skolor, men texterna fortsätter att engagera såväl forskare som vanliga läsare över hela världen. *Njals saga*, *Egil Skallagrímssons saga* och andra klassiska ättesagor från 1200-talet om vikingatidens släktfejder kommer i nya utgåvor och översättningar. Detsamma gäller *den poetiska Eddan* och kungasagorna i Snorre Sturlassons *Heimskringla*. På senare tid har forskarna dock särskilt intresserat sig för de så kallade fornaldarsagorna, dessa mytisk-heroiska skrönor som i huvudsak skrevs under senmedeltiden och länge föraktades, eftersom de har ett mer fantastiskt innehåll än de klassiska ättesagorna.

Här kämpar forntidshjältar som Sigurd Fafnesbane eller Hjalmar den hugstore mot drakar, bärsärkar och annat otyg. Ej sällan förälskar sig hjältarna i valkyrior som rider genom luften, och ibland dyker plötsligt någon asagud som Oden eller Tor upp och trasslar till det. Motiv från antik litteratur eller franska riddarromaner dyker också upp i texterna, ty fornaldarsagan är inte en fast avgränsad genre utan en hybridform som ogenerat blandar ingredienser från Eddans mytvärld med utländska berättartraditioner från det medeltida Europa. Till ättesagorna förhåller de sig ungefär som Tolkiens *Sagan om ringen* förhåller sig till realistiska släktromaner.

En av dessa fornaldarsagor, som forskarna på sistone börjat uppmärksamma, heter *Yngvar vittfarnes saga* och handlar om en ödesdiger svensk vikingafärd, dokumenterad på ett 30-tal runstenar från

mitten av 1000-talet. Dessa så kallade Ingvarsstenar restes i landskapen kring Mälaren till minne av en för övrigt okänd hövding vid namn Ingvar eller Yngvar och hans följeslagare, som tycks ha rest ut med flera skepp österut kring 1040 och aldrig återvänt. Ryktet om deras äventyr tycks dock ha nått hem till släktingarna för att där efter omvandlas till hjälteberättelser. En av runstenarna, Gripsholmsstenen, hyllar de försvunna i en vers som blivit klassisk som uttryck för den krigiska mentalitet många ännu förbinder med vikingatiden: "De for som män/ efter fjärran guld/ och gavi österled/ örnen föda,/ dog sen söderut/ i Särkland."

Att "ge örnen föda" betyder i de nordiska skaldernas språk att döda människor, så att hungriga rovfåglar kunde få sig ett skrovsmål. Vad som avses med "Särkland" är dock mindre säkert. Oftast översätts det med "saracernas land", vilket i så fall skulle betyda att de stupade i strid med araber, turkar eller perser på muslimskt område söder om Ryssland. I de isländska sagorna har namnet "Särkland" dock en mycket allmän

innebörd av fjärran sagoland där det bor fiendliga hedningar, som ofta men inte alltid är muslimer.

CIRKAT VÅRHUNDRAÅRE efter Ingvarsstenarnas tillkomst skrevs på Island fornaldarsagan om Yngvar vittfarne, en fantastisk berättelse om hur svenske Yngvar, en hjälte av kunglig ätt, tillsammans med sina män under sin seglats österut längs en av de ryska floderna kämpar mot drakar, jättar, cykloper och andra övernaturliga väsen >>

Här kämpar forntidshjältar som Sigurd Fafnesbane eller Hjalmar den hugstore mot drakar, bärsärkar och annat otyg.

samt utbreder kristendomen bland hedna-folken, innan de till sist förförs och förgif-tas av ondsinta trollkvinno. Efter sin död skall Yngvar dock ha blivit dyrkad som en helig man och fått en kyrka uppkallad ef-ter sig i en för övrigt okänd stad vid namn Scythopolis, vars drottning omvändes till kristendomen av Yngvar och därefter gift sig med dennes son Sven. Texten föreligger endast i ett par handskrifter från 1400-talet men går tillbaka på ett äldre original som i sin tur bygger på en numera förlorad kröni-ka på latin, skriven i Thingeyrar kloster på norra Island av munken Oddr Snorrason i slutet av 1100-talet. Denne munk skall i sin tur ha åberopat muntliga uppgiftslämnare, härbland en köpman som skall ha hört be-rättelsen i sveakungens hird.

Det mesta av detta låter ju minst sagt osannolikt som förklaring på vad som verk-ligen hände med den historiske Ingvar och hans expedition österut på 1000-talet. In-te desto mindre har den svenske arkeolo-gen Mats G Larsson på senare tid försökt frilägga Yngvarssagens historiska kärna ge-nom att jämföra den med äldre och mer tro-värdiga källor (se härom hans bok *Ett ödes-digert vikingatåg. Ingvar den vittfarnes resa 1036–1041*, utg. 1997). Larsson har särskilt förlitat sig på en georgisk krönika, som be-rättar om främmande män som skall ha

anlänt till Georgien norrifrån på 1040-ta-let och där stupat i de inre strider som då splittrade landet. Eftersom också Yngvars-a-gan påstår att Yngvar och hans följe för en tid engagerades i ett inbördeskrig mellan två tronpretendenter i ett för övrigt okänt land drar Larsson slutsatsen att det vari Ge-orgien som den historiske Ingvar och hans krigare mötte sitt öde.

DENNATEORIHARVÄCKT tillräckligt mycket en-tusiasmi i det EU-längtande Georgien för att nyligen, 2011, läggas till grund för ett påkos-tat och välbesökt svensk-georgiskt sympo-sium i Stockholm, där värtalighet och georg-iskt vin lär ha flödat under de angenämas-te former. Tyvärr torde det dock vara omöj-ligt att av Yngvarsagan eller andra källor dra några som helst slutsatser om hur Ingvar och hans vikingar egentligen mötte sin ska-pare. Den georgiska teorin kan lugnt hänfö-ras till samma kategori som medeltida alke-misters teorier om de vises sten eller nuti-da privatspanares konspirationsteorier om Palmemordet.

Säkert är emellertid att Yngvarsagan är en fascinerande text som förtjänar mer upp-märksamhet än den hittills fått från littera-turhistorikernas sida. Ursprunget är tydligen de spekulationer och muntliga sägner som spreds i Mälardalen när de svenska vi-kingarna aldrig kom tillbaka från sin resa. Men legendbildningen kring Ingvarståget blev efterhand vidareförd av kyrkans tjäna-re, och de omskapade Ingvar från vikinga-hjälte till kristen missionär som påstods ha omvänt hedningar i fjärran land innan han själv som martyrföll offer för onda och hedniska makter. De äldsta spåren av den legendbildning återfinns redan i den tys-ke prästen Adam av Bremens kyrkohisto-ria från cirka 1070, men den slutgiltiga för-vandlingen av Ingvar till en helgonliknan-de idealgestalt fullbordades av allt att döma i Oddr Snorrasons latinska text från slutet av 1100-talet.

Här introduceras också sagomotiv som hämtats från senantik litteratur, till exem-pel cykloper som i berättelsen om Odys-seus, en drake vid namn Jaculus, vars ur-sprung kan ledas tillbaka till romersk dikt-ning, och mytiska platser med grekiska namn som Scythopolis och Heliopolis. Be-rättelsen om de ondsinta kvinnorna som vållar människors undergång är av allt att dö-ma kalkerad på medeltida legender om ama-soner. Men de antika motiven har i den is-ländska sagaversionen blandats med typis-ka motiv från Eddans och fornaldarsagor-nas värld. Slutresultatet har blivit en högst läsvärd medeltida fantasyroman där hjälten framstår som en blandning av en vikinga-hjälte som Sigurd Fafnesbane och en mis-sionär i stil med Ansgar.

Den tål nog ännu att läsas av svenska skolelever. ✿

RESESKILDNINGAR

Kluven

Lawrence Durrells gamla kultbok *Alexandria-kvartetten* har kommit i nyutgåva på svenska.

Torsten Rönnerstrand

menar emellertid att det är Durrells Greklandsböcker som stått sig bäst.

FÖRRA ÅRET VAR DET 100 år sedan Lawren-ce Durrell föddes i Jallandhar i det brit-tiskt styrda Indien. Jubileet firades med konferenser och en omfattande utgiv-ning av böcker som berör Durrell och hans liv i Punjab, Darjeeling, England, Grekland, Egypten, Argentina, Jugosla-vien, Cypern och Frankrike.

Durrell är mest känd som författa-re till den ryktbara romanserien *Alexan-driakvartetten* (1957–1960), som i höstas kom i ny upplaga på svenska. Den blev en kultbok under 1960-talet och Durrell fö-rekom i diskussionerna om Nobelpriset. Det gällde inte minst i Sverige, där boken blev föremål för en insiktsfull presenta-tion av Göran Palm i *Bonniers Litterära Magasin* 1960.

Likväl är det nog inte Durrells roma-ner som stått sig bäst. Den för eftervär-liden viktigaste delen av hans författar-skap förefaller vara fyra verklighetsbase-rade böcker om Grekland och grekerna som blivit stilbildare för många senare re-seeskildrare. Böckerna har tryckts i enor-ma upplagor och lästs av generationer av Greklandsturister. Än i dag kan man vara ganska säker på att finna dem i bokstån-den på de grekiska turistorterna. Man kan också se övertydliga spår av Durrells spe-ciella stilkonst i resebyråernas kataloger och i resereportagen i *Vagabond* och lik-nande publikationer.

I Prosperos cell 1945 beskriver Durrell sitt liv på Korfu i slutet av 30-talet och början av 40-talet. I en kort epilög berät-tas om hur han 1941 flyr undan de tyska invasionsstyrkorna till Alexandria i Eryp-ten, där han under krigets fortsättning ar-betade som pressattaché på den brittiska ambassaden.

I Afrodite från havet 1953 skildras Dur-rells återkomst till Grekland, efter det att italienarna i andra världskrigets slutske-

En av Ingvarsstenarna.

FOTO: HARRI BLOMBERG/CC BY WIKIMEDIA COMMONS

Durrell

de hade givit upp sina besittningar i landet och tyskarnas ockupation upphört. Här får vi också följa hans arbete som ackrediterad informationsofficer i de engelska ockupationsstyrkorna på Rhodos under åren 1945–1947.

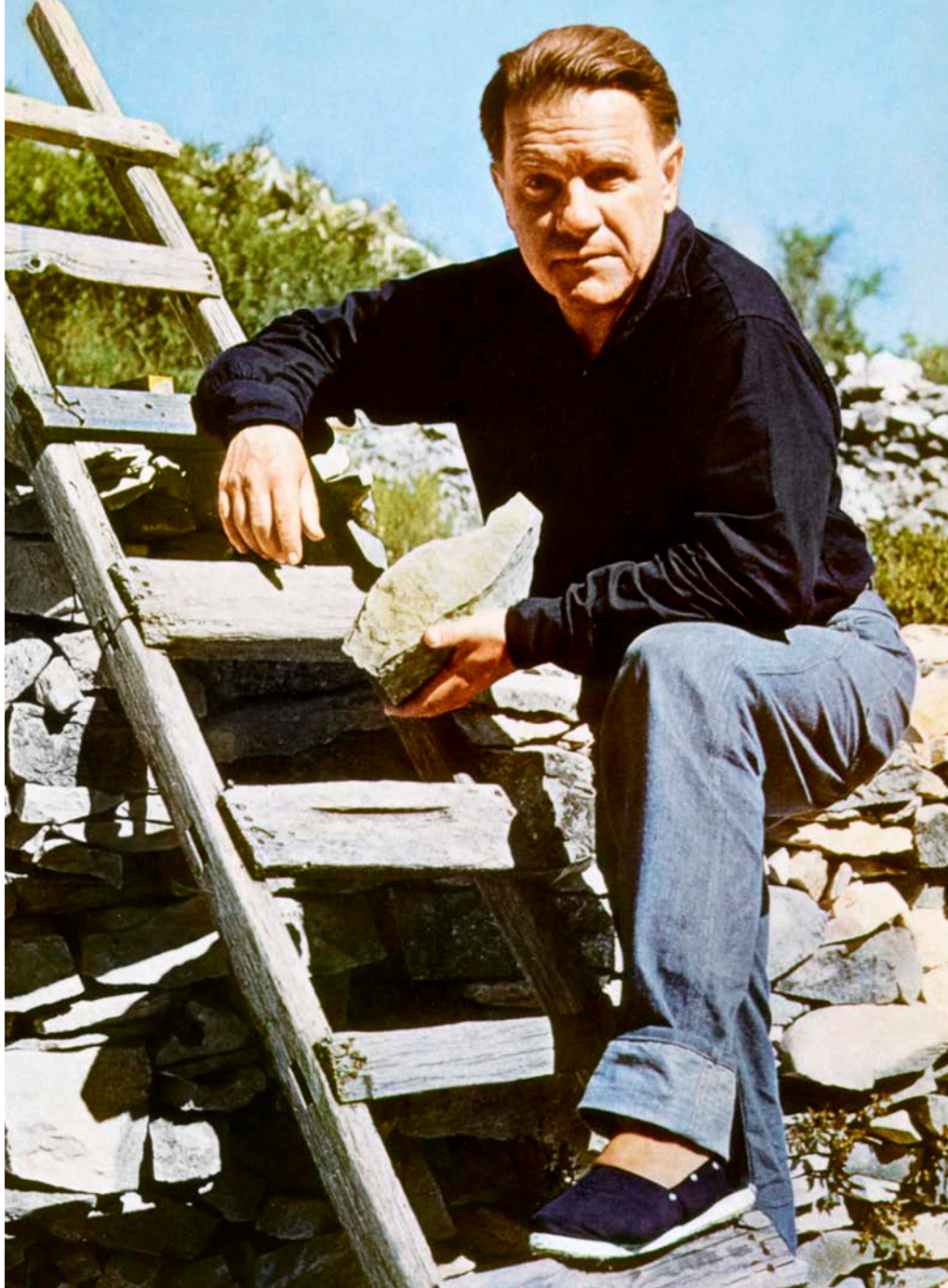
Bittra citroner 1957 utspelar sig på Cypern under åren 1952–1956. Här skildras de grekiska cyprioternas alltmer militanta kamp för Enosis, det vill säga återförening med Grekland och frigörelse från den brittiska regim som haft makten på ön sedan 1878. I *De grekiska öarna* (1978) har perspektivet vidgats i både rum och tid. Ambitionen är här att ge ett översiktligt panorama över huvuddelen av den grekiska övärlden. Dessutom innehåller boken ny information om Durrells dramatiska upplevelser under andra världskriget.

Trots olikheterna mellan Durrells böcker finns det en huvudlinje som löper genom dem alla, nämligen författarens komplicerade förhållande till det grekiska. Det är ett tema som ofta träder öppet i dagen, men som också framträder i form av förtiganden och luckor i texten.

TILL EN BÖRJAN framstod Grekland och grekerna i ett förklarad skimmer för den landsflyktige Durrell. I *Prosperos cell* talar han ofta med stor uppskattning om det grekiska folklynnnet. Men det är svårt att hitta en konsekvent linje i hans uttalanden. Sålunda beskriver han grekerna som både ordinära och beundransvärda, både vresiga och godmodiga, både tappra och fega. Inkonsekvensen blir särskilt tydlig, då han å ena sidan prisar grekerna för deras ”klarvakenhet” och å andra sidan gycklar med ”den nästan komiska oförmågan till självanalys”.

I *Afrodite från havet* har bilden blivit betydligt mörkare. Här skriver Durrell att ”greken är förfärlig”. Denna förändring i hans syn på grekerna kan ha flera orsaker. En av dem är nog det alltmer anspända förhållandet mellan Grekland och Storbritannien under den tid då Rhodosboken tillkom. Det var en tid då de engelska ledarna försökte påtvinga grekerna en probrittisk marionettregering, något som väckte starkt motstånd hos huvuddelen av den grekiska befolkningen.

Detta är förmodligen också förklaringen till att *Afrodite från havet* ger en mycket vinklad och ofullständig bild av den politiska dramatiken i Grekland under dessa år. Durrell utnyttjar sin sakkunskap som brittisk informationsofficer i reflektioner

Lawrence Durrell.

FOTO: THE GRANGER COLLECTION/SCANPIX

kring tyskarnas och italienarnas ockupation av Grekland, men ingenting sägs om briterarnas terror mot de greker som opponerade sig mot deras försök att ta makten i Grekland.

Om förtiganden och luckor präglar Durrells bild av den politiska situationen i *Afrodite från havet* är han desto mer utförlig i *Bittra citroner*, men här ligger den första efterkrigstidens kamp mellan engelsmännen och den grekiska motståndsrörelsen i det förflutna. I stället handlar det om den aktuella situationen på Cypern. Sålunda får vi följa hur motsättningarna mellan de grekiska cyprioterna och de härskande briterarna efter hand övergår i en väpnad kamp.

Boken börjar med en skildring av Durrells till en början tämligen idylliska liv som fri författare, lärare i engelska och pressattaché hos de brittiska myndigheterna. Men

då konflikten mellan de grekiska cyprioterna och öns brittiska härskare trappas upp krackelerar idyllen. Som engelsman och talesman för engelska intressen blir Durrell måltavla för de cypriotiska nationalisterna och 1956 tvingas han att brådstörtat ge sig av.

Durrell försöker visserligen inledningsvis att tona ner konflikten. Men när motsättningarna trappas upp blir hans omdömen om grekerna allt bittrare. Till en början riktar sig bitterheten mot de cypriotiska nationalisterna som vill frigöra Cypern från det engelska imperiet. De avfärdas som ”skägiga ödårar” eller ”bergsbanditer”. Men kritiken vidgas efter hand till att omfatta grekerna i största allmänhet.

Denna bitterhet mot det grekiska hänger säkert samman med en förändring i fastlandsgrekernas attityd till Cypernfrågan. Till en början hade de cypriotiska kraven >>

på Enosis mött föga gensvar hos den probrittiska marionettregimen i Aten, men vid mitten av 50-talet kom en försiktig förändring. Orsaken var att en allt starkare opinion på det grekiska fastlandet krävde att Cypern skulle frigöras från det engelska imperiet och förenas med Grekland.

Det är denna förändring som utgör bakgrunden till de bittra utfallen mot fastlands-grekerna som präglar senare delen av *Bittra citroner*. Dessa utfall bottenar i Durrells orubbliga övertygelse om att England skulle ha en legitim rätt till överhöghet över Cypern. Gång på gång visar hans kompromisslösa reaktioner att han ser cyprioternas krav på självstyre som orättfärdiga kränkningar

Gång på gång visar hans kompromisslösa reaktioner att han ser cyprioternas krav på självstyre som orättfärdiga kränkningar av engelsmännens rätt att härska över ön.

av engelsmännens rätt att härska över ön. Därför förklarar han britternas moraliska och legala rättighet till ön som "oangriplig".

Men de brittiska anspråken på överhöghet omfattar inte bara Cypern utan också den formellt självständiga staten Grekland. Det framgår av Durrells bitterhet, när delar av den dittills obrottsligt probrittiska marionettregimen i Aten vill ge sitt stöd till cyprioternas krav på frigörelse från det engelska imperiet. Här utgår han från att biståndet från Storbritannien skulle göra den grekiska ministären förpliktad att sätta de brittiska intressena före den egna befolkningens önskemål.

Durrells kompromisslösa uppslutning bakom det brittiska kravet på fortsatt överhöghet över Cypern tycks ha gjort hans relation till grekerna alltmer traumatisk. Likväl finns det mycket som talar för att han till slut ändå tvingats ompröva sin hållning vad gäller Cypernfrågan. När han mer än 20 år efter *Bittra citroner* ger ut *De grekiska öarna* (1978) uttalar han sig betydligt mera försiktigt. Å andra sidan kan man mellan raderna i denna bok utläsa att Durrell utan samvetsbetänkligheter anpassat sig till den brutala militärjunta som hade makten i Grekland under de mörka åren 1967–1974. ✨

LITTERATURHISTORIA

Orwells lilla värld

I George Orwells brev möter man en värld där alla känner varandra, och där drottningen köper in *Djurens gård* från en anarkistbokhandel. Det konstaterar **Kristoffer Leandoer**.

I FÖRORDET TILL ATLANTIS nyutgåva av George Orwells *Nereför räkning i Paris och London* berättar Peter Luthersson att förlaget stadigt säljer 250 exemplar av *Djurens gård* och 500 exemplar av 1984-i-månaden. I det här specifika fallet kan vi nog vara säkra på att populariteten inte kan tillskrivas författarens personlighet eller författarnamnets aura. Just dessa texter drar till sig läsare på sina egna meriter, även om man nog kan misstänka att sällsiffrorna också skvallrar om två andra förhållanden. Dels skolans envisa tro på just dessa böckers förmåga att omvända läsovilliga elever; dels politiska organisationers envisa önskan att ha dessa oöverträffat slagkraftiga berättelser på sin sida, att inkorporera dem i det egna programmet och låna deras nimbus.

De var naturligtvis unika företeelser i författarskapet redan från början: *Djurens gård* förändrade Orwells liv i grunden och tillät honom att praktiskt uttrycka den vänlighet och omsorg om andra som tycks ha varit naturlig för honom och som kommer till tals på var och varannans sida i Peter Davisons urval av Orwells brev, *A Life in Letters*, som utkom häromåret. Det är på sitt sätt halsbrytande läsning, inte bara för den som gillar att ägna sig åt kontrafaktiska funderingar och nu kan begrunda de eventuella litteraturhistoriska konsekvenserna av de alternativa pseudonymer som Eric Blair övervägde innan han slutgiltigt fastnade för George Orwell: Låter inte H Lewis Allways snarare som en gestalt hos James Joyce än författaren till 1984? Visst måste Kenneth Miles ha rymt från en Graham Greene-roman? Och vad skriver miss Barbara Bedworthy egentligen för böcker?

Men Orwell blev det, ett namn som alla vill tillgodoräkna sig. Hans texter ges ut av både frihetliga socialister och högerliberaler som understöd för den egna ideologin (ett öde han delar med Thoreau). Essäister och litteraturkritiker sätter honom högst som essäist och litteraturkritiker, frihetliga socialister ger ut hans texter som exempel på frihetlig socialism, liberaler ger ut dem som prov på liberalism och libertarianer som prov på libertarianism. I diktaturer ges han ut underjordiskt: förra våren höll jag den första vietnamesiska översättningen av *Djurens gård*, tryckt privat i några hundra exemplar, i min hand.

FÖREFTERVÄRLDEN HAR Orwell varit ett ideal, ett säkert kort att spela från vilken hand som helst. Det fascinerande med att läsa Orwells brev är att de placerar honom i en social och kulturell miljö där hans attityd inte sticker ut lika mycket, utan snarare framstår som en mer eller mindre logisk produkt.

Det fascinerande med att läsa Orwells brev är att de placerar honom i en social och kulturell miljö där hans attityd inte sticker ut lika mycket, utan snarare framstår som en mer eller mindre logisk produkt.

I april 1938 ger han själv i brev till poeten och vänstermannen Stephen Spender en nyckel. Orwell hade angräpigt Spender som "salongskommunist" men upphört så fort de träffats på riktigt: "När man möter någon i verkligheten så inser man genast att han är en mänsklig varelse och inte en karikatyr som förkroppsligar vissa idéer." Poängen är givetvis att Orwell tillhörde en värld där alla förr eller senare träffades på riktigt. Antingen för att man var gamla skolkamrater från Eton, eller för att man träffades på cocktailpartyn på förlaget eller radion.

"Har du läst *Odysseus* än?" frågar han sommaren 1933 en väninna: Joyces roman beskrivs som en oöverträffad skild-

Orwell vid mikrofonen.

FOTO: THE GRANGER COLLECTION/SCANPIX

ring av vår tids förtvivlan, ungefär som Eliot i *Det öde landet* fast utan den senares försmädliga underton av ”vad var det jag sa”. Så uttrycker sig bara någon som räknade bägge bland sina bekantskaper.

Det är en värld där drottningen vill läsa *Djurens gård* men romanen är slut på förlaget (på grund av pappersbristen omedelbart efter kriget) och hovet därför får skicka någon till George Woodcocks anarkistbokhandel för att inhandla ett exemplar. Man

kan inte undgå att misstänka att det som framstår som oberoende delvis bara är uttryck för en *annan* sorts beroende: världen är tillräckligt liten för att drottningar och anarkister ska känna igen varandra och hälsa artigt. Toleransen *inuti* denna värld kan då så sent som 1942 omfatta gamla studiekamraters antisemitism med humoristiskt överseende, som en begriplig svaghet. Medan toleransen *utanför* denna värld kan vara ganska liten: från sin ö dömer Orwell ut

såväl Gandhi som ickevåldsprincipen; den förra är maktlysten och splittrande, den senare kommer aldrig att lyckas, inifrån fångelselet kan ingen göra sitt land självständigt!

Det är lite sorgligt. Orwell, som ansträngde sig mer än de flesta för att visa hur våra bilder av varandra närmast ohjälpligt färgas av ras (*Dagar i Burma*), klass (*Vägen till Wigan Pier*) och ideologi (*Hyllning till Katalonien*), är själv lika ohjälpligt präglad av sin tillhörighet. ✿

Nordkorea som religion

Det verkar som om varje land har åtminstone en. Jag menar förstas en galen entusiast för Nordkorea som uppfattar världens värsta land som ett paradiset och försöker sprida budskapet om Kim Il-sung och Kim Jong-il till de otrogna.

För inte så länge sedan besökte jag till exempel en nordkoreansk restaurang i Amsterdam, grundad, organiserad och ledd av det holländska exemplet på denna sällsynta och speciella människosort. Jag är glad att jag gjorde det, för inte långt därefter stängdes restaurangen föga överraskande. Som ett kommersiellt projekt var det avgjort riskabelt.

De nordkoreanska servitriserna framförde danser, sjöng och spelade piano, allt med den totala brist på spontanitet och skräckslagna automatik som är så välbekant för dem som besökt Nordkorea (som jag gjort, för mer än tjugo år sedan). Jag tror att vi måste invänta regimens fall för att få veta hur dessa kvinnor kom att bli utvalda som servitriser i Amsterdamföretaget; man gissar att deras familjer i hemlandet hölls som gisslan för att garantera deras goda uppträdande.

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

RESTAURANGENS GRUNDARE hade också inrättat ett museum över Nordkorea på övervåningen, som han visade mig efter måltiden. Det bestod av blodtörstiga antiamerikanska propagandaaffischer och stora högar av blågrå ideologiska verk av de två Kim, översatta till flera europeiska språk, som det ännu inte var någon stor efterfrågan på. Men ägarens stoltaste ägodel var den tennismedalj han hade mottagit från Nordkorea genom den ryska ambassaden (som representerar Nordkorea i Nederländerna) som erkännande för sina tjänster för Folkets demokratiska republik.

Även om han hade lerat sig med den mest fullständiga ondska jag känner till, kunde jag inte förmå mig att hata eller ens förakta honom. Det var uppenbart för mig att Nordkorea gav mening åt hans liv, och att hans ganska märkliga val av föremål för religiös vördnad var en manifestation av hans psykologiska bräcklighet. Han var personligen så långt från den våldsamma nordkoreanska retoriken man kunde föreställa sig. Jag fann att jag tyckte synd om honom, efter att först ha förlöjlighat honom inombords.

Jag påmindes om honom den här veckan när jag slog upp ett exemplar av *Libération*, den franska vänstertidningen. Där, mitt framför mina ögon, fanns en bild av en europé i nordkoreansk uniform, med medaljer på bröstet och även bricka med en bild av Kim Il-Sung, som trots att han varit död i nästan 20 år fortfarande är landets president. Bilden föreställde Alejandro Cao de Benós, i den åtföljande artikeln beskriven som en katalansk aristokrat som fördelar sin tid mellan en liten by i Katalonien och Pyongyang.

Han hade läst Kim Il-sung i Madrid 1994, vid 16 års ålder, och tydligen drabbats av en *coup de cœur*. För honom som mjukvaru-ingenjör var Kim Il-sung och Nordkorea uppenbarligen svaret på hans andliga behov:

”Korea är en stor familj. Vår ledare, numera Kim Jong-un, är folkets fader. Därborta är det som en annan planet, där pengar inte är livets mål. Värden är kollektiva [...] det är principer som ärvt från Konfucius och Buddha.”

I Spanien nyligen fick jag höra att katolicismen där är död. Kanske det: men inte behovet av att tro. Det behovet lever kanske kvar inom oss alla, och varje fenomen har sina exotiska ytterligheter. ✿

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Botho Strauss provokationer

Vad hände egentligen med Botho Strauss, den firade tyske dramatikern och författaren som sedan 70-talet seismografiskt lyssnat in vantrivseln i den samtida kulturen? En och annan tanke- och prosabok ger han förvisso fortfarande ut, och spridda pjäser spelas ännu på världens teaterscener, men inte med samma genomslag i offentligheten som under 80- och 90-talen. En förklaring till det minskade inflytandet är den provocerande essän ”Anschweller Bocksgesang”, som över en natt 1993 förvandlade den buttre och frispråkige Strauss till en illa sedd person i den intellektuella offentligheten, främst hemma i Tyskland men också internationellt.

Det har nu alltså gått 20 år sedan den civilisationskritiska artikeln publicerades i *Der Spiegel*. Reaktionen på hans konserver-

”Så talar väl ändå bara en kryptofascist och obehärskad antidemokrat med tvivelaktiga uppsåt!”

tiva uppgörelser med vad han uppfattade som samtidens andliga misär, hycklande liberalitet och åskådningshierarkiska herravälde var förtrytsamma. Så talar väl ändå bara en kryptofascist och obehärskad antidemokrat med tvivelaktiga uppsåt!

Att flera stora dagstidningar och betydande tidskrifter nu uppmärksammar den 20-åriga essän runt i Tyskland är dock ett tydligt tecken på att Strauss utmanande tankar ännu engagerar och lockar till diskussion. Det har på sina håll rentav arrangerats litterära aftnar och paneldebatter med anledning av jubileet. Det är en omständighet som mest tycks generera den 68-åriga Strauss, om man får tro på den intervju med honom som publicerades i just *Der Spiegel* härförleden (nr 9 2013).

Att åter bjuda in en kongenialt motsträvig släkting till Dostojevskijs källarhålsmäniska och Shakespeares misantropiske Timon av Aten äventyrar visserligen den småputtrigt intellektuella familjemiddagens behagliga stämning. Men att låtsas som om hans kritiska granskning av fenomen som konsensusmentalitet och hyckleri inte betyder någonting skulle sannolikt ge en ännu beskare eftersmak.

Martin Lagerholm

Stoppa rivningsraseriet

Vem minns inte rivningsivern på 1960- och 70-talen? Karaktäristiskt för denna period var att man alltför ofta rev utan att ha konkreta planer på vad som skulle ersätta den tidigare bebyggelsen. I stad efter stad förvandlades därför de avrivna tomterna till parkeringsplatser och förblev så i många år.

I Petersvik, strax utanför Sundsvall, idylliskt beläget vid Alnösundet, men med tung industri nära inpå, ligger ett gammalt område med sommarvillor som byggdes under 1800-talets sista decennier och några år in på det nya seklet. Det är pampiga trävillor som uppfördes för att stenstadens burgna invånare skulle få njuta friluftslivets behag några månader om året. De vackra trädgårdarna sköttes av kullor som inte sällan förärades ett eget litet hus på tomten, en så kallad kullstuga.

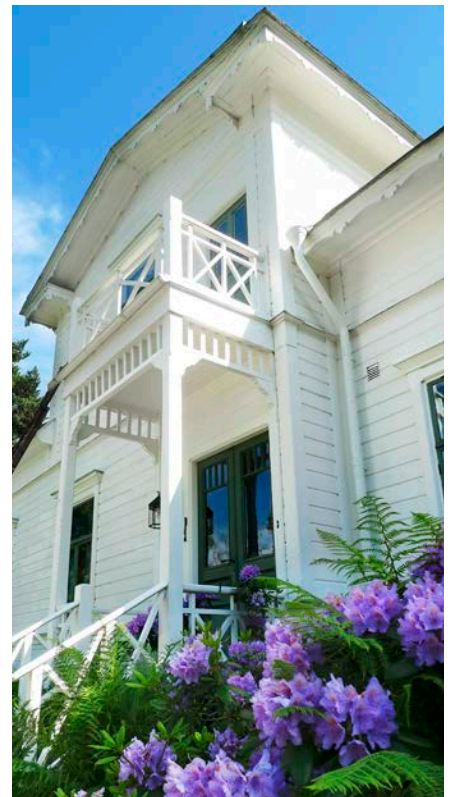
Den mest omtalade villan får nog sägas vara familjen Cornells Kaptensudden. Byggnaden restes 1893 av Johan Fredrik Cornell som kom att bli far åt konsthistorikern Henrik Cornell, som var gift med textilhistorikern Ingegerd Henschen. Det fick till följd att den tidens kulturelit samlades i den vackra villan nere vid sundet. På andra sidan vattnet, på Alnön, föddes 1909 Hjärdis Schymberg, som var en av 1900-talets framgångsrikaste lyriska sopranoer.

Denna idyll är nu på allvar hotad och snart skall en av villorna brännas ned och övriga villor väntar på att bli tvångsinlösta. När detta är avklarat skall området förvandlas till en kombiterminal som skall underlätta omlastningen mellan lastbil, båt och tåg, ty Sundsvall är en stor industristad som domineras av SCA.

I dagsläget är det dock inte helt klart om bygget verkligen blir av. Arkeologiska fynd har gjort att Trafikverket börjat fundera på en annan dragning av det triangelspår som är en del av projektet och finansieringen är inte heller löst. Trots det är det kommunägda bolag som skall genomföra projektet mån om att komma igång, riva villorna och spränga bort Korstaberget som ligger intill.

Det är klart att det kan vara svårt att göra avvägningen mellan god infrastruktur och kulturella värden, men att gå så hastigt fram som det är tal om i Sundsvall är verkligen inte att rekommendera. Den bästa lösningen, om man nu inte kan hitta en bättre placering av kombiterminalen, vore att flytta villorna till en annan plats och därmed bevara dem för eftervärlden. Ett helt område av synnerligen välbevarade sommarvillor från sent 1800-tal hör inte till vanligheterna och då de dessutom är så intimt förknippade med Sundsvalls välkända stenstad vore ett utplånande en stor förlust.

Gustav Bergström

Villa Solbacken, ca 1880.

FOTO: NILS JOHAN TJÄRNlund

Vårt behov av listor

Nyligen dog den amerikanske filmkritikern Roger Ebert. Dödsfallet kommenterades av president Barack Obama och även svenska tidningar hade artiklar om den avlidne, som beskrivits som världens mest kände filmkritiker.

Ebert fick ofta frågan om vilken som var hans favoritfilm. I en krönika häromåret konstaterade han att svaret brukar bli *Citizen Kane*, eftersom den är filmhistoriskt viktigast. Men den film han allra helst såg om var inte Orson Welles mästerverk utan Fellinis *Det ljuva livet*.

Listor över bästa filmer är nonsens, kunde Ebert skriva. Men det hindrade honom inte från att själv göra sådana. Han deltog var tionde år i tidskriften *Sight*

En stjärna bland filmkritikerna.

FOTO: BSOIST/CC BY/FLICKR

& *Sounds* berömda omröstning om världens främsta filmer någonsin. En svensk kan glädjas över att Ebert 1982 hade med Ingmar Bergmans film *Persona* och två Ingrid Bergman-filmer – *Casablanca* och *Notorious* – på sin tio-i-topp-lista. Och dessutom alltså *Det ljuva livet*, med Anita Ekberg.

Ebert skrev även en serie artiklar om filmens mästerverk. Det resulterade i boken *The Great Movies*, som presenterar 100 klassiska filmer. Boken följdes av *The Great Movies II* och *The Great Movies III*. (Texterna finns att läsa på hans hemsida www.rogerebert.com.)

Artiklarna skrevs mot bakgrund av

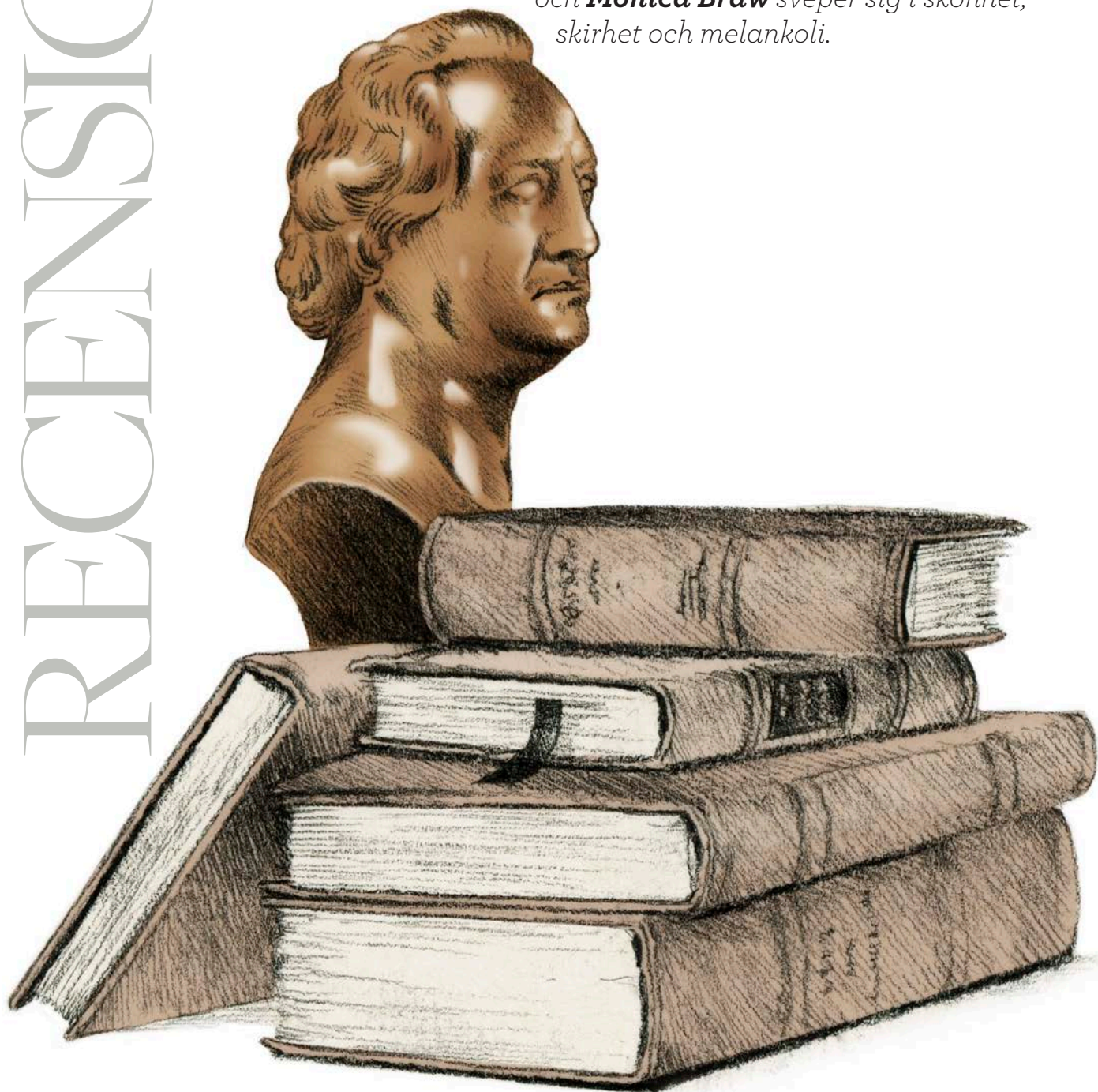
allmänhetens minskade intresse för äldre filmer. Också filmstudenterna hade dålig kunskap om de gamla mästarna, menade Ebert. Till hans fasa kunde de yttra "words that marked them as irredeemably philistine: 'I don't like black and white.'"

Det sätt vi tittar på film har förändrats mycket de senaste decennierna, genom internet och dvd:n. Numera är det betydligt lättare att titta på klassikerna. Men det stora urvalet är också svåröverskådligt. Därför är verk som Eberts viktiga. Det innebär inte att vi måste hålla med honom om allting.

Om vi accepterar Eberts och andras filmistor bör vi också acceptera litteraturhistorikern Harold Blooms bok om *Västerlandets kanon*. "Kanon" uppfattas som ett fult ord i den svenska debatten. Men precis som när det gäller film behöver vi diskussioner om litteraturens, musikens och konstens klassiska mästerverk.

David Andersson

Detta nummers recensioner: **Dick Harrison** reser mot det amerikanska mörkrets hjärta; **Johan Hakelius** följer PG Wodehouses korrespondens; **Nathan Shachar** blickar in i en osäker framtid; **Jan Söderqvist** granskar vanans maktutövning; **Joel Halldorf** exponerar sig för scientologin; **Jens Riis** söker historiens blodsband; **Gunnar Åselius** studerar svensk och dansk säkerhetspolitik för 100 år sedan; **Annagreta Dyring** lider med Sovjetstatens fattigbönder; **Staffan Ulfstrand** gräver i den mänskliga moralens historia; **Anders Rönmark** belyser kopplingen mellan juridik och politik i USA; **Lisbeth Lindeborg** fasar för den monstruösa människan och **Monica Braw** sveper sig i skönhet, skirhet och melankoli.

I propagandans tjänst.

FOTO: SPENCER PLATT/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

Den amerikanska drömmen om totalt världsherravälde

USA:s uppoffringar för frihet och demokrati i världen är en propagandamyt, hävdar en filmregissör och en historieforskare. Den amerikanska historien har en dyster nattsida. Dick Harrison tar den guidade turen.

HISTORIA

Sommaren 2010 tillbringade jag en och en halv månad i bil på amerikanska vägar tillsammans med min nyblivna hustru. Mitt på Manhattan hyrde vi ett bensinslukande monster till jeep, letade oss ut ur New York och korsade därefter kontinenten ända till Los Angeles. Niagarafallen, Ohio, Kentucky, Mellanvästern, Mount Rushmore, Yellowstone, Klippiga bergen, Monument Valley,

Salt Lake City och Kalifornien gled förbi. Det var fullständigt underbart. Det går knappt en dag utan att jag längtar tillbaka till piren i Monterrey med den fantastiska fiskrestaurangen, till mammutträden på Sierra Nevadas sluttningar och till de magiska Carlsbad Caverns, New Mexico. Det var den (hittills) bästa resan i mitt liv.

En av de sista dagarna före flygturen hem bevistade vi en spektakulär show på Sea World i San Diego. Innan föreställningen skulle börja hölls ett litet tal för att hedra alla amerikanska soldater, och deras

allierade, som dagligen riskerade livet för friheten i främmande land. Talarens stolthet över den egna nationen var uppenbar. USA låg i krig, och kriget var rättfärdiga. Det var nästan som att höra ekon från Reagans 1980-tal, då Sovjetunionen var "ondskans imperium" och då USA tappert tog ställning för att befria världen från kommunismens kvävande järngrepp.

Jag vill minnas att upplevelsen i San Diego varken slog mig som positiv eller negativ, snarare som märklig och osvensk. >>

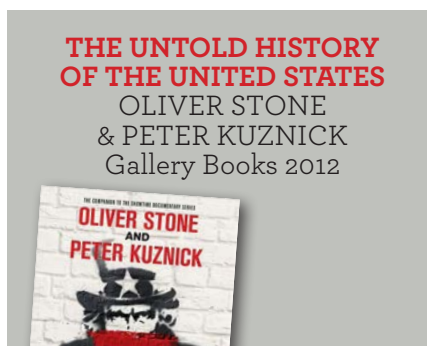
Förstås. Ty detta var USA, en nation med en helt annan anda och "fighting spirit" än den vi är vana vid hemifrån, ett land som hyllar sina krigare och där man inte skäms för att slå sig för bröstet i den bergfasta tron att man är "biggest in the world". I läsningen av filmregissören Oliver Stones och historierefessorn Peter Kuznicks bok *The Untold History of the United States* kommer jag osökt att tänka på det tal jag hörde på Sea World. Det är just denna mentalitet, detta stolta hävdande av patriotiska och martialiska värderingar, som har retat gallfeber på de båda författarna och fått dem att skriva en i flera avseenden tung volym. Boken har redan hunnit bli mycket omdebatterad. Amerikanska konservativa har spytt galla över den. Michail Gorbatsjov har hyllat den.

Boken om "USA:s oberättade historia" har en skarp vinkling, vilken trumpetas ut på tydligaste möjliga vis redan i förordet. Det handlar inte om att skänka läsekreten en allmänhistorisk översikt av nationens utveckling under de senaste hundra åren. Stone och Kuznick syftar endast till att dra upp nattsidorna och redovisa dem på effektivaste möjliga vis. De ignorerar medvetet allt det positiva som har utträttats av amerikanska politiker, amerikanska företag och amerikanska kulturpersoner. De

"Idag har den amerikanska världshegemonin eroderat, och allt som återstår är en härva av lika misslyckade som kostsamma krig."

väljer, så att säga, bort Martin Luther King till förmån för Vietnamkriget. Man fokuserar med största möjliga skärpa på USA:s misstag och brister eftersom författarna närmast uppfattar sig som läkare i färd att ställa en avancerad sjukdomsdiagnos. Förhoppningen är att de därigenom skall kunna bidra till att kroppen – den egna nationen – tillfrisknar och går en ljusnande framtid till mötes.

Oliver Stone och Peter Kuznick identifierar själva sin tänkta målgrupp: amerikaner som har vuxit upp med en tro på USA som den självklara bäraren av frihetens och demokratins fackla över hela jordklotet. De vänder sig mot myten om att USA skulle vara en exceptionell och globalt föredömlig nation, en världsfrälsare i statlig gestalt som alltid agerar av altruistiska skäl. Som fiender definieras de amerikanska neo-imperialister som utifrån 1800-talsvisionen om ett specifikt amerikanskt öde, ett "manifest destiny", yrkar på att jordklotets övriga nationer skall rätta sig i ledet efter den närmast natur- och gudagivna ordning som representeras av Vita huset i Washington. På punkt

efter punkt, över hundratals sidor, berättar Stone och Kuznick om hur USA har fört krig, verkställt statskupper och mördat obekväma personer för att försvara den amerikanska kapitalismens ekonomiska och geopolitiska intressen, i regel med olycka och fattigdom som förutsägbara resultat.

Stone och Kuznick tar avstamp i tiden Skring spansk-amerikanska kriget och första världskriget, som gjorde det möjligt för USA:s banker och oljebolag att inta en ledande roll i världsekonomin. De ameri-

kanska kapitalisterna tjänade stora pengar på krigsindustrin och vapenexporten, och de hade inget emot att samarbeta med Hitler och andra mörkmän. Henry Ford var öppet antisemitisk och pro-nazistisk. Kampen mot Tyskland och Japan under andra världskriget medverkade visserligen till att USA återvann en del av sin demokratiska och jämlikhetssträvande själ, men allt som vunnits på slagfältet i Europa och Stilla havet omintetgjordes av atombomben, varigenom USA återigen demonstrerade att man var långt ifrån redo att ställa sig i spetsen för den nya världsordning som många desperat längtade efter. Sett ur detta perspektiv var Truman – de numera sedvanliga hyllningskörer till trots – och Eisenhower lika dåliga presidenter. Stone och Kuznick gör bestämt gällande att atombomben var en onödig uppfinning; Japan var redan en besegrad nation och skulle ha kapitulerat i vilket fall som helst. Att kalla kriget därefter bröt ut, berodde på amerikanskt agerande. Stalin hade ingen färdig generalplan för Östeuropa och hade gärna sluppit den påföljande kraftmätningen om han hade kunnat. USA:s många efterkrigstida statskupper och at-

tentat i länder som Iran, Nicaragua, Guatemala, Brasilien och Dominikanska republiken motiverades inte av en strävan efter frihet och demokrati, utan av ren girighet, såsom framgår av de nära banden mellan USA:s politiska ledning och dess storföretag (oljebolagen, United Fruit et cetera).

Det finns inte många hjältar i den här boken. En av dem som trots allt framträder som en positiv förgrundsfigur är John Quincy Adams, som på 1800-talet, i synnerhet efter sin egen tid som president, gjorde sig till tolk för det bästa i den unga republiken och skarpt varnade för imperialismens faror. Av de presidenter som Stone och Kuznick granskar mer ingående är det egentligen bara John F. Kennedy som, med avseende på sitt sista ämbetsår i Vita huset, vinner deras gillande. Om det inte hade varit för mordattentatet i Dallas hade vi, menar författarna, kunnat få en betydligt bättre värld. Olyckligtvis tog andra och betydligt sämre ledare med kalla krigsmentaliteten i ryggmärgen över både i USA och i Sovjetunionen. Det bör påpekas att Stones och Kuznicks positiva uppfattning av Kennedy rimmar illa med flertalet andra forskares tolkning; Kennedys utrikes- och inrikespolitiska helgongloria har sedan länge falnat rejält, men Stone är minst lika entusiastisk över sin favoritpresident i denna bok som han var i filmen *JFK*.

Överhuvudtaget präglas Stones och Kuznicks historieuppfattning av en stark tro på individens möjligheter att påverka, i synnerhet negativt. Till de fredens och välfärdens tragiska dödgrävare som obarmhärtigt lyfts fram i rampljuset hör inte minst Kennedys efterträdare Lyndon B. Johnson. LBJ framställs som en envis och fäfång maktmänniska med tunnelseende, en man som offrade drömmen om ett liberalt *Great Society* för att agera ut sina anti-kommunistiska tvångstankar i Vietnam, Indonesien och andra länder som rimligen borde ha varit högst perifera för en amerikansk president. Följden blev tiotusentals och åter tiotusentals döda i Sydostasien, samtidigt som amerikanska företag tjänade miljoner och åter miljoner dollar på krig och förtryck.

Betoningen av individens stora roll som historisk aktör bidrar till att göra *The Untold History of the United States* till en lättläst och stundom mycket fascinerande bok. Hökar, teknokrater och karriärister i Vita huset konkurrerar med och avlöser varandra på ett sätt som bara blir tröttsamt för den läsare som är totalt ointresserad av utrikespolitik. Presentationen av duon Nixon–Kissinger är typisk. Stone och Kuznick inleder med att förklara att de båda männen hyste ett djupt förakt mot varandra och tävlade om att ta åt

Richard Nixon och Henry Kissinger.

FOTO: AFP/SCANPIX

sig äran för vad de hade åstadkommit. När Nixon inte lyssnade, refererade Kissinger till honom som ”den där galningen”, ”vår druckne vän” eller ”köttbullehjärnan”, medan Nixon hänvisade till Kissinger som ”judpojken” och ”psykopaten”. Dessvärre var ”galningen” och ”psykopaten” en-se om att USA borde etablera en hegemoni över hela planeten, vilket fick förödande resultat för vietnameser, kambodjaner, chilensare och andra vars politiska regimer inte behagade det omaka paret i Vita huset.

Ännu värre omdömen kommer i dagen. När Stone och Kuznick tar sig an Ronald Reagan (sedan de har dömt ut både Ford och Carter som tämligen misslyckade). Reagan, som i vissa amerikanska läger betraktas som en av landets verkligt stora presidenter, skildras som det mest okunniga och oengagerade statsöverhuvud som USA någonsin haft. I kraft av sin inkompetens lät han folk från extrema högerflyglar genomföra en djupgående militarisering av utrikespolitiken, vilket fick kalla kriget att pånyttfödas. När Reagan hävdade att han kämpade för demokrati var det blott en läpparnas bekännelse. I själva verket stödde han mängder av förtryckande diktaturer och försåg dem villigt med vapen. Han gjorde lokala och regionala konflikter i Mellanöstern och Latinamerika till globala slagfält. Han förvandlade tidigare relativt fredliga delar av jordklotet till blodiga skräckväldena, allt för att kväsa folkliga rörelser som luktade kommunism. Reagan-

eran var dessutom en katastrof för USA:s fattiga, vars möjligheter att överleva och utvecklas i det egna landet led skeppsbrott till följd presidentens önskan att satsa alla tillgängliga resurser på militären. Statskulden tredubblades samtidigt som de rika blev ännu rikare till följd av att Reagan lättat deras skattebörd. Att kalla kriget tog slut var närmast en lycklig slump – om det inte hade varit för Michail Gorbatsjov (en av bokens få hjältar) skulle det förmodligen ha fortsatt ett bra tag till.

Och än värre blir det när vi vänder blad och hamnar på 1990- och 2000-talen. Varken Bushadministrationerna eller Obamas regim får applåder av Stone och Kuznick. Kriget i Afghanistan och Irak framställs som förödande, fullständigt onödiga och kontraproduktiva (”unmitigated disasters”). USA har, menar författarna, utveck-

”I själva verket stödde Reagan mängder av förtryckande diktaturer och försåg dem villigt med vapen.”

lats till en utrikespolitisk mordmaskin som låter klyftan mellan rika och fattiga växa sig bisarrt stor i det egna landet. Även krig som kan förefalla humanitärt befogade har visat sig bli gigantiska missräkningar. Interventionen mot talibanerna i Afghanistan har resulterat i nya typer av förtryck, i ett uppsving för opiumodling och knarkhandel, för prostitution och korrup-tion. Det land Obama ärvde från Bush låg förvisso i ”shambles”, men själv har han

”made it worse”. Idag har den amerikanska världshegemonin eroderat, och allt som återstår är en härva av lika misslyckade som kostsamma krig.

Oliver Stone och Peter Kuznick delar en vision enligt vilken USA skall återfå sin demokratiska och revolutionära själ, men de tvivlar på att Vita huset kommer att visa vägen. Det krävs en folkrörelse – varför inte Occupy-rörelsen? – för att vrida skutan åt rätt håll. ”Building such a movement is also the only hope to save American democracy from the clutches of an ever-expanding, ever-encroaching national security state.”

Allt sammantaget är detta en synnerligen politisk och samhällskritisk bok, ett praktexempel på vad som brukar betecknas som moralisk eller emancipatorisk historieskrivning, men partiskheten gör inte nödvändigtvis boken till ett dåligt alster. Det går inte att betvivla Stones och Kuznicks brinnande kärlek till hemlandet och deras dröm om en bättre värld. Deras noggranna granskning av amerikanska utrikespolitiska manövrar under ett helt sekel är värd respekt. Om man väl sväljer deras (i grund och botten djupt orättvisa) vinkling av historien till att enbart handla om USA:s fel och brister, är det omöjligt att inte imponeras av bedriften. *The Untold History of the United States* är, inom de uppsatta ramarna, en fascinerande bok. Därtill kommer att den är påfallande välskriven och att den lever upp i fängslande skildringar av enskilda presidents liv och viktiga projekt, exempelvis i berättelsen om atombombens tillblivelse.

Likväl är boken behäftad med uppenbara svagheter. Den bristande inläsningen i forskningen om Kennedy-eran är redan nämnd. Ännu mer problematisk är den alldeles för markanta utrikespolitiska slagsidan. Det är lätt att övertygas av Stones och Kuznicks resonemang om exempelvis Vietnamkriget, Jimmy Carters bristande förmåga och det tvivelaktiga i att invadera Irak, men när författarna över-

går till att kritisera den amerikanska utrikespolitiken för att ha frambesvurit en allt större inhemsk fattigdom och växande ekonomiska klyftor inom det amerikanska folkets led haltar logiken. USA är ett stort land med mängder av vitt skilda sociala dilemman som inte utan vidare kan reduceras till konsekvenser av militära och utrikespolitiska överväganden. Alla som har vistats en längre tid i USA vet att dess inrikespolitiska historia är betydligt

>>

mer mångfasetterad och komplex. Men på denna punkt lämnas man ofta i sticket av Stone och Kuznick. Skälet är, gissar jag, bristande intresse. De har skrivit en narrativ tegelsten om USA i världen, inte om världen i USA.

Minst lika irriterande är författarnas svårbegripliga ensidighet. Historien skärskådas uteslutande ur amerikanskt perspektiv, något som stundom får bisarra konsekvenser. Således har jag aldrig läst en bok i vilken Josef Stalin kommer undan så lätt. Gulags skapare, en av världshistoriens i särklass värsta massmördare och tyranner, framstår här som näst intill oskyldig till kalla kriget. Stone och Kuznick poängterar att Stalin var en man som höll sina löften, till exempel att inte ingripa till de grekiska kommunisternas hjälp i det pågående inbördeskriget, och att skulden för den eskalerande kraftmätningen mellan öst och väst huvudsakligen faller på Harry S Trumans axlar. Jag ställer mig högst tvivlande till att detta är en rättvisande analys. Om boken hade skrivits ur ett strikt ryskt perspektiv, med målet att dra fram alla Sovjetunionens nattsidor, skulle författarna troligen ha kommit till en rakt motsatt slutsats och funnit att Truman snarare försvarade Europa än offensivt markerade amerikanskt revir. Det bästa är självfallet att granska historien ur båda synvinklarna.

Liknande kritik kan riktas mot åtskilliga L scenarier: sovjetiska ledare, och andra icke-amerikanska protagonister, skildras regelmässigt på ett förenklat sätt. I sin iver att demonstrera USA:s presidenters tillkortakommanden undviker Stone och Kuznick att se den historiska utvecklingen på andra länders egna premisser. Dylligt amerikanskt tunnelseende fungerar måhända när de jämför olika kabinett och ministrar i Washington med varandra, men det fungerar inte om man vill anlägga ett i termens egentliga mening internationellt perspektiv.

Den genomsnittliga svenska läsaren lär inte uppleva *The Untold History of the United States* som en radikal och överraskande bok. Vi har hört och läst mycket av detta förr, i synnerhet sedan 1970-talet. I Väst-europa är denna typ av USA-kritik vardagsmat, något Stone och Kuznick är väl medvetna om. Det är, som ovan skrivits, inte vi som utgör den tilltänkta målgruppen. Boken är skriven av amerikaner för amerikaner. Icke desto mindre, och trots bristerna, kan jag varmt rekommendera den. I många kapitel lotsas vi skickligt fram genom en stor och viktig del av nutidshistorien, med mängder av storpolitiska och militära erfarenheter som vi utan tvekan blir visare av att ta till oss och reflektera över.

Dick Harrison

Pengar och intriger

LITTERATUR

Brevet till den älskade styvdottern Leonora, eller Snorky som P G Wodehouse kallade henne, innehåller inget annat än småprat, men en rad är avslöjande: ”Vi sprang på Randolph Churchill i söndags och lunchade med honom i hans våning igår. Jag har missbedömt honom. Very good chap.”

För den som aldrig har hört talas om Winston Churchills ohängde son Randolph kan även detta verka vara en trivialitet. För den som har stött på någon av alla lamentationer som vanligen stiger ur Randolph Churchills kölvatten, är det ett tecken på anmärkningsvärd människokärlek från Wodehouses sida. Mer typisk var Evelyn Waugh, som när han fick veta att Randolph Churchill låtit avlägsna en godartad tumör, konstaterade att det var en triumf för modern läkarvetenskap att ha lyckats finna den enda del hos Randolph som var godartad och sedan avlägsna den.

Det finns hos Wodehouse en barnslig önskan om att tycka om alla han stöter på, bara det är möjligt. Det enda undantaget var litteraturkritiker. I förordet till *Summer Lightning* från 1929 sätter han tonen:

En viss kritiker – för sådana människor finns, tyvärr – gjorde det elaka påpekandet om min förra roman att den innehöll ’alla de gamla Wodehousefiguren under andra namn’. Han har vid det här laget antagligen blivit uppäten av björnar, liksom barnen som gjorde narr av profeten Elisha: men om han fortfarande är i livet kommer han inte att kunna anklaga *Summer Lightning* för någon liknande. Med min överlägsna intelligens har jag överlistat honom denna gång genom att använda mig av alla de gamla Wodehousefiguren under samma namn. Jag kan tänka mig att det får honom att känna sig rätt löjlig.

25 år senare nöjde sig inte Wodehouse med att arrangera möten med sina kri-

tiker i de egna spalterna, han skrev direkt till dem. Oxfordakademikern Sophie Ratcliffe, vars sammanställning av Wodehouses brev under titeln *A Life in Letters* nu har kommit i amerikansk upplaga, citerar honom: ”Så här på kvällskvisten i mitt liv är mitt främsta nöje att skriva stinkbomber till folk som attackerar mig i pressen. Don Iddon ägnade mig ett av sina hänleenden i the Mail häromdagen och jag har just författat honom en stinkbomb, där jag bland annat frågar om detta ska pågå ända tills han dör av fettdegeneration av hjärnan. Jag skickade en pärla till Nancy Spain på Daily Express. Inget svar, så jag antar att det tog livet av henne.”

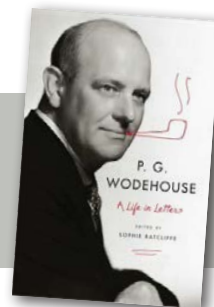
Brevet till Nancy Spain, som gällde hennes kritik av brevsamlingen *Performing Flea*, är en sur och vresig akt. Det är inte en av Wodehouses komiska höjdpunkter. Men något hade hänt mellan omdömet om Randolph Churchill och utskällningen av Nancy Spain. En händelse som för alltid ändrade Wodehouses liv.

Wodehouse och hans hustru Ethel bodde i den välbärgade, utlandsengelska kolonin i Le Touquet vid franska kanalkusten när andra världskriget bröt ut. Wodehouse internerades av tyskarna, sattes först i läger och tilläts sedan bosätta sig under övervakning på hotel Adlon i Berlin. Därifrån gjorde han på tysk uppmaning några underhållande radiosändningar, avsedda för den amerikanska publiken. Det mottogs inte med blida öron i herrnema. Oswald Mosley hade just internerats och William Joyce, ”Lord Haw-Haw”, sände sin antibrittiska propaganda från Berlin.

Det var ett monumentalt misstag av Wodehouse. Hans radiomanus kunde inte med sämsta vilja vridas till något politiskt. Att kalla honom ”tyskvänlig”, ens i någon kulturell förkrigs mening, vore helt missvisande. Men att alls uppträda i tyska radiosändningar var naturligtvis direkt opassande. Till och med

en del vänner och bekanta till

P.G. WODEHOUSE
A LIFE IN LETTERS
SOPHIE RATCLIFFE (RED.)
W W Norton 2013

P G Wodehouse (till vänster) tillsammans med journalisten Hugo Speck framför Brandenburger Tor i Berlin. Året är 1941.

FOTO: GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

Wodehouse upprördes och såg sig tvungna att offentligt ta avstånd från honom. Det fanns dessutom politiker hemma i England som såg en möjlighet att utnyttja händelsen för att kunna pråla med sin egen patriotism.

Berlinsändningarna har dissekerats och diskuterats ingående sedan dess. Det finns inget oklart med vad som skedde. Wodehouse överraskades av kriget till följd av sin egen naivitet. I slutet av april 1939 skriver han i ett brev att han har en tilltagande känsla av att "världen aldrig varit så långt från krig som den är nu". När kriget är ett faktum gör han ett par halvhjärtade försök att fly. De slutar i motorstopp. En dag står tyskarna för dörren. De beslagtar mat och, påstår Wodehouse, återfinns objudna i badrummet. Att det skulle bli besvärligare än så verkar inte slå honom. Det hela påminner en aning om hur Wodehouse redan 1909 beskrev en invasion av England i "The Swoop or How Clarence Saved England". Det värsta som händer där är att ockupationsarmén marscherar över en golfbana, utan att lägga tillbaka de grästuvor den river upp.

Men en dag får Wodehouse tio minuter på sig att packa inför sin internering. Ethel lyckas, enligt egen uppgift, slänga ned Shakespeares samlade verk, en pyjamas och en lammkotlett i en resväska, lämna över den till sin man och med det försvinner han iväg.

Det fanns inget angenämt för Wodehouse med denna episod. Det hände att han transporterades med andra interner i

"Han är alls inte tyskvänlig, men om en tysk behandlar honom vänligt, kan han inte låta bli att tycka om just det exemplaret."

boskapsvagnar, det var ont om mat, smutsigt och kallt. Här kan man möjligen ana en annan delförklaring, vid sidan av Wodehouses politiska naivitet, till Berlinsändningarna. Redan från första början tycks han bestämma sig för att det enda sant engelska sättet att hantera situationen är att visa "stiff upper lip". Han återkommer till hur förvånansvärt snabbt det går att vänja sig vid de tristaste förhållanden. Han drar paralleller till sin älskade skoltid vid Dulwich College, som ett sätt att normalisera det onormala. Wodehouse bestämmer sig helt enkelt för att försöka strunta i kriget och fortsätta arbeta efter bästa förmåga. Han skriver inte mindre än fyra komiska romaner under kriget, däribland "Joy in the Morning", och hans radiomanus var från början historier han skrivit för att lätta upp tillvaron för sina medinterner. Därtill kommer hans naturliga människokärlek. Han är alls inte tyskvänlig, men om en tysk behandlar honom vänligt, kan han inte låta bli att tycka om just det exemplaret.

Hans dåliga omdöme under kriget följde honom resten av livet, och hans bris-

tande tålmod med kritiker hade sin rot där. Antydningarna om att Wodehouse hade sålt sig till tyskarna fanns alltid i bakgrunden.

Den här brevsamlingen spänner över hela Wodehouses vuxna liv. Vi får följa honom från skolan, till de första framgångarna, tiden i USA, Hollywood och Broadway. Två ämnen är konstanta: pengar och jakten på intriger. Det hör inte till ovanligheterna att Wodehouse refererar hela romanidéer i sin korrespondens för att få synpunkter eller lösningar på kniviga problem. Han håller ständigt ett öga, eller snarare två ögon, på kassan. Ibland blir breven nästan pornografiska uppräknings av inkommande eller önskade arvoden. Då och då finns underhållande omdömen om bekanta. H G Wells, helt dominerad av sin älskarinna Odette Keun, beskrivs som "en krossad kanin". När Kingsley Amis, som tidigare kritiserat Wodehouse, slår igenom 1954 med Lucky Jim imponerar det inte på humorns nestor: "Jag antar att han är en av de där klyftiga unga männen som jag tycker så illa om. De blir nästan aldrig något av dem i längden."

Et och annat utbyte kolleger emellan är omisskännligt egenartat, som i ett brev till satirikern Tom Sharpe i början av sjuttioalet:

Så rätt du har om vikten av grejerna i mittent. Det är det som gör att min roman har fastnat. Den är utmärkt fram till kapitel sex och detsamma från ungefär kapitel tolv och till slutet, men jag har fått lov att tänka en hel del på mittent.

Det finns egentligen bara ett problem med denna välredigerade bok: den är ganska tråkig. Skälet är att Wodehouse inte tillhör de stora brevskrivarna. Hans ton är ofta sympatiskt småputtrig, tidvis aningen gnällig, men här finns mycket lite av Wodehouses innovativa formuleringskonst och nästan inget av det absurda. De strikt återhållna känslorna, som är en tillgång och ett verktyg i de komiska berättelserna, är här snarare en belastning.

Roligast hade jag när jag läste en kortrecension av boken på den virtuella boklädan Amazons amerikanska hemsida. Där stod:

Detta är den bästa bok om Italien jag någonsin läst. Jag har aldrig stött på ett mer insiktsfullt och dräpligare inifrån/utifrån-porträtt av landet i den västerländska civilisationens centrum. Tim Parks borde ges en villa i Rom och titeln som brittisk ambassadör.

Det är precis den sortens bisarra förväxling som kunde utgöra startmotor i en bra Wodehousehistoria. Men det är kanske inte skäl nog att köpa just den här boken.

Johan Hakelius

Ett vingslag från en fjäril i Brasilien...

FRAMTIDSSTUDIER

Ibland tar det årtal innan man inser att något inte stämmer. Att man har rest sin uppfattning på lösan sand. Att man har gått på en bluff.

Och ibland går illusioner i kras med ett stort och definitivt brak, och man är botad. Fram till oktober 2002 hade jag, litet slentrianmässigt, haft för mig att kreditvärderingsinstitut som Moody's, Standard & Poor's och Fitch var legitima och seriösa inslag i verkligheten. Bara ett par veckor senare ansåg jag – och gör så än idag – att de och deras anspråk är den renaste humbug.

Det var i Brasilien, strax före och strax efter socialisternas valseger. Frågetecknen hopade sig kring den nya regimens avsikter och Brasiliens väldiga statsskuld, en

stor del av den belägen i ömtåliga högränteobligationer som låg i händerna på främmande aktörer. Ovissheten drev press och kannstöpare att tillgripa avgrundsmetaforer – detta med långt större rätt än under USA:s *fiscal cliff*-drama nyligen. Hade Brasilien gått över stupet och tvingats chockdevalvera, skulle det ha fått omedelbara och drastiska konsekvenser för tiotals miljoner människor.

I det läget hade man väntat sig att kreditvärderarna skulle ha hållit huvudet kallt och fokuserat på verkligheten. De som satt på brasilianska papper slumpade inte bort dem. Socialistregeringen började inte trycka sedlar, tvärtom, den spenderade väldiga dollarreserver på att backa upp den inhemska valutan. Och allra viktigast: Både den tilltänkte finansministern Antonio Palocci och hans boss, president Lula da

Silva, underströk dagligen att de inte tänkte släppa taget om budgeten och inte tillåta någon inflation.

Kreditvärderarna struntade i detta. Istället för att notera vad som skedde och anpassa sina prognoser till data agerade de som en kvällstidningsredaktion, målade horisonten i svart och förstörde upp, förvred och demoniserade. De var nära att suggerera fram just den ragnaröksfinal de själva varnade för i sina rapporter.

De som producerade bedömningarna hade inga specialkunskaper om Latinamerika; de befann sig ofta inte ens i landet. Nu vet vi att branschen dabbade sig lika eftertryckligt ifråga om Greklands affärer, för att inte tala om USA:s finanskris 2008, där kreditvärderarna inte bara fick allt om bakfoten, utan drev på galoppen med en

... kan orsaka en tornado i Texas.

FOTO: TIM SHARP REUTERS

cynism och en kallblodighet av ännu mer avancerat slag.

I Brasilien syndade rating-agenturerna genom att bortse från lugnande och stabila indikatorer. De kan också gripa in i handlingen på motsatt vis, när de slätar över och trolrar bort bistra varningssignaler. Det var det som skedde åren före USA:s finanskrasch 2008. Historien om detta är grundpelaren i Nate Silvers bok om prognosindustrin, *The Signal and the Noise*, som nagelfars i alla dess skepnader, från ekonomi, idrottstips, väderleksrapporter och valkampanjer.

I den flora av nya värdepapper som dök upp under det glada 00-talet var de mest förflugna abstraktionerna på ett eller annat vis kopplade till den extremt överbelånade amerikanska fastighetsmarknaden. Ett av de mest svårbegripliga investeringsobjekten kallades CDO, "collateralized debt obligation".

I och med att CDO:s inte hade någon historia, det rörde sig ju om en ny skapelse, fanns det inte mycket att gå efter för investerare och portföljhanterare. Vad kunde

"Riktigt spännande blir det när rön och teorier appliceras på områden med fler koordinater: Silvers favoriter är finansväsendet och väderleken."

CDO:s tänkas ge? Vilka var riskerna? Stora köpare, som pensionsfonder, var ovilliga att röra vid dem på eget ansvar. Det blev rutin att seriösa investerare krävde högsta betyg, AAA, från kreditvärderingsinstitutet innan de satsade på exotiska derivat.

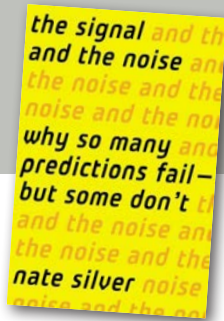
Fastän CDO:s var knutna till alltmer osäkra bostadslån, och fastän data om deras långsiktiga prestanda saknades, fortsatte Standard & Poors och de andra benäget att hallstämpla CDO:s som solida investeringar. Detta fortsatte in i det sista, långt efter det att de stora dagstidningarnas ledarredaktioner och en rad Nobelpriskekonomer hade slagit fast att bubblan säkert skulle brista.

Enligt kreditvärderarna var de äventyrliga CDO:s säkrare än USA:s standardobligation, the Treasury Bond. Risken för att de skulle falla var inte större än 0,12 procent hette det. Vad som sedan hände var att 28 procent av CDO:s kraschade inom ett år.

Kreditvärderarna, visar Silver med mörkande bravur, försökte inte ens göra några riskbedömningar. Deras ambition var inte ens att värdera, utan att underblåsa illusionen så länge det bara gick – medan de hävade in sin andel.

Silvers medryckande bok bygger i någon mån på Philip E Tetlocks klassiska *Expert Political Judgment*, från 2006. Tetlock, som intervjuas grundligen i Silvers bok,

THE SIGNAL AND THE NOISE
WHY SO MANY PREDICTIONS
FAIL – BUT SOME DON'T
NATE SILVER
The Penguin Press 2012

gav prognosbranschen en svår kalldusch när han visade att de politiska orakel och experter som vi ser i tv- och radio ofta är de allra sämsta – i regel sämre än slantsingling. Tetlocks stora upptäckt, som han fortsätter att utveckla, är att de som kan mest om något – till exempel om Ryssland och Östeuropa, är sämre på att förutsäga förloppen där än de som inte kan mycket om ämnet men går igenom en viss sorts

statistik – Sovjetunionens inflation och fallande produktion gav långt fler nycklar till finalen än all världens insikter i den ryska historien och folksjälen.

Nate Silver är en tusenkonstnär och intellektuell äventyrare. Innan han gav sig i kast med prognosernas teori skaffade han sig brokiga erfarenheter av praktiken – som pokerproffs och som fribytare i

"Oraklen strör sällan aska i sitt hår när deras profeterande har slagit fel, utan korrigerar diskret sin position."

konstbranschen. Han vann berömmelse efter att han gång på gång klått etablerade sonderings- och opinionsinstitut, när det gällde både baseboll- och valresultat.

En valutgång, särskilt i USA:s binära politik, eller ett basebollresultat, är jordnära och entydiga tipsobjekt. Riktigt spännande blir det när rön och teorier appliceras på områden med fler koordinater: Silvers favoriter är finansväsendet och väderleken.

Det har gjorts mycken ofog med termen "kaosteori", många har fått intrycket att den refererar till godtyckliga eller paradoxala förlopp. Kaosteori är tillämpad matematik, utförd med icke-intuitiva metoder. Säg att vi beräknar spannmålsvolvy-

mer. På något ställe missar vi och rapporterar in fem säckar vete i stället för sex. Vår beräkning av hela skördeutfallet blir kanske då elva i stället för tolv säckar, eller 98 i stället för 99. Sådana fel kan inte kullkasta våra planer och vår bild av verkligheten.

Men om vi arbetar i en mångdimensionell rymd, som i storfinans och kontinentalt väder, får samma lilla fel ett oerhört genomslag. En minimal variation i ingångsdata ger en alldeles oväntad divergens i resultatet.

Detta förhållande har fått sitt mest berömda, och poetiska, uttryck i sentensen "Ett vingslag från en fjärl i Brasilien kan orsaka en tornado i Texas". Den som fällde de bevingade orden var Edward Lorentz, meteorolog vid MIT. Lorentz och hans stab gjorde väderleksprognoser för Kansas. De körde sina temperatur-, fuktighets- och vinduppgifter i en tidig dator, Royal McBee LGP-30. En gång kördes två serier på samma ingångsdata – och datorns resultat fluktuerande vilt: solsken i den ena prognosen och oväder i den andra.

Staben finkammade data, till det uppstäcktes att i en av prognoserna hade en tekniker rundat av ett värde till den tredje decimalen, så att datorn laborerade med talet 29,517 i stället för 29,5168. Mer behövdes inte för att ge två oförenliga prognoser. Misstaget vi gjorde med fem istället för sex säckar vete är trivialt, men skillnaden mellan $\sqrt{5}$ och $\sqrt{6}$, när den fortplantas exponentiellt genom ett dynamiskt system, är förkrossande.

När de frivola korthus som kallades derivat lanserades, förstod de inblandade inte att deras matematik inte var densamma som den som gäller för traditionell kredit. I och med att de kopplats till bolån, och värderingar av bolån, och gissningar och spekulationer om värderingar av bolån,

blev de lika känsliga för skakningar, och lika oförutsägbara, som vädersystem.

Framtiden är ett förlovat land där många livnär sig. En stor del av innehållet i en dagstidning eller radiokanal handlar om vad som skall hända – med skolresultaten, på börsen, i näringslivet, i Mellanöstern, i nästa val, nästa år. De olika buden och debatterna sjunker snart i glömska, oraklen strör sällan aska i sitt hår när deras profeterande har slagit fel, utan korrigerar diskret sin position. Men Tetlock och Silver har i sina arbeten visat att framtiden är ett verkligt forskningsfält, med egna metoder och lagar – en ny vetenskap vars resultat är långt ifrån intuitiva. **Nathan Shachar**

Vi tar väl det gamla vanliga...

Celine Dion håller kvar lyssnarna. FOTO: GERARD SCHACHMES

PSYKOLOGI

Vad är vatten? Frågan kanske kan tyckas kokett och korkad, men det beror ju, som så mycket annat, på perspektivet: vem det är som undrar och i vilket sammanhang. Begrunda följande lilla historia, som författaren David Foster Wallace berättade för en grupp studenter:

Det var två unga fiskar som simmade omkring i havet när de råkade på en äldre fisk som kom simmande i motsatt riktning. "Hallå där, gossar", ropade den gam-

le, "hur är vattnet idag?" De två unga fiskarna simmade vidare en stund utan att säga något. Så utbrast den ene till den andre: "Vad i helvete är vatten för något?"

För fisken är vattnet ren luft, något som aldrig ifrågasätts eller ägnas en kritisk tanke. För att fisken faktiskt ska få syn på vattnet krävs en förändring av inställningarna i blickens och medvetandets optik, en omställning så genomgripande att den riskerar att leda till en existentiell kris. Eller också, vem vet, till en helt ny och positiv utveckling.

Vårt eget vatten är inte vår luft, som san-

nerligen inte är ren luft, åtminstone inte i de städer där de flesta av oss numera lever och verkar. Nej, vårt vatten är snarare våra vanor: vaneseendet, vanetänkandet, vane-handlandet. William James är inne på det spåret i sin magistrala *The Principles of Psychology* från 1890. Han talar om hur vanor gradvis slipar bort motstånd. Det blir lättare att vika ett papper som redan en gång har varit vikt, ett lås fungerar bättre efter att ha blivit använt under en tid. Det går snart mer eller mindre av sig självt, man behöver inte tänka på det. Och vatten – här kommer det – urholkar en kanal åt sig där det rinner fram,

”Celine Dion är radiolyssnarens vatten. Hennes låtar låter som det brukar och ska låta i radion. Man är van vid henne.”

en kanal som växer sig djupare och bredare. På samma sätt, skriver James, skapar sinnesintrycken med tiden väl inarbetade banor genom nervsystemet. Och liksom fiskens vatten är dessa vanor svåra att få syn på. Vi har i allmänhet ytterst diffusa grepp om hur de fungerar och vad de gör med oss.

Men det finns naturligtvis forskning i ämnet. New York Times-skribenten Charles Duhigg sammanställer åtskilligt av detta omfattande stoff och resonerar kring hur vi bäst hanterar dessa kunskaper i en uppmärksam och med rätta lovordad volym: *The Power of Habit*.

Vanans makt är ansenlig. När det gäller amerikansk skvalradio, för att ta ett exempel, visar det sig att lyssnarna i första hand inte lyssnar till den musik de säger sig tycka om; allra helst lyssnar de till musik som låter som den musik de är vana att lyssna till. Vi känner oss, helt enkelt, trygga med det vi är vana vid.

Bolag som säljer saker till oss, och som gärna vill sälja fler saker till oss, ser till att informera sig i detalj om hur och varför vi konsumerar som vi gör. Det är inte fel att säga att dessa aktörer bedriver avancerad forskning med hjälp av högt kvalificerade matematiker och statistiker. Så även amerikanska radiostationer, som ju säljer lyssnande öron till annonsörer, och som till varje pris vill undvika att publiken söker sig till konkurrenter med anledning av att den ena eller andra låten inte faller i smaken. De vill veta när och varför lyssnaren slutar lyssna.

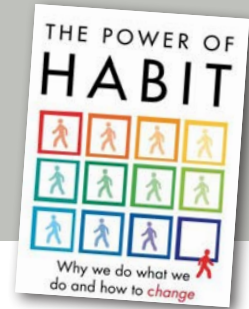
Man talar i det sammanhanget om ”klibbiga” låtar, det vill säga: de låtar som behåller lyssnarskaran i ett fast grepp. När klibbiga låtar spelas, byter få eller ingen kanal. Exempel på pålitligt klibbiga artister är Celine Dion och Christina Aguilera, men det märkliga är då att undersökningar visar att stora mängder av tillfrågade lyssnare säger sig aktivt ogilla just dessa två sångerskor. Det gäller inte minst manliga lyssnare. Alltså är det något som inte riktigt stämmer. Stationer i Los Angelesområdet som spelade den avskydda Celine Dion vid den tidpunkt då lyssnarmätningar gjordes, kunde regelmässigt uppvisa höga siffror.

Och då är förklaringen, visar Charles Duhigg, att Celine Dion är radiolyssnarens vatten. Hennes låtar låter som det brukar och ska låta i radion. Man är van vid henne, och man väljer, utan att reflektera närmare över saken, det välbekanta framför det

man tror och säger sig tycka om. Som exempel på en låt av den senare sorten – påfallande uppskattad men ofta bortvald – framhåller Duhigg *Hey Ya!* med OutKast, som stora skaror av tillfrågade lyssnare sade sig älska högt, men som icke desto mindre fick förfärande många av dem att stänga av eller byta kanal. Lyssnarna var inte intresserade av att göra ett aktivt val varje gång de serverades en ny låt; deras hjärnor var istället benägna att låta vanan diktera. Vi vet att hjärnan processar inkommande signaler genom att söka mönster och jämföra dessa med det redan välbekanta. När nya och gamla mönster överensstämmer känner vi oss lugna och trygga, och det finns ingen anledning att ödsla resurser på att lyfta de nya impulserna till medvetandets nivå. Medvetna ställningstaganden är jobbiga.

För att hårdlansera *Hey Ya!* med OutKast, som de för spellistorna ansvariga ändå trodde starkt på, tvingades man att utforma en raffinerad ”sandwichstrategi” som innebar att man konsekvent spelade den inklämd mellan två beprövat klibbiga låtar, gärna av Celine Dion och Christina

THE POWER OF HABIT
WHY WE DO WHAT WE DO
AND HOW TO CHANGE
CHARLES DUHIGG
William Heinemann 2012

Aguilera. Man spelade alltså aldrig *Hey Ya!* direkt efter ett reklamuppehåll eller i närheten av något annat nytt och oprövat. På så sätt fick man den att framstå som välbekant, och med tiden blev den accepterad och klibbig i egen rätt. Den belönades med en Grammy och drog in massor med pengar åt alla inblandade genom att introducera OutKast för en masspublik som var tämligen obekant med hip-hop.

Inte nog med att kommersiella krafter håller reda på vad, hur och varför vi konsumerar: de kan även analysera data om våra köpvanor och utvinna information om det allra intimaste, till exempel om det väntas tillökning i familjen. Då >>

OutKast: älskade men bortvalda.

FOTO: OUTKAST.COM

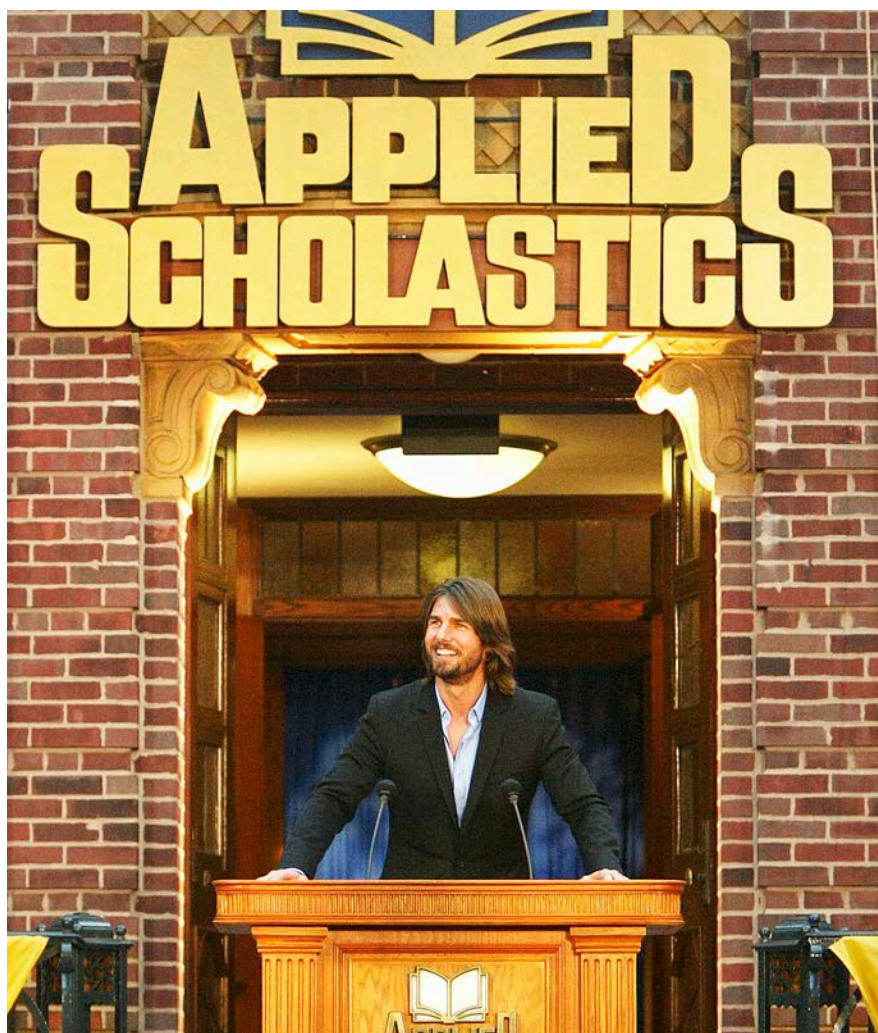
konsumerar vi nämligen annorlunda, och det märker stormarknaden på våra inköp med kort och vårt eventuella utnyttjande av kupongerbjudanden. Och just nyblivna föräldrar är extra intressanta för köpmännen, eftersom denna grupp är särskilt förändringsbenägen och öppen för att byta ut gamla konsumtionsvanor. Det är alltså inte bara så att den blivande eller nyförlösta mamman och hennes partner börjar köpa blöjor och vällingförpackningar i stora mängder; det finns även goda skäl att marknadsföra allt möjligt annat till just dessa personer eftersom de troligen också är på spaning efter en större bil, nya tapeter, plattare tv och vitare vitvaror.

Men man måste gå försiktigt fram. Det får inte bli för uppenbart att man vet att någon är gravid, det kan upplevas som integritetskränkande. Därför tillämpar man, precis som radiostationerna, en sandwichstrategi och blandar "skarpa" erbjudanden som är direkt kopplade till den förmodade graviditeten med mer eller mindre slumpmässiga tips och lockpriser gällande produkter som inte alls har med den nya familjesituationen att göra, detta som en ren avledningsmanöver. Den skraddarsydd reklamerna låtsas rikta sig till vem som helst.

Vanans makt är närmast allomfattande. Vi smickrar oss med att tänka att det vi säger och gör styrs av vår medvetna vilja, men i allt väsentligt är vårt liv, som William James påpekade, en enda "härva av vanor". Somliga är godartade – det vore opraktiskt att behöva ta medveten ställning till allt som möter en under dagen – medan andra är dåliga i olika avseenden. Och dåliga vanor går att åtgärda – det gäller såväl enskilda medborgare som organisationer och hela samhällen – vilket sker enklast om man har kännedom om hur vanor fungerar. Det är då mer realistiskt och funktionellt att satsa på enklare, mindre justeringar och därigenom sikta mot följdförändringar i större skala än att försöka riva upp hela det dysfunktionella systemet i ett svep. Duhigg förmedlar en rad uppbyggliga exempel, alltifrån viktminskning och tandborstning till vinstökning inom illa skötta bolag och kampen för medborgerliga rättigheter i USA.

Att korrigerar egna ovanor är som att lära sig simma i vattnet. Och det går ju. Men vem är det då egentligen som korrigerar vem när olika falanger inom personligheten vill olika saker? Duhigg tangerar den filosofiska diskussionen om fri vilja, men avstår från att uttrycka en egen mening. Men ingenting i *The Power of Habit* utesluter en genomtänkt determinism. Du kontrollerar inte stormen, som Sam Harris skrev i *Free Will* häromåret, och du är heller inte vilse i den. Det är du som är stormen.

Jan Söderqvist

Tom Cruise.

FOTO: MARK MAINZ/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

Schamaner eller charlataner?

RELIGION

Under läsningen av Lawrence Wrights bok *Going Clear* om scientologin har jag passat på att fråga människor runt mig vad de vet om denna rörelse. Resultatet av denna ovetenskapliga undersökning har varit ett enstämmigt: "Är inte Tom Cruise scientolog?"

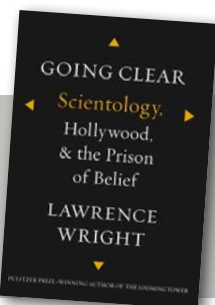
Ur ett scientologiskt perspektiv är svaret utmärkt. Medan andra organisationer kämpar med att få ut sitt budskap, föredrar scientologerna en stegvis introduktion i kontakt med rörelsen. Att gemene man kopplar scientologin till kända och framgångsrika personer är därför närmast planenligt. Men tyvärr, ur rörelsens

synvinkel, stannar inte svaren där. Efter Tom Cruise kommer andra associationer: till utomjordingar, en fantastisk kosmologi och ett sektliknande beteende.

På 1970-talet var scientologins hemligheter ännu tämligen väl dolda, men nu har böcker, domstolsfall och inte minst internet gjort hårt bevakad information tillgänglig på ett helt nytt sätt. IT-erans transparens innebär att det är det svårt att hålla något hemligt, vilket orsakar en identitetskris för många esoteriska rörelser.

Journalisten och Pulitzerpristagaren Lawrence Wright hör till dem som har granskat scientologin. Första gången år 2011 i ett reportage om manusförfattaren Paul Haggis (*Million Dollar Baby*, *Crash*),

GOING CLEAR
SCIENTOLOGY, HOLLYWOOD,
AND THE PRISON OF BELIEF
LAWRENCE WRIGHT
Knopf 2013

som då nyligen hade lämnat rörelsen. Nu har Wright följt upp denna artikel med en bok, som efter att den kom ut i januari gick direkt in på topp tre på New York Times bästsäljarlista för facklitteratur.

Going clear är omfattande (448 sidor), genomarbetad och medryckande. Det sistnämnda har givetvis att göra med att scientologin är en bra berättelse. Religion i kombination med pengar, sex och makt säljer bra. Men det beror också på att Wright låter sig fascineras. Han är förvisso kritisk till rörelsen, men han är ingen svartsynt cyniker, utan har förmågan att både förundras och se nyanser.

Wrights metod blir tydlig när han skildrar scientologins grundare L Ron Hubbards (1911–1986) liv. När det gäller Hubbards biografi står två berättelser mot varandra: scientologernas messianska tolkning och kritikernas bild av en karismatisk lurendrejure. Styrkan hos Wright ligger i att han sin kritik till trots är mer intresserad av att berätta än att bedöma.

I Hubbards biografi finner Wright tre nycklar till en förståelse av scientologin. Först Hubbards möte med Freud och psykoanalysen. Här grundas intresset för människans natur och mentala konstitution. Därefter hans tid som enormt produktiv *pulp fiction*-författare inom framför allt genren science fiction under 1930-talet. Genom detta hantverk utvecklar han sin kreativitet och förmågan att skapa alternativa världar. Slutligen den religiösa pusselbiten, som består av Hubbards engagemang i det fria och ibland ockult präglade, andliga sökandet i Kalifornien under efterkrigstiden.

Hubbard framställs som en mångsysslade lycköskare, som uppvisar ett enormt självförtroende men samtidigt kämpar med ett mindervärdeskomplex. Det är ett bitvis gripande porträtt av en man som fyller glappet mellan ideal och verklighet med myter. Men betyder det att Hubbard är en lurendrejure? Det svaret är för enkelt, menar Wright. Hubbard själv trodde utan tvivel på sitt eget projekt. Somliga har hävdat att han var galen, eller schizofren närmare bestämt, men som Wright påpekar talar hans högt utvecklade produktivitet mot detta. I stället föreslår han att Hubbard är ett slags schaman i moderniteten. Hos Hubbard finns, menar Wright, flera drag som normalt förknippas med schamanen:

det visionära, den otydliga gränsen mellan illusion och verklighet, rollen som guide på en andlig resa och uppgiften att läka en gemenskap genom en sådan resa.

Hubbards genombrott kom år 1950 med självhjälpsboken *Dianetics*. Här finns grunden till det som blir scientologin. Formen är dock psykoanalys och inte religion, även om det är en flytande gräns mellan dessa företeelser. Hubbards teori är att människans hjärna registrerar allt smärtsamt som drabbar henne. Dessa trauman ska-

”Styrkan hos Wright ligger i att han sin kritik till trots är mer intresserad av att berätta än att bedöma.”

par blockeringar, så kallade *engrams*. Genom en form av terapi (*auditing*) kan dessa blockeringar lokaliseras, bearbetas och lösas upp. När det sker blir en person clear, eller rensad, vilket får en rad positiva effekter i form av hälsa, framgång och kreativitet.

Boken sågades av vetenskapssamhället, men blev en försäljningssuccé. Ett par år senare utvecklade Hubbard teorin från detta självhjälpsprojekt till religionen scientologi.

Det som fascinerar med scientologin är kombinationen av urgammalt och hypermodernt. Den grundläggande metafysiken är klassiskt gnostisk: den sanna verkligheten är andlig, sägs det, medan den materiella värld vi rör oss i är en lägre skenvärld. Människan är inte sin kropp, utan hon är en evig ande som bor i en kropp. Frälsningen handlar om att uppnå insikt om detta. Hubbard kunde ha kommit bra överens med senantika filosofer som Mani och Valentinus – eller med Matrix-filmernas skapare, för den delen.

Skepnaden är emellertid modern. Scientologin förstår sig själv, som namnet antyder, som en vetenskap. Hubbard har utvecklat en metod, som tillämpas med teknologiska hjälpmedel – exempelvis den *e-meter* som används vid auditing. Här finns rationalism och optimism: den som tillämpar metoden korrekt kommer att nå utlovade positiva resultat. Guds vägar är med andra ord inte outgrundliga; människan kan få kontroll, hon kan bemästra kosmos.

För en utomstående framstår scientologin som excentrisk, ändå lyckas den attrahera många någorlunda vanliga människor. Orsaken torde vara dess pragmatism; ännu ett modernt drag. En modern människa övertygas sällan till att byta världsåskådning genom argument. Mer avgörande är erfarenheten. Att se är att tro. Scientologin möter människor med en erfarenhet: den nyfikne prövar deras metod och märker – kanske – att den fungerar. Erfarenheten skapar ett förtroende som gör det möjligt att så småningom ta till sig kosmologin och trossatserna. I pingstväckelsen och karismatisk kristendom finns samma postmoderna ordning: först erfarenheten, sedan läran.

I inledningen anger Wright att han skriver för att förstå varför människor dras till scientologin. Tyvärr lyckas han inte helt med denna föresats. Fokus hamnar för

mycket på Hubbard och prästerskapet av särskilt hängivna scientologer inom organisationen Sea Org. För att förstå attraktionskraften hade det krävts en bredare bild av scientologins roll i de vanliga troendes liv.

Wrights journalistiska ärende framträder tydligast i bokens andra och tredje del, där fokus ligger på rörelsens utveckling efter Hubbards död. Här beskrivs en auktoritär rörelse, präglad av sträng disciplin och maktmissbruk. I bakgrunden svävar frågan om vilket skydd det är rimligt att religionsfrihetslagstiftningen ger organisationer av detta slag; en fråga som också artikuleras i bokens epilog.

Historien om scientologin är en bra berättelse – kanske bitvis för bra. Wright kommenterar att Hubbards mer extravaganta läror tenderar att skymma de skarpsynta iakttagelser om människans natur som han faktiskt gör. På samma sätt skymmer de drastiska och destruktiva inslagen i Hubbards liv och rörelsens historia vardagen. Exempelvis sägs här mycket lite om hur rörelsens imponerande organisation har byggts upp. Jag har inga problem att förstå att en karismatisk och bitvis labil person kan skapa en religiös kosmologi – men vem byggde denna omfattande, disciplinerade och världsomspännande organisation? Vem skapade administration, byråkrati och vardag i rörelsen? Om det var Hubbard, är detta något som Wrights porträtt av honom inte förklarar. Kan en schaman faktiskt organisera en kyrka?

Joel Halldorf

Det ligger i blodet

Napoleon med sin här, målning av Jean-Louis-Ernest Meissonier.

FOTO: JAIME VILLATE/ORSAY MUSEUM

POLITISK HISTORIA

Kan länder liksom levande organismer ha arvsanlag, ett slags politiskt dna som förklarar deras agerande genom århundradena? Den tesen driver den franske näringslivskonsulten och proffstyckaren Alain Minc i sin senaste bok *L'âme des nations*. Över 273 sidor får läsaren en snabbkurs i modern, europeisk historia. Minc tycker sig i stormakternas förflutna hitta orsakerna till vår egen tids världspolitiska situation, där EU ibland framstår som en desorienterad sparv i trandansen tillsammans med Obama, Putin och de nya ekonomierna.

Alain Minc är en författare som bäst avnjuts med en rejäl nypa salt. Han var kursetta på Frankrikes extremt selektiva teknokratfabrik École normale d'administration, så de akademiska meriterna är det inget fel på. Som gammal rådgivare till president Ni-

colas Sarkozy och miljardären François Pinault har Minc uppenbarligen också den härskande klassens förtroende, om än inte folkets. Somliga älskar att hata denne drygt 60-årige politiske insider. Liten, pigg och i oklanderlig kostym syns han ständigt i olika tv-soffor och talar sig varm för EU, valutasamarbete eller annat som gillas av den liberala eliten i Paris. Som om inte detta vore irriterande nog, är det något misstänkt flyhänt över Alain Minc's extraknäck som kultiverad essäförfattare. Trots en upptagen tillvaro i maktens korridorer har han lyckats klämma ur sig drygt trettio böcker sedan slutet av 70-talet, det vill säga: ungefär

en om året. Spännvidden är imponerande. Oftast skriver Minc om ekonomiska eller historiska ämnen, men han har också gett sig i kast med de stora filosoferna. År 2001 var vår mångsysslare oaktsam nog att i *Spinoza, un roman juif* plagiera ett tidigare skönlitterärt verk om samma huvudperson, och dömdes till att betala 15 000 euro i skadestånd. I Frankrike är litterära plagiat i och för sig vardagsmat. Dessutom är det välkänt att makthavare med intellektuella intressen gärna tar hjälp av spökskrivare för att sät-

L'ÂME DES NATIONS
ALAIN MINC
Grasset 2012

”Frankrike har gång på gång kastat sig ut i dumdristiga krig under ledning av maktgalna härskare som Ludvig XIV och Napoleon.”

raden. De var pragmatiska handelsmän som byggde ett gigantiskt imperium, fjärrstyrt från London, samtidigt som de höll ett vakande öga på Kontinental-Europa för att försäkra sig om att ingen där växte sig för stor och mäktig.

Tyskarna har alltid strävat efter att förenas som ett folk inom samma nation. De skapade också den första moderna rättsstaten, i Preussen. En av Alain Mincs idoler är järnkanslern Otto von Bismarck, medan han däremot ser Hitlers Tredje rike som en pervers avart av det typiskt tyska.

Ryssarna lider ända sedan tsartiden av en panisk rädsla för att bli omringade. De strävar ständigt efter att utöka sitt territorium, inte genom att kolonisera fjärran länder på andra sidan havet, utan genom att införliva sina grannar i Ryssland. Stalin agerade i själva verket i en tsarrysk tradition när han förvandlade öststaterna till Sovjetprotektorat. Våra dagars ”plutokratiska” Ryssland är till befolkningen bara hälften så stort som det en gång var, och inte lika hotfullt. Men i gammal, god stil bekriagar Putin tjetjener och georgier, samtidigt som han trakasserar balter, polacker och tyskar med sin oförsonliga gaspolitik.

USA slits ständigt mellan två motstridiga impulser, ”messianismen” och ”isolationismen”. Då och då vill en president med höga ideal försvara den västerländska civilisationen i något avlägset land, medan en snål, hemmablind kongress håller emot. Men trots supermaktens inblandning i allehanda konflikter, ibland med ojusta medel, tycker Minc att det är fel att tala om USA som imperialistiskt. Något egentligt kolonialvälde har amerikanerna aldrig härskat över. Där emot har de, när tillfälle visat sig, försökt sa-

ta sina stora tankar på pränt. Men denna verksamhet ska helst försiggå tyst och diskret. Minc hade otur som blev påkommen, och får sedan dess finna sig i att elaka tungor ifrågasätter vem som egentligen för pen-
nan i hans böcker.

Oavsett om Alain Minc är den verkliga upphovsmannen till *L'âme des nations* eller ej, är verket väl värt att ta sig igenom. Fast det tar emot. När författaren med encyklopedisk auktoritet går igenom europeiska fältslag, fredsslut och samarbetsavtal från medeltiden till 2000-talet fylls man av både övermättnad och mindervärdeskomplex.

I bokens första del tecknar Minc en karaktäristik av ett antal europeiska stater och USA. Han går i tur och ordning igenom ”aktörernas dna”.

Kapitlet om Storbritannien handlar om ”havet och pengarna”. Från en liten ö dominerade britterna världshaven i århund-

Den franska kolonialismen ger Alain Minc inte mycket för. I en av höstens tv-debatter om *L'âme des nations* påstod han att Frankrike, när det begav sig, behövde 1 000 funktionärer för att styra över Tchad. Med motsvarande personalstyrka lyckades britterna kontrollera hela Indien!

Dessa och liknande klyschiga beskrivningar bildar i boken utgångspunkt för ett långt, historiskt narrativ, späckat med årtal och kunganamn. Från habsburgaren Karl V:s kröning via westfaliska freden fram till Sovjetunionens fall får vi följa Mincs hjältar och skurkar, både på slagfältet och vid förhandlingsbordet. Utvecklingen är följdriktig. Aktörernas nationella dna förnekar sig sällan, och först när Alain Minc är framme vid det tjugofemte och sista kapitlet är det dags att ta en titt i kristallkulan.

Mincs framtidsvision tar formen av en lovsång till Europatanken och EU-kommissionens gamle ordförande Jacques Delors. Denne tänkte sig en federation av nationalstater där var och en bevarar sin egenart, sitt dna, utan att tvingas till annat än blygsamma eftergifter. Europa står nu vid historiens slut, och tillsammans är vi starka, konstaterar Alain Minc entusiastiskt.

Alla tyskar har äntligen nått sin destination inom Tysklands gränser, och surrar för tillfället över att de måste dela med sig av sina rikedomar till slösaktiga medlemsländer i Europas periferi. Men tyskar behöver EU för att kunna hålla stånd mot ryssen, som aldrig kommer att sluta kasta lystna blickar västerut. Storbritannien dominerar inte längre världshandeln, och samväldet är blott en skugga av imperiet. Men britterna är fortfarande bra på att spela ut sina konkurrenter mot varandra, och det ligger i deras intresse att göra det inom ramen för EU-samarbetet, snarare än att isolera sig på sin ö. Frankrike kan inte existera utan att få utlopp för sitt storhetsvansinne och påverka världspolitiken. För detta ändamål är EU ett utmärkt verktyg. Som synes kan unionen tillfredsställa de mest disparata behov, om man får tro Minc. USA kan vi däremot inte längre räkna med. Obama har fullt upp med sin statsskuld och måste dessutom hålla koll på Pakistan, Israel, Saudiarabien och Iran. Gentemot den gamla världen är han isolationist. Men vad gör väl det, tycks Alain Minc mena. Vi har ju vår europeiska gemenskap, ”ett sant mirakel”, som han skriver på sista raden.

Jens Riis

”Mincs framtidsvision tar formen av en lovsång till Europatanken.”

botera de brittiska och spanska imperierna.

Frankrike då? Ja, författarens dom över sitt eget land är hård. Liksom tyskarna har varit fixerade vid sitt folk, har fransmännen stirrat sig blind på sina så kallade ”naturliga gränser” vid Rhen, i Alperna och i Pyrenéerna. Därför har de gång på gång kastat sig ut i dumdristiga krig, under ledning av maktgalna härskare som Ludvig XIV och Napoleon.

Svenska landstormsmän med gevär, 1914.

FOTO: ARMÉMUSEUM

Småstater samarbetar över Sundet

MILITÄRHISTORIA

Den pensionerade danske brigadgeneralen och tidigare rektorn för Baltic Defence College i Tartu, Michael H Clemmesen, har en examen i historia från Köpenhamns universitet och forskar sedan många år om 1900-talets danska försvarshistoria. Han utgav år 2010 verket *Den lange vej mod 9. April*, som placerade in det tyska angreppet på Norge och Danmark 1940 i ett större historiskt sammanhang. Istället för att fokusera på beslutsfattandet månaderna före det tyska angreppet, börjar Clemmesen redan på 1890-talet. Han visar hur Danmarks läge vid Östersjöutloppen och Norges vid Nordsjön gjorde det oundvikligt att länderna skulle sugas in i den konfrontation mellan Storbritannien och Tyskland som blev skönjbar vid denna tid. Skandinaverna undgick visserligen första världskriget, men med snävare marginaler än någon i samtiden ville förstå, och fortsatte under mellankrigstiden obekymrat sin tidigare neutralitetspolitik, trots att de saknade militära resurser för att backa upp den. När Storbritannien och Tyskland på nytt gick i krig mot varandra 1939 hade de inte alls samma tur.

I sin nya bok, *Det lille land før den store krig*, fördjupar sig Clemmesen särskilt i händelserna 1911–13, när Agadirkrisen i Marocko och krigen på Balkan fick stormakterna att slutligt formera sig inför första världskri-

get. Medan stormakternas strategier stod i fokus i Clemmesens förra bok, är det nu de skandinaviska ländernas egna åtgärder som ägnas störst uppmärksamhet. Och istället för Norge är Sverige det grannland som spelar den viktigaste rollen i framställningen. Den väntade sammandrabbningen kring Östersjöutloppen innebar nämligen att den svenska västkusten också figurerade som tänkbart landstigningsområde i stormakternas krigsscenario.

Under första Balkankriget utfärdade följaktligen Sverige, Norge och Danmark gemensamma neutralitetsregler och utbytte regelbundet underrättelser. Enligt Clemmesen skulle det dröja fram till de norska och danska polistruppernas utbildning i Sverige under andra världskriget innan försvarssamarbetet mellan de tre länderna åter blev lika intimt som det var under vintern 1913.

Det är de strategiska sammanhangen som intresserar Clemmesen. I den brittiske strategiforskaren Colin S Grays efterföljd ser han strategi som den bro som ska förbinda statens politik och de väpnade styrkornas aktiviteter, så att den militära verksamheten förmår påverka andraländers politiska handlande. En framgångsrik strategi förutsätter alltså en fungerande kommunikation mellan politiker och militärer.

I Danmark, där den politiska eliten var starkt präglad av defaitistiska stämningar efter nederlaget mot tyskarna 1864 och inte trodde på nyttan med ett militärt försvar, fungerade inte kommunikationen särskilt väl. När general Jens Wilhelm Gørtz i maj 1913 bad om riktlinjer för att förbereda försvaret av Jylland fick han veta att regeringen inte önskade utfärda några sådana. Militära förberedelser sågs inte som ett meningsfullt bidrag till nationens säkerhet

**DET LILLE LAND FØR
DEN STORE KRIG
DE DANSKE FARVANDE,
STORMAGTSSTRATEGIER,
EFTERRETNINGER OG
FORSVARSFØRBEREDELSE
OMKRING KRISERNE 1911–13
MICHAEL H CLEMMESEN
Syddansk Universitetsforlag 2012**

utan som en provokation gentemot stormakterna. Den danska militärledningen fick själv fundera ut vad som borde göras, och även försöka skaffa de underrättelser från utlandet som behövdes för att hinna få en förvarning om ett eventuellt kupp-anfall mot Köpenhamn.

Det danska utrikesministeriet var oviljigt att bistå de militära myndigheterna med underrättelseinhämtning, eftersom

lamentariska försvarsberedningar. Som historikern Kent Zetterberg har visat, fungerade samarbetet i beredningarna väl, trots de ideologiska strider kring parlamentarism och kungamakt som samtidigt böljade i det svenska samhället.

Clemmesens studie antyder också att Staaftregeringen faktiskt använde de väpnade styrkorna som strategiskt signalinstrument, för att påverka andra länders

"Den väntade sammandrabbningen kring Östersjöutloppen innebar att den svenska västkusten också figurerade som tänkbart landstigningsområde i stormakternas krigsscenario."

en förvarning kunde leda till beredskaps-höjningar som riskerade att reta briter och tyskar. Vid tiden för det första Balkankriget hösten 1912 hade den militära underrättelseverksamheten ändå nått ett avsevärt omfång och kvalitet, och den höll den danska regeringen fortlöpande informerad om stormakternas militära aktiviteter. Clemmesen låter oss följa strömmen av underrättelser och de växlande lägesbedömningarna dag för dag.

Erfarenheterna från Balkankrigens Erskärpta beredskap bidrog även till att Köpenhamns försvar förbättrades. Redan år 1900 hade det påpekats att den danska huvudstadens befästningar, som uppförts till stora kostnader och under bitter politisk strid, inte skulle kunna hindra ett kuppanfall från civila fartyg i den inre hamnen (det var just så tyskarna skulle gå till väga den 9 april 1940). Man byggde därför upp en särskild säkringsstyrka med värnpliktiga som snabbt skulle kunna vara på plats i Köpenhamn, och man flyttade ett antal garnisoner från Jylland och Fyn till Själland för att korta mobiliseringstiderna. I september 1913 genomfördes en försöksmobilisering. Över 40 000 reservister infann sig, 95 procent av de inkallade, vilket gjorde ett djupt intryck på den brittiske militärattachén.

I Sverige – där medborgarna frivilligt skänkte miljoner till nya pansarbåtar och där såväl högern och liberalerna som majoriteten inom socialdemokratin var eniga om att landet skulle försvaras – fungerade dialogen mellan militärer och politiker betydligt bättre än i Danmark. De bittra politiska striderna under Karl Staaffs liberala regering 1911–14 har för eftervärlden skymt att denna grundläggande samsyn existerade i försvarsfrågan. En av Staaffs stora insatser är dessutom att han fick politikerna involverade genom att tillsätta civila försvarsministrar och breda par-

agerande. I oktober 1912, när Balkankriget just brutit ut, genomfördes i Västergötland den dittills största militärmanövern någonsin i Sverige, mot en tänkt fientlig landstigning i Göteborgstrakten. Den brittiske militärattachén bjöds in till övningen och rapporterade, imponerad, hem om att svenskarna använde såväl flygplan som radio och kunde strida i skogsterräng. Senare på året drogs den svenska kustflottan samman för övningar i Göteborg, trots att det var mitt i vintern. Utrikesminister Ehrensvärd förklarade övertydligt för det brittiska sändebudet, Cecil Spring-Rice, att de svenska sjöstridskrafterna på västkusten minnsann var redo att ta upp kampen även med "den starkaste flottmakt". I sin redogörelse hem till London för samtalet noterade Spring-Rice syrligt att den svenske utrikesministern nog var "begåvad med en god del mer än sin nations vanliga fåfånga" och "med en stark önskan om att spela en framträdande roll i europeisk politik". Om de avslöjanden som har kommit från Wikileaks är att lita på, har även i vår egen tid liknande formuleringar gått att läsa i stormaktsdiplomatens rapporter från Stockholm.

Clemmesens studie av dansk och svensk säkerhetspolitik för hundra år sedan är på över 500 sidor och kräver en del av sina läsare, men de blir rikligt belönade genom en fördjupad förståelse för olikheterna i de två ländernas säkerhetspolitiska vägval under det sekel som följde. I den globaliserade världen efter 1989, när hoten ser annorlunda ut och kräver mer av samarbete med omvärlden, är den grundmurade danska identiteten som småstat måhända en mer konstruktiv attityd än de föreställningar om nationell storhet som fortfarande lever så starkt bland svenska politiker.

Gunnar Åselius

Döda själar

RYSK HISTORIA

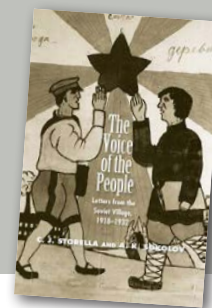
Det stod i brevet att de var enkla och försagda, och att bolsjevikerna utnyttjade deras okunnighet. De hölls i hårda tyglar, skrev de. Om de opponerade sig blev de kallade kontrarevolutionärer och kastades i finkan.

Detta skrev en grupp bönder på den ryska stäppen 1924 i en insändare till Krestianskaja Gazeta, "Bondebladet". Men tidningens redaktion godkände den inte för publicering; i stället hamnade den tillsammans med miljontals andra insända texter i ett arkiv i Moskva. Sammantaget utgör dessa ett stycke rysk bondehistoria; de avslöjar in på bara huden de ryska böndernas situation under åren efter revolutionen 1917.

Bolsjevikerna fokuserade på att socialisera bönderna. Dessa utgjorde 80 procent av den ryska befolkningen och försåg landet med mat, skatt och soldater. Pressen skulle sköta propagandan, och flera tidningar riktades till landsbygden; "Bondkvinnan", "Bykommunisten" med flera. År 1918 kom dagstidningen Bednota, "Den fattige bybon", och 1923 startades Krestianskaja Gazeta, med två utgåvor i veckan. Här skulle bönder, lärare och soldater lära sig den nya ideologin och få odlingstips. Bolsjevikerna ville dessutom få till stånd en återkoppling; prenumeranterna erbjöds skriva insändare och göra sig hörda i något som liknar ett remissförfarande. Brev från landsbygden skulle stärka de politiska banden och på- >>

THE VOICE OF THE PEOPLE LETTERS FROM THE SOVIET VILLAGE, 1918–1932

C J STORELLA &
A K SOKOLOV (RED.)
Yale University Press 2013

Svältande bondkvinnor och barn i Volgadalen.

FOTO: THE BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL

visa behovet av nyordning, och partiet erbjöd skrivkurser och blanketter, som hugade skribenter kunde rekvirera. Och bönderna skrev; under år 1927 kom det 700 000 brev till Krestianskaja Gazetas redaktion.

ett urval av insändarbrev från den första kommunisttiden har nu överetts och publicerats av de två forskarna C J Storella och A K Sokolov i *The Voice of the People. Letters from the Sovjet Village 1918–1932*. Här återges 150 brev med kommentarer och notapparater. De flesta var ställda till Krestianskaja Gazeta.

Brevskrivarna levde farligt. Bolsjevi-

”Brevskrivarna levde farligt. Bolsjevikerna förfogade över såväl hemlig polis som folkdomstolar.”

kerna förfogade över såväl hemlig polis som folkdomstolar. Den röda terrorn drabbade brett: adelsättlingar, judar, intellektuella, köpmän, hemvändande soldater, anarkister och motsträviga bönder, däribland särskilt storbönderna, kulakerna. Arkebuseringar, fängelse och förvisningar blev vanliga straff. Tsartidens straffkolonier och tömda fångläger sedan kriget kom väl till pass. Vissa frispråkiga insändarbrev vidarebefordrades till hemliga polisen, men sparades i form av sam-

manfattningar. Bönder som insåg riskerna skrev anonymt.

Lenin såg bönderna som en obildad medeltida kvarleva. Större lantegendomar, kyrkliga markinnehav och små jordbruk konfiskerades, och spannmål och andra livsmedel beslagtogs för transport till städerna, där industrierna växte och maten tröt. Metoderna blev skoningslösa, och det inbördeskrig som bröt ut kostade runt 11 miljoner liv. Åren 1920–22 plågades dessutom landet av torka, missväxt och epidemier. År 1921 backade Lenin ett par steg, vilket lindrade böndernas villkor en aning och fick slut på inbördeskriget. Bönderna fick nu sköta ”eg-

na” jordlotter, ta betalt för den spannmål de kunde sälja sedan staten hade tagit sitt, och ta sina produkter till basarerna.

Allt fler skrev nu till tidningarna, också hemvändande soldater. Shepeljov, veteran från Röda armén, skriver till Bednota 1922:

De flesta av Röda arméns bönder kom inte tillbaka från fronten; de gav sitt liv för friheten. [...] ”Min fru, hon måste sopa

rent i köket efter morgonsysslorna. Samma gäller också för revolutionens ledare. Kamrat Lenin bör enligt min mening ta och rensa Kreml på skräpet och ge den fattige bonden inte bara sår utan också frihet och land, som vi kan avnjuta som vi njuter av luften vi andas.

En särskild rubrik var ”Sett och hört”. År 1925 avslöjar P Kandakov, student vid Arbetarfakulteten följande:

Situationen med hembränt är inte bra. [...] På helgerna dricker de för att glömma sina bekymmer och muntra upp själen. [...] Man kan aldrig se en samling ungdomar som inte skrålar och slåss. De två bröderna Vedernikovskij blev skjutna, Tarasovskij knivhuggen, Zverevskij mördad.

Bondkvinnorna hade låg status; de beskrivs ofta som irrationella varelser. Deras religiositet passade inte in i det nya, och proletariats diktatur blev av breven att döma inte populärare sedan man ersatt dop och vigsel med ”röda” ritualer. Samtidigt meddelade bolsjevikerna att revolutionen innebar jämlikhet mellan könen och att skilsmässa var en rättighet. Som man kanske kunde förmoda, blev inte heller denna reform alldeles enkel att tillämpa. Den sibiriska bonden Polistjuk skriver 1926:

Den 16 januari 1925 gifte jag mig, eftersom det är ont om arbetskraft. Jag var bara 18, hon 24. Hon uppförde sig normalt i ungefär 2 månader, men på tredje månaden började hennes konst. På kvällarna, efter hushållssysslorna, stack hon ut och stannade borta till midnatt eller senare. Och sa jag nåt fick jag så jag teg: – Nu har vi sovjetisk makt. Jag går vart jag vil, sa hon. [...] Fjärde månaden skildes vi.

Mannen uppger att han gifte om sig men att historien upprepade sig: *”Ingenting hjälper, varken övertalning, vänlighet eller förbannelser, för kvinnor är totalt odisciplinerade. [...] De borde inte få tolka den sovjetiska maktordningen så fritt.”*

Den nya politiken ingrep i känslolivets innersta vrår. En sibirisk bonde tycker sig se att en ”skilsmäsoepidemi” härjar bland partifolket. När männen kommer till stan, skriver han, ser de plötsligt hur den egna fruns lantliga maner avviker från stadskvinnornas, och så skiljer de sig från henne. Sedan gifter de sig med en ”stadsprimadonna” och får ett ”dietbyte”.

Kvinnorna deltog aktivt i byupproren. En kvinna i Sumy, Ukraina, påtalar det ologiska i att förbjuda fri handel och samtidigt tillåta basarer. *”Den fattiga proletären går hungrig genom basaren; stannar, tittar, och går sedan till statens bod i den fåfänga förhoppningen att där hitta något. Men ack, där finns ingenting, och med tungt hjärta går han hem till*

sin hungriga och frusna familj på sex sju själar – frun och barnen.”

Lenin trodde sig kunna centralstyra ett land med Sovjetunionens geografi och befolkningsstruktur. Hälften av de vuxna var analfabeter. Landet omfattade 12 tidszoner och ett stort antal olika folkgrupper, alla med egna livsmönster.

Bonden Stepanov är missnöjd med traktens högsta funktionär 1928:

Medborgare G I Petrovskij!

Du har blivit hela Ukrainas ordförande. Det är sannerligen en prestation att som du stå över arbetarna och bönderna. Du bör vara stolt. [...] Men du har väl redan glömt att du är precis som jag, eller hur? [...] Du är renskrubbad och elegant, med glasögon på näsan. Du har en kostym av kläde, skinnstövlar och en silkesduk runt halsen, och jag har en sliten bomullsskjorta och är barfota, praktiskt tagen naken i jämförelse med din prakt. Jag vet inte om jag kan vänta på socialismen.

Medan Stalin såg kulakerna som utsugare som skulle elimineras, kunde småbönderna visa stark samhörighet med dem. Bonden Kapustin i Tobolsk skriver till Pravda 1930:

Många själar gick under då kulakerna deporterades. I fyrti graders kyla satte de hela familjer på hästryggen och for till Tiumen och Tobolsk med dem. Enbart i staden Tobolsk ligger ungefär tre tusen begravda. De är fullständigt oskyldiga offer. Det påminner om tiden då Herodes gav order att döda alla småbarn under 6 månader. [...] På vilket sätt bär barnen skulden?

Bokens kommentarer öppnar de historiska sammanhangen för läsaren. Utan dem hade breven kunnat reduceras till en pikant samling insändare från en passerad epok. Istället krymper tiden mellan då och nu, mellan de ryska böndernas verklighet och andra skoningslösa realiteter, pågående och återkommande.

Storella och Sokolov bedömer att kollektiviseringen och kulakförföljelsena raderade ut det ryska bylivet och dess traditioner. De menar också att den främsta orsaken till den hjärtlösa grymheten på alla statliga nivåer var den halsbrytande hastighet med vilken det ryska samhället skulle omdanas.

Krestianskaja Gazeta skulle vara ”Böndernas vän och försvarare”. Detta folkbildningsprojekt, styrt från ett intellektuellt avantgarde, skulle överföra den nya ideologin till de ostyriga bönderna. När Stalin 1932 lade ned tidningen var bönderna minst lika svårstyrda. Då rådde dessutom den stora svälten som tog ytterligare många miljoner liv. *The Voice of the People* bevisar med all önskvärd tydlighet att även om alla yttre värden fräntogs bönderna, behöll de i varje fall sin inre värdighet. **Annagreta Dyring**

Jägare i Kalahari, tvungen att samarbeta.

FOTO: DANKITWOOD/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

Hur vi blev rodnande moralister

EVOLUTIONSPSYKOLOGI

Lika visst som att människan utvecklade sina egenheter i byggnad och beteende genom samma processer som alla andra arter utvecklade sina är det att vi människor är unika bland djurarterna i en rad fundamentala hänseenden. Enligt författaren till boken *Moral Origins*, Christopher Boehm, amerikansk antropolog och primatolog, handlar det framförallt om vår samarbetsförmåga, som i sin tur bygger på vår moral. Då kan man undra: Hur har vår sociala spetskompetens uppkommit?

Denna intressanta fråga är den som Boehm här söker besvara. Hans strategi är

att i vår djupa afrikanska historia leta efter indicier på hur de ekologiska betingelser såg ut som genom naturligt urval formgav vårt hypersociala beteende. Många typer av data kommer till användning i detta eftersök, från fossil, verktyg, vapen och grottmålningar till den etnografiska information som har insamlats om nutida jägar- och samlarfolk – framförallt sanfolken i Kalahari, som ju är de som oftast får illustrera hur livet kan levas utan areella näringar och privat egendom. Med andra ord: på det sätt som alla människor har levt under nästan hela den tid som vår art har existerat här på jorden. >>

”När människor för att fylla sitt proteinbehov måste börja jaga stora däggdjur krävdes ett effektivt samarbetande jaktlag.”

Boehms huvudtes är att människans strikt normstyrda samarbete – eller moral, med ett annat ord – kan härledas från den tid för länge, länge sedan då vi levde i Afrika och av en eller annan orsak, kanske klimatfluktuationer, nödgades lägga om våra kostvanor. När människor för att fylla sitt proteinbehov måste börja jaga stora däggdjur krävdes ett effektivt samarbetande jaktlag. Men när bytet väl var fällt dög det inte att en eller annan översittare och hans familj lade beslag på hela den läckra springbocken eller oryxen. Ett sådant beteende upprörde i högsta grad gruppens övriga medlemmar, som pratade sig samman och i grava fall dömde översittaren till döden. Straffet exekverades antingen genom att han drevs ut ur gemenskapen eller genom att han helt sonika avrättades.

Men vill då inte hans efterlevande släktingar utkräva blodshämnd? Antagligen, men smart nog motverkar åtminstone vissa nutida grupper den saken, antingen genom att utse någon av offrets nära släktingar till bödel eller genom att kollektivt utföra avlivandet. Boehm beskriver en grottmålning där ett tiotal män beväpnade med spjut står runt om på marken liggande man och menar att detta är ett exempel på hur en avrättning gick till på den tiden. Kanske det – men medge att det är lätt att fantisera ihop andra, alternativa tolkningar av denna scen.

Hotet om dödsstraff för den som bryter mot gruppens normer är naturligtvis högst beaktansvärt för den som smider onda planer. I dagens jägar- och samlarsamhällen förekommer alltid någon form av muntligt traderad ”hederskodex” som föreskriver vad man får respektive inte får göra. Vad

som betonas är solidaritet och hjälpsamhet mellan gruppens medlemmar. Boehm kallar detta normsystem ”jämlighetssyndromet”. Ve den som bryter mot det! Även i nutida jägar- och samlarsamhällen lär faktiskt dödsstraff då och då verkställas för allvarliga brott mot gällande moralkodex.

Samma moral som idag kan observeras i dessa samhällen har dominerat under vår arts hela historia, menar Boehm, och har under loppet av tusentals generationer byggts in i oss, något som märks genom att vi känner skam när vi har gjort eller håller på att göra något som strider mot rådande regelverk. Vår skamkänsla signaleras automatiskt till omgivningen genom att vi rodnar: ”Ja, jag erkänner att jag har syndat eller tänker synda – men jag ångrar mig!” Mark Twain har skrivit att ”människan är den enda art som kan rodna och som har goda skäl att göra det”. Sanningen att säga har dock varken Twain eller Boehm några belägg för att rodnandet verkligen är en allmänmänsklig reaktion. För övrigt har ingen mindre än Charles Darwin i en av sina böcker också spekulerat kring rodnandets eventuella funktion – men med samma brist på övertygande resultat!

Boehm finner det underligt att det i alla nutida jägar- och samlarsamhällen finns, å ena sidan, en kärna av manliga individer som genom nära släktskap har fullgod dar-

”Vår skamkänsla signaleras automatiskt till omgivningen genom att vi rodnar.”

winsk anledning att samarbeta och stötta varandra i vått och torrt, och å andra sidan ett antal manliga inkomlingar utan genetisk anknytning till ”kärntruppen”. Att de senare accepteras som fullvärdiga gruppmedlemmar ser Boehm som svårbegripligt, men är det verkligen det? Rimligen ökar en grups överlevnadssannolikhet i en värld av konkurrens och konflikt om den är manstark. Att gruppen tillväxer bör därför vara en önskedröm för ”gruppchefen”.

Men hur är det då med gruppens kvinnor? Jo, de är allesammans inkomlingar från andra grupper. Det vanligaste schemat hos vår art är nämligen att männen stannar hemma, medan kvinnorna rör sig mellan grupper. Hos många andra arter är det tvärtom, men med samma resultat: ringa risk för inavel.

Bland åtskilligt annat viktigt som Boehm undviker att diskutera finns det faktumet att en större eller mindre andel av medlemmarna i alla samhällen, så fort de ser en chans, struntar i gällande moralkodex och hänsynslöst försöker sko sig själva. Om vår art verkligen har en ”inbyggd” moral, tar den sig sannerligen individuellt varierande uttryck. Annars hade ord som exempelvis ”skatteparadis” eller ”korruption” varit obegripliga.

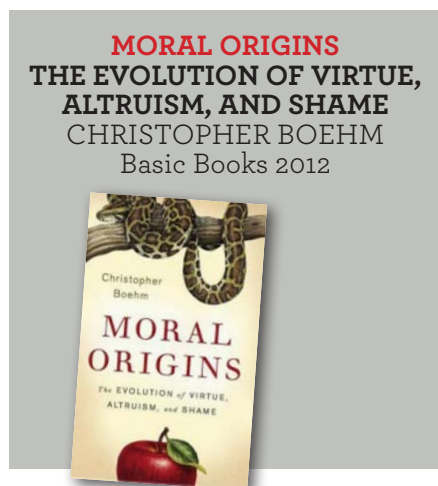
En viktig omständighet som Boehm borde ha diskuterat är att moralregler är grupp-specifika, inte allmänmänskliga eller globala. Människor är hjälpsamma i första hand mot sina släktingar, och i andra hand mot övriga i sin ”ingrupp”, vars välgång är ett livsvillkor för varje enskild medlem. Men om den egna gruppen eller stammen hotas av en ”utgrupp”, då är det minsann inte tal om jämlikhet och respekt för alla människors liv, utan istället om att demonisera ”de andra”, driva dem från trakten eller slå ihjäl dem. En soldat som kommer hem från kriget efter att ha dödat en massa fiender utsetts inte för bestraffning utan ägnas hjälpedyrkan...

Risken för konflikt med andra grupper får, enligt de flesta som har funderat på saken, inte glömmas bort när man vill förstå hur mänsklig grupp moral i alla dess otaliga versioner har uppkommit och sedan förändrats över tid. Ingenting förstärker den mer effektivt än fiender *ante portas*...

Vilka belägg har då Boehm för sin tes om den mänskliga moralens historiska uppkomst och förändringar i tid och rum? Inte så övertygande – och till läsarens häpnad skriver han på ett par ställen att själva pro-

blemet är så viktigt att man får tolerera att bevisen är bristfälliga och nöja sig med spekulationer! Det går inte att förneka att hans argumentation ofta baseras på strödda observationer och obestyrkta antaganden. Trots att Boehm har mångåriga studier av både människors och andra primatarters sociala liv bakom sig, ger den här boken varken en god översikt över kunskapsläget eller konstruktiva hypoteser att pröva i framtida arbete. Den tyngs dessutom av mängder av upprepningar.

Det är tråkigt att redovisa ett så negativt intryck av en bok skriven av en forskare som inte minst på grund av en tidigare bok, *Hierarchy in the Forest* (1999), med all rätt intar en plats i toppskiktet av världens antropologer och primatologer. **Staffan Ulfstrand**

Chefsdomaren förestavar eden för presidenten.

FOTO: POOL/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

Lagliga lagar och olagliga

POLITIK/JURIDIK

Ingen amerikansk president – med undantag för Franklin Delano Roosevelt, som valdes till landets ledare vid hela fyra tillfällen – har svurit ämbetseden så många gånger som Barack Obama.

Han gjorde det en extra gång 2009, bland annat på grund av att han snubblade på orden under installationsceremonin och därför – på inrådan av sina rådgivare – bad att få svära eden en gång till.

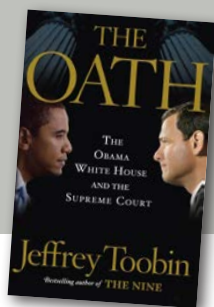
Och så två gånger även 2013, detta på grund av att mandatperioden började på en söndag, vilket resulterade i en mindre ceremoni under helgdagen och en mer publikinstallation dagen efter.

Alla fyra gångerna har John Roberts, chefsdomare i USA:s högsta domstol – eller USA:s chefsdomare, vilken är hans formella titel – förestavat eden (och den första gången var han högst delaktig i att Barack Obama sade fel). Till skillnad från Obama lär dock Roberts inte stanna vid fyra gånger; den i sammanhanget unge Roberts (född 1955)

kommer, om han får ha hälsan, att svära in många fler presidenter. Och framförallt lär han kunna påverka betydligt mer lagstiftning än den sittande presidenten.

Jeffrey Toobin, till vardags medarbetare i *The New Yorker* och analytiker för CNN, tar i senaste boken *The Oath* med läsaren på en resa som går hela vägen in i det mytomspunna konferensrum där de nio domarna i USA:s högsta domstol röstar om vilka lagar som är förenliga med konstitutionen och vilka som inte är det. Han har >>

THE OATH
THE OBAMA WHITE HOUSE
AND THE SUPREME COURT
JEFFREY TOOBIN
Doubleday 2012

gjort det förr, och det med den äran. I prisbelönta *The Nine* från 2007 gör Toobin inte bara en detaljerad genomgång av de viktigaste domsluten under sent 1900-tal och tidigt 2000-tal; han analyserar också, domare för domare, de nio män och kvinnor som satts att fälla avgörandet i konstitutionella frågor. Jeffrey Toobin får kämpa hårt i *The Nine* för att försöka förklara de ibland irrationella vägarna som USA:s högsta domstol har tagit i frågor som rört bland annat abortlagstiftning, kvotering och homosexuella rättigheter, men någon schablonmässig beskrivning av den högsta domstolens arbete och sammansättning – likt den vi är vana vid i svensk press i samband med presidentval – hemfaller han aldrig åt. Domarnas personligheter, i kombination med deras politiska och juridiska filosofier – i vissa fall formade och förändrade över lång tid, i andra fall närmast orubbliga sedan första terminen på juristutbildningen – och den gruppdynamik som förändras över tid och genom avgångar och nya tillsättningar, förklaras med en närmast absurd detaljrikedom.

Toobin låter de viktiga målen, observera pluralformen, i olika stridsfrågor ta plats, och givetvis ägnas en ansevärd mängd sidor åt den fråga som ständigt svävar över både amerikansk juridik och politik: abort. Det i år "jubilerande" domslutet i målet *Roe v. Wade* (1973) är förvisso det mest kända och omdebatterade, men långtifrån det enda som har påverkat och format amerikansk abortlagstiftning, något som Toobin fäster stor vikt vid i *The Nine*. Rätten till abort har hela tiden prövats, i olika mål och utifrån olika utgångspunkter, precis som de enskilda domarnas bevekelsegrunder för att stödja eller inte stödja kvinnors rätt att avsluta graviditeter. Att det är omöjligt att förstå amerikansk debatt utan att förstå abortfrågans betydelse vet de flesta, men att det är omöjligt att förstå amerikansk abortlagstiftning utan att förstå en enskild domare som Sandra Day O'Connors politiska och juridiska tankesätt är kanske inte lika välkänt. Republikanen O'Connor, utnämnd av Ronald Reagan 1981, må ha lämnat högsta domstolen, men hennes syn på privatlivets helgd – argumentationen för rätten till abort vilar just på denna rätt till "privatliv" – har betytt mer för amerikansk

abortlagstiftning än någon presidents eller senators mening och gärning.

I *The Oath* spelar Sandra Day O'Connor en mer undanskymd roll. Hon lämnade domstolen i januari 2006, och i den nya boken är det en ny laguppställning som ska nagelfaras. Två nya liberala domare – Sonya Sotomayor och Elena Kagan – har till-

"Det är ändå domare – briljanta jurister men ändå människor av kött och blod – som bestämmer om en lag strider mot konstitutionen eller inte."

kommit, och en konservativ har etablerat sig (Samuel Alito tillträdde 2007), men Toobins utgångspunkt är den kamp som han ser mellan Barack Obamas administration och chefsdomare John Roberts, och kritiken mot Roberts sätt att styra domstolen och den väg han pekat ut för den högsta juridiska instansen i landet.

Barack Obama och John Roberts har på papperet en hel del gemensamt; de är sina generationers kanske skarpaste hjärnor, Harvard-alumner, experter på den amerikanska konstitutionen och makt-hungriga karriärister med tydliga mål. Jeffrey Toobin driver dock tesen att Obamas och Roberts syn på konstitutionen är allt annat än överensstämmande med den bild som de senaste åren målats upp, där det är

domarna som står demokraterna nära som har pekats ut som "aktivister" som försöker lagstifta från domartribunen, medan de konservativa rättskiparna närmast fundamentalistiskt skulle ha respekterat konstitutionens ord. Toobin ser istället en allt tydligare konservativ agenda, där domare och advokater förändrar konstitutionens roll under föresatsen att man återvänder till en ursprunglig tolkning av den. Abortlagstiftningen får givetvis stort utrymme – både försvarare av och motståndare till rådande praxis testas ständigt högsta domstolen i just den här frågan – men vapenlagstiftningen, som präglar den amerikanska politiska debatten mer än någonsin, diskuteras mer ingående i *The Oath* än i *The Nine*. Toobin tenderar att, ibland med närmast identiska formuleringar, ta med sig det bästa och viktigaste från sin första bok in i den andra, men en fråga är helt ny i

The Oath: Obamas sjukförsäkringsreform.

Denna reform, som mer än någon annan fråga lär prägla president Barack Obamas politiska testamente, landade framför högsta domstolen under våren 2012, och John Roberts spelade huvudrollen på ett sätt som få hade kunnat förutspå. Då den liberala falangen – föga förvånande – ansåg att Obamas reform var i överensstämmelse med konstitutionens skrivelser, och den konservativa falangen – precis lika väntat – valde att sätta sig emot, var det till slut Roberts som förfogade över utslagsrösten.

Jeffrey Toobin är en mästare på att förklara det intrikata spelet bakom varje domslut och kan garantera fånga in även läsare som saknar större förståelse för amerikansk rättstradition och den konstitution som är både fundament i det politiska

Sandra Day O'Connor lämnade högsta domstolen 2006.

FOTO: OZIER MUHAMMAD/SCANPIX

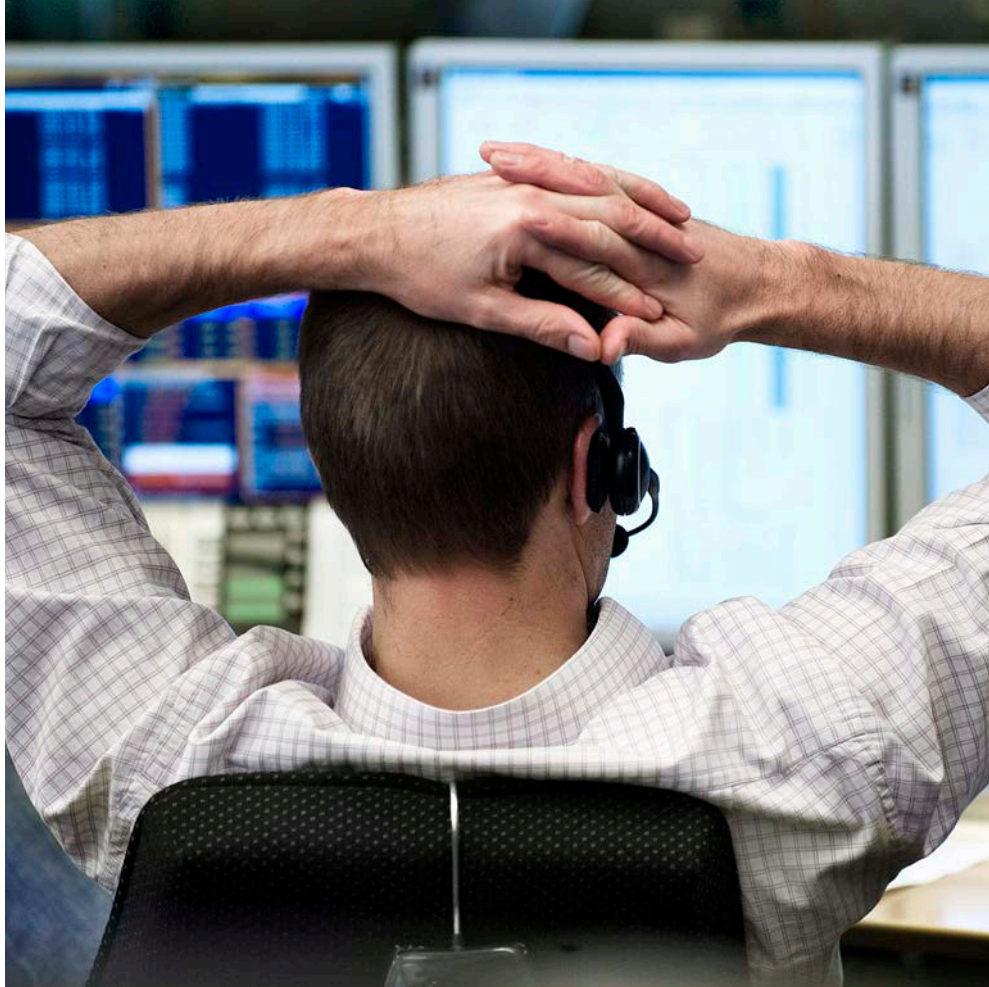
systemet och slagträ i den politiska debatten. Toobin leder ständigt i bevis att högsta domstolens ställningstaganden kan vara både beständiga och flyktiga. Tolkningar av konstitutionens viktigaste tillägg – exempelvis av det tillägg som, grammatiskt inkorrekt och mer än lovligt otydligt, talar om rätten att bära vapen – kan anses vara självklara i decennier för att sedan snabbt förändras tack vare, eller på grund av, slipade advokater, massiva lobbyinsatser och ”rätt” domare på ”rätt” plats under ”rätt” tid. För det är ändå domare – briljanta jurister men ändå människor av kött och blod – som bestämmer om en lag strider mot konstitutionen eller inte.

Och John Roberts visade sig från sin kanske allra starkaste sida då han fällde avgörandet i målet om ”Obamacare” och gick emot den konservativa falangen i domstolen. Roberts drog på sig det konservativa Amerikas vrede då han förklarade att Barack Obama och den av demokraterna kontrollerade kongressen hade rätt att driva igenom en reform som tvingar alla amerikaner att skaffa sig en sjukförsäkring. Detta utifrån ett resonemang kring den lagstiftande maktens rätt att ta in skatter och spendera dess pengar, vilket enligt Roberts rättfärdigar den straffavgift som finns för oförsäkrade. Att Roberts inte skrev under på att det strider mot konstitutionen att straffa människor om de vägrar att skaffa sig en sjukförsäkring, kommer Tea Party-aktivister, republikanska politiker till höger i partiet och antagligen ett par av hans egna mer konservativa kolleger i domstolen, exempelvis Antonin Scalia, aldrig att förlåta honom. Kanske lyckades dock Roberts med konststycket att, på lång sikt, stärka både sin egen makt och högsta domstolens inflytande genom att ge Obama hans viktigaste seger, om man undantar de två presidentvalen.

Högsta domstolen må vara symbolen för den lagstiftande makten i USA, en av de tre grenar som formar det amerikanska statsskick som har inspirerat och förundrat människor i århundraden, men en institution kan snabbt tappa i tyngd om människorna som verkar för och inom den inte motsvarar de högt ställda förväntningar som finns. En ledare med en politisk agenda kan inte driva igenom den utan att riskera att försvaga den institution han är satt att leda, och en försvagad institution kan resultera i att de politiska målen inte uppnås på lång sikt. President Barack Obama och chefsdomare John Roberts brottas således med likartade problem.

Men den sistnämnde har betydligt längre tid på sig, utsedd för tid och evighet, precis som de åtta andra domare som utgör den mäktigaste gruppen jurister i världen.

Anders Rönmark

Homo economicus vid sin skärm.

FOTO: JENS NØRGAARD LARSEN/SCANPIX

Räknemaskinen människan

SOCIOLOGI

I sin bok *You Are Not a Gadget. A Manifesto* (2010) varnar den amerikanske IT-pionjären Jaron Lanier för en ohämmad digitalisering där maskinerna får övertag över människan. Han konstaterar att Homo sapiens i betydelsen självständigt tänkande individ är på väg att göra sorti. Det är en dystert prognos om det digitala teknologiberoendets ödesdigra följder från uppfinnaren av virtuell verklighet, avatrar och datastyrd kirurgi. Utsedd till en av årets 100 mest inflytelserika personligheter i *Time* samma år som boken kom ut, är Lanier inte en person som utan vidare kan negligeras. Enligt Encyclopedia Britannica är han en av världshistoriens 300 mest framstående forskare.

I Tyskland gjorde Lanier och andra IT-forskare, bland andra David Gelernter, sin entré i en djuplodande debatt i *Frankfur-*

ter *Allgemeine Zeitung* (FAZ) år 2010. Ämnet var relationen mellan människorna och de nya medierna. Sedan dess, och sedan finanskrisen har eskalerat i omfattning, har diskussionen utökats så att den >>

”Reducerad till en profitstyrd egoism är den nya människan på väg att utvecklas till ett monster.”

nu även omfattar ekonomiseringen av människors medvetande och den fatala förändring av våra samhällen som denna innebär.

Ekonomins tankemodeller har erövrat alla andra socialvetenskaper och behäskar nu dessa [...] Utgår man ifrån att varje människa endast är ute efter sin egen fördel, kan man bestämma hennes sätt att förhålla sig med hjälp av matematiska formler. [...] I informationskapitalismens värld blir människan summan av sina algoritmer. Därför är det så vinstgivande att fånga in människan i datorn, att analysera henne och jämföra henne.

Så skriver Frank Schirrmacher, en av chefredaktörerna på FAZ och en av den tyska samtidens mest intressanta fackboksförfattare i sin *Ego. Das Spiel des Lebens*. Här visar Schirrmacher med skoningslös skärpa vart den digitaliserade och ekonomiserade människan är på väg. I anslutning till bland andra Vance Packards teser i den numera klassiska bästsäljaren *The Hidden Persuaders* (1957) om hur den manipulativa reklamen förvandlar människor till monster slår Schirrmacher in på samma väg som Lanier.

Reducerad till en profitstyrd egoism är den nya människan på väg att utvecklas till ett monster. Hos Schirrmacher är detta monster en urspårad *Homo economicus* som han kallar nummer 2 och som har nästlat sig in i medvetandet hos snart sagt varje människa. Det rör sig om ett slags virtuell dubbelgångare, som bärs av övertygelsen att det enda riktigt rationella tänkandet styrs av egoism. Istället för en mänsklig människa med ”gammalmodiga” värderingar som moral, solidaritet, vänskap, förtroende, kärlek och omtanke, är nummer 2 en räknemaskin som klickar sig fram i tillvaron.

Sin vana trogen skriver Schirrmacher stillspetsat, men aldrig överdrivet polemiskt. Hans resonemang bygger på väl underbyggda fakta, och han hänvisar till att beteckningen ”monster” ursprungligen inte är hans egen. Den amerikanske Nobelpristagaren i ekonomi, Joseph Stiglitz, har, till exempel, skrivit om ”finansalkemisterna” i de ”Frankensteinska laboratorerna” på Wall Street. Likaså hänvisade den tyske presidenten Horst Köhler, ekonomiprofessor och tidigare chef för Världsbanken, till finansmarknaden och dess aktörer som just monster.

Tydligast är dock sociologen Manuel Castells – nätverkssamhällets store krönikör – då han skriver: ”Vi har producerat en automat i våra ekonomiers innersta som är ute efter att bestämma vårt liv. Mänsklig-

hetens mardröm att maskinerna tar kontroll över vår värld tycks nu vara verklighet i form av ett elektroniskt system av finansiella transaktioner.”

Hur detta har gått till, hur en ensidigt egennyttig profitmaximering främjas med hjälp av den nya tekniken och vilka de ansvariga är, analyserar Schirrmacher genom att gå tillbaka till kalla krigets dagar. I syfte att vinna kalla kriget och förhindra en direkt, väpnad konfrontation mellan de båda supermakterna USA och Sovjet utvecklade strategerna – matematiker, fysiker och ekonomer – olika spelteoretiska modeller.

Utgångspunkten var att alltid handla i eget intresse samtidigt som man ville lura sin motpart, en fiende, som man betraktade som enbart ond och utrustad med sämsta tänkbara egenskaper. Drivkrafterna var rädsla och en uppskruvad paranoia. Man måste hela tiden vara ett steg före och med hjälp av datorer och matematiska kalkyler beräkna vad motparten hade i sinnet för att i förväg kunna reagera på detta och göra nästa drag i spelet. Risken för ett angrepp var lika tänkbar som möjligheten att själv vara den första att slå till.

”I informationskapitalismens värld blir människan summan av sina algoritmer.”

Det var en slutet och hemlighetsfull värld där ett mördande spel ägde rum och där bluff och överraskande motdrag hörde till rutinen. Det var det militära tänkandet.

Att ett sådant sätt att tänka kan vara försvarbart i ett sammanhang där man spelar med atomvapen om liv och död, kan man möjligen förstå. Men – skriver Schirrmacher – efter kalla krigets slut 1990–91 tog ett nytt kallt krig sin början, men nu ”i hjärtat av våra samhällen”. Samma spelteorier togs i bruk, men krigsskådeplatsen var en annan – först begränsade den sig till finansvärlden och börsen, men kriget utvidgades snart till att omfatta alla andra arenor i våra civila samhällen, för att slutligen tränga in i de enskilda människorna.

Schirrmachers bragd med sin bok är att han med utgångspunkt i en suverän sammanställning av all relevant litteratur på området lyfter fram de signifikanta detaljerna. Hans skildring av övergången från spelteoriernas militära användning till deras tillämpning i civila sammanhang är som en kriminalhistoria. Till att börja med konstaterar han att de matematiker och fysiker

som har varit verksamma i militära sammanhang plötsligt blev arbetslösa. Hittills hade de varit samhällets favoriter, men efter kalla kriget förlorade de sin aura.

Den förlust av status var temat för fysikern Joseph Pimbleys föredrag på American Physical Society år 1996, en föreläsning som förebådar det paradigmskifte som snart skulle äga rum. Ty Pimbley manade sina yngre kolleger att överföra sina teorier till Wall Street mot god betalning. För en rad experter med högkvalitativa kunskaper i datorteknologi och matematik vore det en passande utmaning. På den fria marknaden kunde de nu kalkylera, kontrollera och dirigera finansströmmarna med hjälp av komplicerade sifferkombinationer. Hade Einstein levt idag, avslutade Pimbley sitt föredrag, hade han kanske arbetat på Wall Street. Där skulle han förmodligen ha tjänat så mycket pengar att han aldrig fått tillfälle att göra sina andra upptäckter och hade då dött okänd.

Så började spelteoretikerna invadera finansvärlden: börsen, bankerna och hedgefonderna. Men endast några få visste något om vad det var för typer i jeans och t-tröja som nu lurvade omkring i finanspalatsen, på väg till sina tekniskt välutrustade lokaler i palatsens källare. Då de anställda undrade vad det var för slarvigt klädda individer som hängde omkring, fick de bara vaga

svar som gick ut på att de ”håller på med datorer och sånt”.

Vad de verkligen höll på med var medeltida alkemi; med ”toxiska” formler trolade de fram en virtuell finansvärld byggd på ett avancerat bedrägeri och lade så grunden till finansväsendets stora kriser. Schirrmacher hänvisar till samhällskritikern Jeremy Rifkins utsaga att mindre än 10 procent av den amerikanska penningreserven existerar som konkret valuta. Mot den bakgrunden är det följdriktigt att chefen för tyska Bundesbank, Jens Weidmann, en av bankvärldens få realitetsförankrade individer, nu låter kalla hem bankens guldreserver från USA.

Schirrmachers bok är mer än viktig. Den väg som spelteoretikerna har stakat ut, de attacker på människors tankeförmåga som i sin förenklande egoism inte tillåter ett eget tänkande, vilket i längden innebär ett omyndigförklarande, kommer förr eller senare att leda till ett totalt sammanbrott av hela det system som ligger till grund för våra samhällen.

Lisbeth Lindeborg

FOTO: CHRIS GLADIS/CC BY/WIKIMEDIA COMMONS

Ordens själ

LITTERATUR/JAPAN

Ända sedan västerlänningar under andra hälften av 1800-talet, efter mer än 200 år, på nytt fritt kunde resa till Japan, fascinerades de av den dittills okända japanska litteraturen. De banbrytande översättarna Basil Hall Chamberlain och WG Aston lyckades tränga in

i språket, som är ytterst komplicerat och har inslag som till exempel frekvent avsaknad av skiljetecken och speciella ordval med grund i det hierarkiska samhället. Till yttermera visso gav de sig på några av de äldsta verken, krönikorna Kojiki och Nihongi från 700-talet, som skrevs när det japanska skriftspråket ännu inte var fullt utvecklat. Till svårigheterna hör nämligen att japanska skrivs med tre sor-

ters skrivsystem, varav ett utgör ursprungligen kinesiska tecken. Eftersom det kinesiska språket inte har någon släktskap med det japanska tog det flera hundra år efter introduktionen på 500-talet innan man utvecklade ett något så när effektivt sätt att använda dessa tecken på japanska. Under tiden visste egentligen ingen utom författaren säkert vad som stod i en text.

Även idag innebär kanji, de kinesiska >>

”Tecknen ger en extra dimension till det skrivna. De är inte bara kalligrafiskt vackra, utan gör också orden mångtydiga och associationsrika på ett sätt som alfabetet aldrig kan.”

skrivtecknen, en komplikation som fick amerikaner under ockupationen (1945–52) efter andra världskriget att undra om man inte kunde avskaffa dem. Men tecknen ger en extra dimension till det skrivna. De är inte bara kalligrafiskt vackra, utan gör också orden mångtydiga och associationsrika på ett sätt som alfabetet aldrig kan.

Också på andra sätt skiljer sig japansk litteratur från till exempel europeisk. En av Japans ledande intellektuella under efterkrigstiden, Shuichi Kato (1919–2008), beskriver i sin *A History of Japanese Literature* (1979) flera sådana skillnader: bland annat att japansk kultur överhuvudtaget föga har intresserat sig för det abstrakta och att metafysiken får lämna plats för det vardagliga. Men också att det nya aldrig tränger undan det gamla, vilket gör att litteraturen ständigt berikas.

Lars Vargö, erfaren diplomat, tidigare ambassadör i Sydkorea och nu i Japan, har en rad böcker om olika aspekter på Japan bakom sig. Han är också översättare och poet, samt instiftare av Cicadapriset, som delas ut till en ”österländsk” diktare, som det heter i stadgarna. Titeln på hans senaste bok, *Den hostande göken*, syftar på den japanska fågeln hototogisu, vars mun är röd inuti och därför av poeter sedan 800-talet sägs sjunga medan den hostar blod. Detta bör rimligtvis vara Vargös magnum opus hittills.

Vargö berättar i förordet om hur han som ung student kom till Japan och snart hamnade i diktarkretsar i Kyoto, ett umgänge som han har fortsatt med och som är tämligen ovanligt för en utlänning. Han framhåller att *Den hostande göken* inte är någon antologi, utan hans personliga val. Den sträcker sig från den allra äldsta tidens litteratur

till nu levande diktare. Tidsepokerna presenteras med inledande, historiska översikter. Boken är extremt ambitiöst upplagd eftersom alla eror, alla egennamn och titlar och många av de äldre dikterna också är tryckta med japansk skrift. Jag vill gärna ge en eloge till förlaget, och till korrekturläsaren Marianne Landqvist, som välförtjänt har fått sitt namn omnämnt. Det innebär att *Den hostande göken* med fördel kommer att kunna användas både för litteraturstudier och för studier i japanska språket på ett sätt som inte tidigare har varit möjligt för svenskar. Men man kan fråga sig om typografin inte också verkar litet avskräckande för vanliga läsare.

Japansk dikt finns sedan tidigare översatt till svenska, men det rör sig om enstaka författare, alltifrån poem ur Murasaki Shikibus klassiska roman *Berättelsen om Genji* till Bashos haiku och den banbrytande kvinnliga poeten Yosano Akikos dikter i början av 1900-talet. Vargö, med exempel från 1300 års litteratur, framhåller att alla översättningar är hans egna, samt idigt som han presenterar diktarna och ofta också de omständigheter under vilka de levde. Tolkningmöjligheterna är, som nämnts, många på grund av skriftspråket. Men det japanska språket har också en förkärlek för det mångtydiga och svärdefinierade och många företeelser, för att inte tala om begrepp, är helt enkelt okända för oss. Det är därför en glädje att finna ett adekvat uttryck för till exempel två ord som västerländska inrednings- och designfantaster lättvindigt lagt sig till med, *sabi* och *wabi*. *Sabi*, i Vargös tolkning, innebär både tyst förfining, ensamhet och övergivenhet, medan *wabi* uttrycker en känsla av hjälplöshet, ensamhet och något som är slitet. Inte helt lätt att förena med design.

Vad kännetecknar då japansk dikt? Vi har väl kanske till mans ett intryck av att den

handlar om natur, skönhet, skirhet, melankoli, kort sagt: körsbärsblom, bokstavligt och bildligt. Sådan var mycket av den allra tidigaste poesin, speciellt innan den blev påverkad av kinesisk litteratur, som dominerade manlig diktning under några hundra år kring det första millennieskiftet. Men redan då skrev både kvinnor och män oblygt om kärlek. Ett exempel är drottning Suseri, som på 600-talet uppmanade sin make att ”smeka mina unga svällande bröst som är som nysnö/ och hålla om mina smala vita armar/flåta ihop mina mjuka händer/i dina starka händer/sträcka ut våra ben/och sova tillsammans”.

Inom shintotron existerar en uppfattning om kotodama, ordens själ, den kraft som finns i bönen. Genom Japans hela historia har diktaren haft en respekterad ställning. Det gällde både kring 1000-talet, när litteraturen företrädesvis skrevs vid hovet, av kejsarfamilj och adel, och under de olika shogunaten när en samuraj inte bara skulle kunna hålla i svärdet utan också i tuschpenseln. Många krigsherrar var framstående poeter. När städerna, främst Edo (Tokyo), växte fram under 1600-talets början uppstod också en ny sorts kultur. Trots att samhället var mycket strängt reglerat fanns det plats för konstnärer av alla de slag.

Dikten behövde inte alltid vara högstämmd. Tvärtom har den ofta skrivits i uppslupna sällskap, en gruppaktivitet där dikt kedjats samman med nya dikter. Berömda poeter har haft tusentals elever och författat tiotusentals poem. Ordlekar är legio, vissa genrer är humoristiska medan andra slagit över i rena vulgariteter, men också samhällskritik. Karai Senryu gav på 1700-talet namn åt en diktform, *senryu*, som skämt-

DEN HOSTANDE GÖKEN
EN POETISK RESA I
HARMONIS ÖRIKE. DEN
JAPANSKA LYRIKEN
LARS VARGÖ
Carlssons 2012

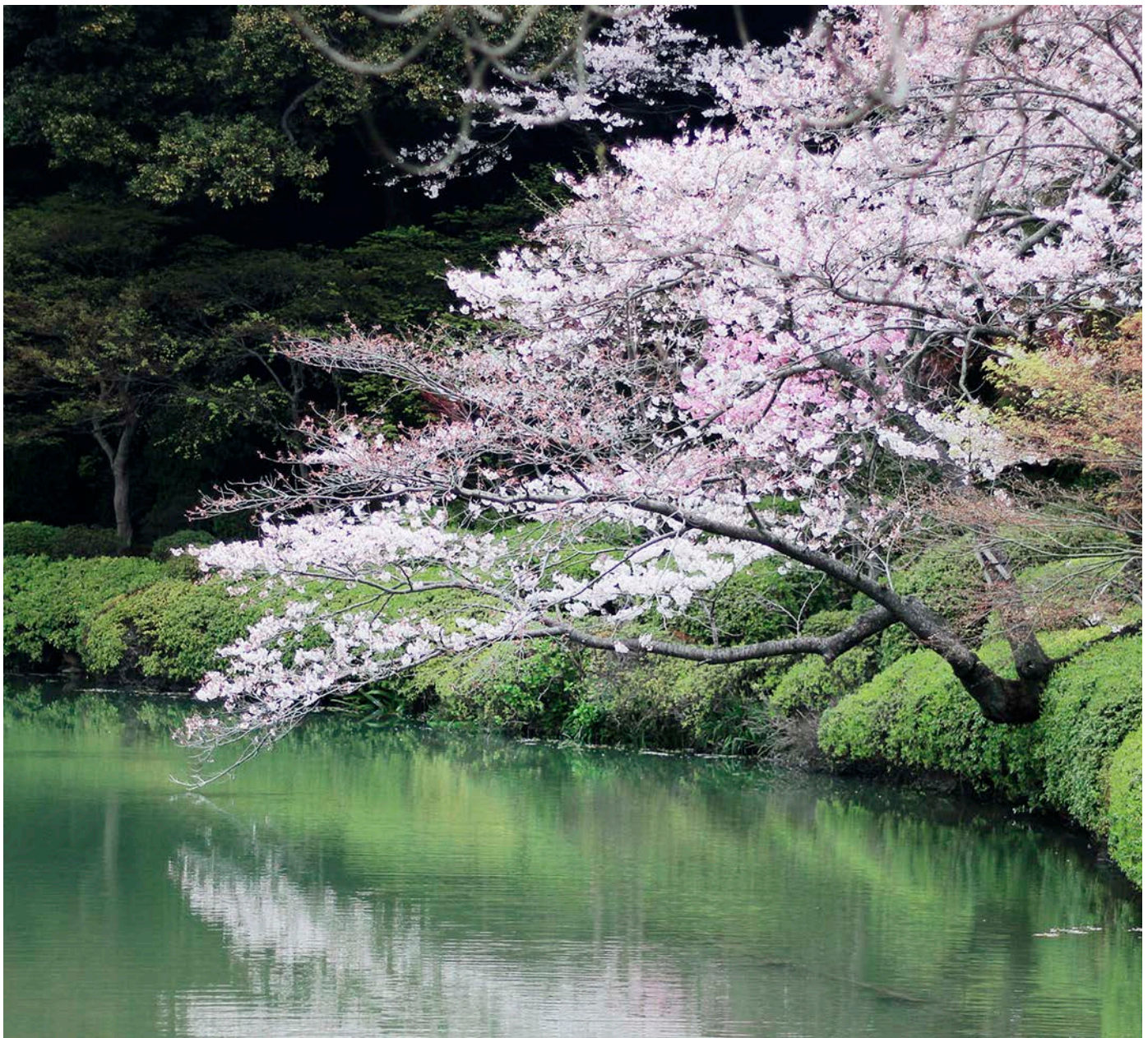

FOTO: ZAIMOKU WOODPILE/CC BY/FLICKR

”Japansk dikt handlar, kort sagt, om körsbärsblom: bokstavligt och bildligt.”

samt och ironiskt beskrev vardagsföreteelser, som till exempel korrupsion: Byråkrattens barn/lär sig noga hur man/griper med handen/.../

När Japan under andra delen av 1800-talet förvandlades till ett modernare samhälle påverkades en del litteratur av den västerländska. Vargös största insats är förmodligen som introduktör av nutida efterkrigsförfattare. Här möter vi inte minst följderna av den skoningslösa krigsföringen som otaliga japaner i kejsarens namn tvingades delta i. Ett av många exempel är Ishihara Yoshiro, som liksom många andra japanska soldater hamnade i sibiriskt fångläger: Ingen minns längre/

vad stationen där vi började vår resa hette/ endast att det på höger sida/alltid var middagstid/och till vänster midnatt/.../vid varje station/hölls en röd lampa upp/mot fönstret/smuttiga benproteser/och slitna stövlar/slängda i en stor hög/i mörkret/alla som var där levde,/när tåget rörde sig levde de verkligen,/men överallt luktade det död/.../

Bitterheten efter kriget som hos So Sakon kunde med Vargös ord leda till ”ett slags kosmisk uppgivenhet” och en förtvivlan över ungas historielöshet: Springer/i havet av eld/en flammornas gata/äter mig fram som en vågbrytare/

springer/över denna flammornas gata/är jag som en glöddgad spik/ springer/springer/.../

Bland yngre diktare lever fortfarande intresset för äldre diktformer. Yoshida Kana-ko, född 1948, skriver haikuliknande om kvällssolen: Det försenade ljuset/står på tå/ som för att vilja släcka/tiden.

Men språket utsätts också för experiment som väl nästan är oöversättliga, fastän Vargö inte väjer för att hitta svenska möjligheter hos Naka Taro: Ljuset i du, dug, duggregnet/slås in i dörr, dör, dödens stänk/av sö, tjöt, köttet är intet/i, in intet sägande/.../

Kort sagt utgör Lars Vargös *Den hostande göken* en kulturgärning. Den bidrar till att bilden av det engång så hyllade, numera krisande, Japan AB nyanseras. Här upptäcker läsaren en nation där diktande i alla tider har inneburit en merit. **Monica Braw**

I skrivande stund pågår ännu debatten om hur kvarlevorna efter baronessan Thatcher ska hanteras, när de väl drags genom Londons gator till Sankt Paul-katedralen. Den allmänna meningen inom traditionell vänster är att kroppen måste pålas med en kraftig hagtornsstör och att huvudet bör avskiljas från resten av baronessan och förvaras i Tower, omgivet av vitlök och krucifix. Den äldre högern, i den mån den inte är utrotad, är benägen att hålla med.

Inom den betydligt mer omfattande arrivisthögern, som ju även omfattar centrala delar av Labourpartiets övre skikt, är konsensus snarare att baronessan bör ikläddas en enkel men anständig svepning i kungsblått och placeras i en av de bättre sviterna på Ritz, i väntan på återuppståndelsen den tredje dagen.

Hur det slutade vet ni då ni läser detta. Kanske blev det en kompromiss i form av en helt vanlig gravsättning. Jag undrar om inte det vore det bästa alternativet. Jag är inte övertygad om att baronessan verkligen kan besegra döden, som vänstern befarar och högern hoppas. Döden är en betydligt mäktigare fiende än bolsjeviker i gruvor, eller inom Warszawapakten.

En ytterligare fråga, som ingen tycks ställa sig, är varför baronessan skulle vilja leva vidare ibland oss, som odöd eller återuppståndna. Hennes älskade Dennis väntar sedan tio år på andra sidan och handen på hjärtat, är vi inte ganska tråkigt sällskap, nu när de flesta bra skämt döms ut som kränkande och dåliga skämt presenteras som tänkvärt allvar?

Kanske är det helt enkelt dags för såväl Thatcherhatare som Thatcherdyrkare att släppa taget och gå vidare. Behöver vi skrämna socialisterna igen kan vi alltid hyra in Meryl Streep.

JAG UNDRAR FORTFARANDE över den palatskupp som avlägsnade Ylva Johansson ur socialdemokraternas partistyrelse. Vaga formuleringar om att "pusslet inte föll ut till hennes fördel" är knappast en förklaring. Inte heller att det behövde skapas plats för Omar Mustafa, i det strategiska och representativa syftet att öka andelen muslimska ledamöter. Det finns gott om icke-muslimer i partistyrelsen att sparka och inget hindrar för övrigt Johansson från att konvertera, om partiet så kräver.

Man vill ogärna tro att politik är en ytlig verksamhet, men en förklaring ter sig ändå alltmer sannolik:

En av våra kvällstidningar gjorde en analys av Ylva Johanssons kroppsspråk och ansiktsuttryck, strax efter att hon fått sparken. Det ovedersägliga resultatet var att hon utstrålade ursinne. Det mest slående för oss vanliga läsare var att hon såg ut precis som vanligt.

P G Wodehouse påpekade en gång att det aldrig är svårt att skilja mellan en solstråle och en skotte som har en oplockad gäs med någon. Detsamma har alltid gällt Ylva Johansson. Reflexen att huka sig, då hon uppenbarar sig i tv, blir ibland övermäktig. Därav misstanken att det var just denna hotfulla yta som fick Ylva Johansson ratad, i en tid då alla förväntas le oavbrutet som lismande handelsresande.

Kanske gav fokusgrupper besked om att det var dags att sudda bort alla sura miner, men jag undrar om sådana instrument mäter hela sanningen. Många väljare ser med stor behållning på skräckfilm och utsätter sig med entusiasm för härresnande upplevelser i nöjesparker. De tycker helt enkelt om att bli skrämde. Ska vi tro på tv:s "dokumentärer" om sex- och privatliv finns dessutom en betydande del av befolkningen som njuter av att bli hotade och slagna.

Huruvida muslimer eller masochister är den större gruppen bland

svenska väljare vågar jag inte uttala mig om. Men det är nedslående att ett folk rörelseparti bara anser sig ha plats i ledningen för kandidater som tilltalar den ena gruppen.

I EN TILL LIKA DELAR informativ och rafflande rörlig nyhetsgrafik på Aftonbladets hemsida kunde man i början av april följa "den store efterträdarens", marskalk Kim Jong-uns, hypotetiska kärnvapenfall på omvärlden. Med jämna mellanrum sågs missiler lyfta från kartans Nordkorea och slå ned i Guam, Anchorage och andra mål. Till och med Stockholm lystes då och då upp av festliga svampmoln, i en av tidningen särskilt entusiastisk uppskattning av den nordkoreanska teknikens räckvidd.

Känsligare själar uppfattade möjligen grafiken som smaklös, men den gav ändå upphov till intressanta existentiella funderingar.

Det är fullt tänkbart att ni inte läser det här, när ni läser det här. Kanske har vi alla slagit följe med baronessan Thatcher till andra sidan. I så fall har vi antagligen inget annat val än att skapa oss en kraftfull åsikt om hennes odödliga själ, bli oense och börja om från början.

Jag är inte säker på att tanken är trösterik, men den skapar i vart fall ett visst mått av hemtrevnad.

**MÅNDAGAR
KL 21.00**

MAKTENS MÄN

Alla talar om The House of Cards. På Axess TV ser du originalserien från 90-talet. Om du inte fått nog av cyniska och opålitliga politiker, se Maktens män i tolv avsnitt.

BOXER

Telia

Klassisk bildning på **AXESS TV**

Posttidning B

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL MILGAUSS

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX